

AZƏRBAYCAN DİLİ

DÖVLƏT DİLİ

7

DƏRSLİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

HƏVVA ABDULLAYEVA,
İRADƏ ƏFƏNDİYEVA,
MƏLAHƏT ƏLƏSGƏROVA

AZƏRBAYCAN DİLİ 7

Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
kovsershriyyat@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“KÖVSƏR”
NƏŞRİYYATI
BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

Dostum	5	Xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin	
Gözəl təşəbbüs	8	Tağıyev	93
Saqqallı uşaq. I hissə	12	Sizinlə işləyəcəyəm... ..	96
Saqqallı uşaq. II hissə	16	Sərv ağacı	99
Burada nə var ki?	20	Ayların düzümü	103
Səhərin keşikçiləri	25	Qırmızı giləli budaqlar	106
İnşa	29	Koroğluynan Dəli Həsən.	
Maraqlı görüş	33	I hissə	109
Zəncinin arzuları	38	Koroğluynan Dəli Həsən.	
Qazılıq Qoca oğlu Yeynək boyu.		II hissə	113
I hissə	42	Fətəli xanın beşiyi.	
Qazılıq Qoca oğlu Yeynək boyu.		I hissə	118
II hissə	47	Fətəli xanın beşiyi.	
Azərbaycan	51	II hissə	122
Hüseynqulu xan	54	Zirvə üstə	125
Bayrağımız	58	Qoçaqlar həmişə ürəkli olur!.....	128
Doğrudan da, fizikdir	60	Qələbənin sirri. (rəvayət)	132
Yox, montyor gəlməyəcək	64	Mənim dilim	135
Rezin elektriki keçirmir	67	İki dost qaçırdı	138
Köməkçi	70	Tamaşa baş tutmadı	142
Qızıl payız	74	İki ana	145
İlk qabar	77	Novruz yeni gün deməkdir	148
Dinə bilmədi	82	Zəmidə bir turac səslənirdi	152
Saat	85	Əllamə	156
Ağa Musa Nağıyev	89		

Dərslikdə istifadə olunmuş şərti işarələr:

- * – mətnə tələffüzü üzərində iş aparılması nəzərdə tutulan sözləri fərqləndirir;
- .. – çalışmaların mətnində buraxılmış hərf və ya şəkilçinin yerində işlədilir;
- ... – cümlələrdə buraxılmış hissənin əvəzinə işlədilir;
- – çalışmaların mətnində buraxılmış sözlərin yerində işlənir;
- ❁ – çalışmalara aid əlavə tapşırıqları fərqləndirir;
- – mətn və çalışmalarda buraxılmış sözlərin yerində işlədilir.

**PLANINIZ 1 İLLİKDİRSƏ – ÇƏLTİK ƏKİN, 10 İLLİKDİRSƏ –
AĞAC BASDIRIN, 100 İLLİKDİRSƏ – İNSANLARA TƏHSİL VERİN.**

ÇİN ATALAR SÖZÜ

DOSTUM

Mənim bir dostum* var ki,
Ayrılmır ondan ürək.
Söhbət edib **görüşək**
Dostumla hər gün gərək.

Maraqlı söhbətləri*
Necə də şirin olur.
Sahilsiz dəniz qədər
Sözləri dərin olur.

Açır Yerin sirrini,
Öyrədir ulduzları*.
Təsvir edir payızı,
Yayı, qışı, baharı...

Çaylardan, dənizlərdən*,
Bulaqlardan* danışır.
Məşələrdən, düzlərdən*,
Yaylaqlardan* danışır.

Onun böyük hünəri
Dağlar qədər **qəlbidir**.
Hər alimin, ədibin
Qəlbə onun **qəlbidir**.

Kim sevməz belə dostu* –
Ki, var min bir hikməti.
Kimin olmaz kitaba
Hörməti, məhəbbəti?

Mirmehdi Seyidzadə

SÖZLÜK

qəlbə

təsvir etmək

- 1 Temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun və məzmununu öyrənin.
- 2 Şairin hər gün görüşməyə ehtiyac duyduğu dostunun kimliyi şeirin hansı bəndində açılır?

A) birinci və altıncı B) ikinci C) dördüncü D) altıncı

- 3 Necə düşünürsünüz, şair kitabı niyə insan kimi əzizləyərək onu ürək dostu adlandırır? Görəsən, bu dost hansı keyfiyyətlərə malikdir ki, şairin ürəyi ondan ayrılı bilmir? Fikirlərinizi şeirdən gətirdiyiniz misallarla əsaslandırın.

✿ Bəs siz necə, kitabı özünüzdə dost hesab edirsinizmi? Kitaba “hörmət” və “məhəbbət”inin olduğunu necə əsaslandırma bilərsiniz? Faktlarınız varmı?

4 Artıq yeddinci ildir ki, siz kitablar vasitəsilə müxtəlif elmlərin sirlərinə yiyələ bilərsiniz. Bu illərdə oxuduğunuz kitablar ən yaxın köməkçiniz, dostunuz olduğuna sizi inandıra bildimi? Debata qoşulun və fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.

1) Elmlərin sirlərinə yiyələnməkdə ən yaxın köməkçi müəllimdir.

2) Elmlərin sirlərinə yiyələnməkdə ən yaxın köməkçi kitablardır, çünki müəllim olmadıqda belə kitablar insanı öyrədə bilər.

5 Şeirin ikinci bəndində dostu haqqında dedi:

“Sahilsiz dəniz qədər

Sözləri dərin olur”, – misralarında şair nəyə işarə edir? Misralarda gizlənmiş mənanı yoldaşlarınızla müzakirə edin.

6 Şairin dostu ilə “söhbət”inin nə barədə olduğunu şeirin 3-cü və 4-cü bəndlərinə əsasən müəyyənləşdirə bilərsinizmi? Fikrinizi nümunələrdən istifadə etməklə əsaslandırın.

7 Necə düşünürsünüz:

“Onun böyük hünəri

Hər alimin, ədibin

Dağlar qədər qəlbidir.

Qəlbi onun qəlbidir”, –

misraları ilə şair nə demək istəyir? Kitabın “böyük hünəri” barədə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

8 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun mənalərini izah edin. Bu sözləri omonim hesab etmək olarmı? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi əlavə misallarla əsaslandırın. Sözlərdəki şəkilçilərin sayında diqqətli olun!

1) Bu sözlər omonimdir, çünki ...

2) Bu sözlər omonim deyil, çünki ...

9 Şeirdən seçilmiş aşağıdakı sözlərin məcazi mənada işləndiyini söyləmək olarmı? Onları aid olduqları sözlərlə birlikdə oxuyun və fikirlərinizi əsaslandırın.

şirin, dərin, öyrədir, təsvir edir, qəlbi, hörməti

10 Şeirdə altından xətt çəkilmiş feillər digərlərindən nə ilə seçilir? Bu feillərin hansı zamanda olduğunu müəyyənləşdirin.

✿ Siz feilin zaman şəkilçilərini tanıyırsınız. Bəs şeirdə qara şriftlə verilmiş feilin zamanını müəyyənləşdirə bilərsinizmi? Özünüzü sınayın: bu feildə zaman şəkilçisi varmı? Necə bilirsiniz, bəlkə, feillərin sizin hələ bilmədiyiniz xüsusiyyətləri də var?! Düşünün!

11 Yalnız çıxışlıq halda olan isimlər şeirin neçənci bəndindədir? Həmin isimləri seçib səsləndirin və şəkilçilərin sözlərə artırılmasındakı qanunauy-

ğunluğu (ahəng qanununu) izah edin. Səsləndirdiyiniz sözləri ismin digər halları üzrə də dəyişib dəftərinizə yazın.

❁ Şeirin 3-cü bəndindəki isimlərin hansı halda işləndiyini müəyyənləşdirin.

12) Kitab haqqında bildiyiniz aforizmləri deyin və aşağıda verilənləri oxuyun, xoşunuza gələnləri yadda saxlayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) Dünya olduqca böyükdür. Siz öz gözlərinizlə onun çox kiçik hissəsini görə bilərsiniz. Buna görə də faktları kitablarda axtarın. (**Vladimir Obruçev**)

2) Hər kitab özü bir xəzinə olmaqla yanaşı, həm də neçə-neçə başqa xəzinələrə açardır... (**Əbu Turxan**)

3) Ordu torpaqları, kitab könuülləri fəth edir. (**Əbu Turxan**)

4) Az pulla böyük sərvət əldə etmək istəyirsənsə, kitab al! (**Tur Xander**)

13) Nöqtələrin yerinə ahəng qanununa uyğun şəkilçilər artırmaqla oxuyun və tərcümə edin.

1) Kitab.. çirkli əllə götürməyin. 2) Səhifələr.. küncü.. qatlamayın. 3) Kitab.. yastığ.. altına qoymayın və uzanıqlı oxumayın. 4) Götürdüyünüz kitab.. özünü.. çox saxlamayın: o.. başqaları da gözləyir. 5) Yemək zaman.. oxumayın.

14) Aşağıda kitab oxumağın faydaları haqqında bir neçə tezis verilmişdir. Qruplara bölünün və hərəniz bu tezislərdən birini müdafiə edin, faktlarla qarşı tərəfi dediklərinizə inandırmağa çalışın.

Kitab oxumaq insanın:

- təfəkkürünü inkişaf etdirir;
- lüğət ehtiyatını zənginləşdirir;
- vaxtını mənalı keçirməsini təmin edir;
- nitqini (danışma, ünsiyyət bacarığını) inkişaf etdirir;
- ümumi mədəni səviyyəsini yüksəldir.

15) Yəqin, oxuduqlarınız əsasında belə nəticəyə gəldiniz ki, kitab çox böyük bir sərvətdir, xəzinədir. Odur ki, hər kəs əlinə aldığı kitabın qədrini bilməli, onu qorumsalıdır. Aşağıda kitabın sizə olan xahişini veririk. Qoy bu sözlər il boyu yadınızdan çıxmasın:

- Xahiş edirəm ki, mənimlə səliqəli davranın: vərəqlərimi cırmayın, səhifələrimi qatlamayın; axı mən sizin dostunuzam, il boyu sizə xidmət edəcəyəm!
- səhifələrimdə yazılar yazmayın, şəkillər çəkməyin;
- kitabxanadan götürdükdə saxlanma vəziyyətim pisdirsə, təmir edin;
- başqalarına verdikdə, geri almağı unutmayın!

GÖZƏL TƏŞƏBBÜS

İkinci gecə Şaiqgildə toplanmağı qərarlaşdırmışdılar. Səhhət* və Sabirin Şaiqgildə olacağından xəbər tutan Əlicabbar* da bu gecə buraya gəlmişdi. Şaiqin **ayağı yerə dəymirdi**. Tez-tez qonşu otağa keçib, əziz qonaqları üçün **yemək** və çay gətirirdi.

Əvvəlcə* Sabir “Molla Nəsrəddin” üçün yazdığı **yeni** şeirlərini oxudu. Səhhət Lermontovdan tərcümələr etməyə başladığını söyləyib onun gözəl “Mtsiri” poeməsindən danışdı:

– Bilmirəm necə çıxacaq, amma* Lermontovun əsərinə **maftun olmuşam**. Tərcümə etdikcə elə bilirəm, **başqa** şairlərdən ruhuma o daha yaxındır.

Oxunan parçanı **hamı** bəyəndi. Şaiq **özünəməxsus** bir xəyalpərvərliklə dilləndi:

– Səhhət əfəndi, çox gözəl tərcümə etmişiniz. Məncə, Lermontov bu əsəri bizim dildə yazsaydı, elə beləcə də səslənərdi.

Əlicabbar söylədi:

– Bəli, vəznə də, dili də **rəvan**, ürəyəyatımlıdı.

– **İstəyirəm**, Avropa və rus şairlərindən tərcümə etdiyim bir sıra şeirləri “Məğrib günəşləri” adı ilə çap etdirim.

– Gözəl təşəbbüsdü*... Uğur **arzulayıram**. **Tezliklə** kitabını **görək**.

– Cəmi bir neçə şeir tərcümə eləmişəm. Hələ qoy bir seçdiklərimin hamısını **qurtarım**... Onda balalarımız üçün gözəl bir hədiyyə* olar. Onlar Puşkin, Lermontov, Krılov, Hüqo kimi şairləri öz **doğma** dillərində oxuyub feyz alarlar.

– Məncə, Krılovdan tərcümələr Sabir əfəndinin qələminə, ruhuna daha uyğun gələr...

Sabir **kədərlə** gülümsədi:

– Təəssüf* ki, rus dilinə dostum kimi **aşına deyiləm**. Sonra üzünü gənc Şaiqə tutub **ərklə** davam etdi:

– Yaxşı, bəs qonaqlara şeir **oxutdurursan**, mənim cavan dostum, amma bir **demirsən**, özün nə yazmışsan?

Sabir və Səhhət qarşısında **öz** şeirini oxumağa utanan Şaiq dedi:

– Bilirsinizmi, Mirzə, uşaqlar üçün bir neçə yeni şeir üzərində **çalışıram**. Balalar üçün yazmağı Mahmud əmi də, cənab Köçərli də mənə **məsləhət görürlər***. Ana dilində **dərsliyin** çatışmazlığı, bu dərsliklərə daxil etmək üçün uşaq şeirinin azlığı, hamınız kimi, **məni** də narahat eləyir. Görək nə çıxar.

– Yaxşı olar, inşallah*, yaxşı olar, sən bir **şeir** oxu görək ... – deyə Sabir **təşviq etdi**. Səhhət də ona **qoşuldu**. Əlicabbar dedi:

– Elədi, oxuyun! Bir müəllim* kimi, “**yazın**” deyə **tələb edirsiniz**. Tələbinizdə də haqlısınız. Amma öz yazdıqlarınızdan bir şey **oxuyun**, **biz** də **zövq ala**q.

Şaiq utanırdı, gülümsədi:

– Madam ki, təkid edirsiniz, icazənilə bir şeir **oxuyum**.

O gecə başları şeirə, şeiriyyətə*, dərslik məsələsinə elə qarışmışdı ki, səhərin açıldığını lampa işığının zəifləməyindən bildilər.

Əzizə Cəfərzadə

SÖZLÜK

ürəyəyatımlı	xəyalpərvərliklə	ərklə
özünəməxsus	rəvan	vəzn

SÖZ EHTİYATI

əşar	feyz almaq	məğrib
aşına olmaq	məftun olmaq	təşviq etmək

① Oxuduğunuz mətndə görkəmli Azərbaycan ədiblərinin adlarına rast gəldiniz. Onlar barədə aşağı siniflərdə aldığınız məlumatları xatırlayıb, yoldaşlarınızla bölüşün.

② Sizcə, mətn niyə “Gözəl təşəbbüs” adlanır? Bu başlığı mətnin mövzusu üçün uğurlu hesab etmək olarmı? Mətnin məzmunundan çıxış etməklə fikrinizi əsaslandırın.

✿ Bəs siz bu mətndə başlıq seçməli olsanız, onu necə adlandırardınız? Başqa ad seçərdinizmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

③ Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Hansı suallara mətndə cavab tapmadınız? Həmin sualları səsəndirin və səbəbini izah edin.

1) A.Şaiqin sevincinin səbəbi nə ilə bağlı idi?

2) A.Səhhət M.Lermontovun əsərlərini tərcümə etməyindən nə üçün həvəslə danışırdı?

3) M.Lermontovun “Mtsiri” poemasını Səhhət neçənci ildə tərcümə etmişdi?

4) Səhhət “Məğrib günəşləri” kitabında hansı şeirləri toplamaq istəyirdi?

5) Məclisdə M.Ə.Sabir rus dilindən etdiyi hansı tərcüməni oxudu?

6) A.Şaiq nə üçün öz şeirlərini oxumağa utanırdı?

7) Gənc bir ziyalı kimi, A.Şaiqi hansı məsələlər daha çox narahat edirdi?

④ Mətndə Səhhət çox böyük məmnuniyyətlə M.Lermontovdan tərcümələr etməsindən danışır. Həmin hissənin mətndəki yerini müəyyənləşdirin və məzmununu danışın. Sizcə, bu hissə mətnin mövzusu üçün əsas sayıla bilərmi?

✿ Fikrinizi bildirin: “Cəmi bir neçə şeir tərcümə eləmişəm” cümləsi ilə başlayan abzası bu söhbətin davamı hesab etmək olarmı?

5 A.Səhhət M.Lermontovun şeirlərini tərcümə etməklə onu azərbaycanlı uşaqlara tanıtmmaq istəyirdi. Bəs siz Lermontov haqqında nə bilirsiniz? Bildiklərinizi qısaca danışın.

6 Necə düşünürsünüz, nəyə görə dostları Krılovdan tərcümələr etməyi M.Ə.Sabirin ruhuna daha yaxın hesab edirlər? Sabirin əsərlərindən oxuduğunuz nümunələr bu fikri söyləməyə əsas verirmi? Satirik şairin “Ata nəsihəti” şeirindən aşağıdakı parçanı oxuyun və fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanın tələf oldu!
Gündüz, gecə səy eyləyibən dərəcə alışma,
Canın tələf oldu!
Bu şəhərdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,
Onlar nə tapıblar?
Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,
Guya ki, yatıblar...

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) Kitab zamanın dalğaları üzərində səyahət edən və öz qiymətli yükünü ehtiyatla nəsillərdən nəsillərə yetirən fikir gəmisidir. **(Frensis Bekon)**
- 2) Kitablər bizi ötən əsrlərin varisi edir. **(Nəcəf bəy Vəzirov)**
- 3) Kitab bir nəslin digər nəsllə mənəvi vəsiyyətidir. **(Aleksandr Gertsen)**
- 4) Kitabxanalar insanlığın tək etibarlı və qalıcı olan yaddaşdır. **(Artur Şopenhauer).**
- 5) Kitablər qocalıqda ən yaxşı dost, cavanlıqda ən yaxşı rəhbərdirlər. **(Samuel Smayls)**

7 Aşağıdakı aforizmin oxuduğunuz hekayənin qəhrəmanları ilə əlaqəsini izah etməyə çalışın:

Sənə hər kimsə elm edə təlim,
Ona vacibdir eyləmək təzim. **Seyid Əzim Şirvani**

SÖZLÜK

təzim etmək

təlim

8 Verilmiş birləşmələri cümlələrdə işlədin və təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

əziz qonaqlar, ruhən yaxın, yaxşı təşəbbüs, mənim cavan dostum, dərslərlərin çatışmazlığı, lampa işığı, oxunmuş hissə, uşaq şeirinin azlığı

9 Məndə qırmızı rəngdə verilmiş ifadənin izahı hansı bənddə daha dəqiq ifadə olunmuşdur?

- A) Sürətlə hərəkət edirdi. B) Çox seviniirdi. C) Həyəcanlanırdı.
D) Yeriməyə çətinlik çəkirdi. E) Sürətlə yeriyirdi.

10 Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləməklə mətni səhnələşdirin.

11 Firidun bəy Köçərlinin tərcüməsində İvan Krilovun “Tülkü və üzüm” təmsilindən aşağıdakı parçanı oxuyun. Altından xətt çəkilmiş isimlərin qəbul etdiyi şəkilçilər üzərində müşahidə aparın və onların nə bildirdiyi ilə bağlı fikrinizi söyləyin.

TÜLKÜ VƏ ÜZÜM

... Tülküciyəz dayandı,
Baxdı, ağzı sulandı.
Dişi alışma tutdu,
dodağı, dili yandı.

... Doğrudur mənim sözüm,
Dəyməyibdir o üzüm.
Yəsəm, dişim qamaşar,
Yemədim onu özüm.

❁ İvan Krilovun əməksevərlik mövzusunda olan hansı təmsilini (Siz bu təmsili bilirsiniz) Azərbaycan dilinə Abdulla Şaiq tərcümə etmişdir?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində əşya bildirən sözlərin kimə və ya nəyə (hansı şəxsə və ya şəxslərə) **mənsub olduğunu** bildirmək üçün xüsusi şəkilçilərdən istifadə olunur. Bu şəkilçilər **mənsubiyyət şəkilçiləri** adlanır.

Tək

- I şəxs (mənim) -im⁴ (-m) – xalq+**im**, vətən+**im**, qürur+**um**, gülüş+**üm**, ana+**m** ...
II şəxs (sənin) -in⁴ (-n) – xalq+**in**, vətən+**in**, qürur+**un**, gülüş+**ün**, ana+**n** ...
III şəxs (onun) -i⁴ (-si⁴) – xalq+**i**, vətən+**i**, qürur+**u**, gülüş+**ü**, anası, nənə+**si**,
palto+**su** ütü+**sü** ...

Cəm

- I şəxs (bizim) -ımız⁴ (-miz⁴) – xalq+**ımız**, vətən+**imiz**, qürur+**umuz**,
gülüş+ **ümüz**, ana+**mız** ...
II şəxs (sizin) -iniz⁴ (-niz⁴) – xalq+**iniz**, vətən+**iniz**, qürur+**unuz**,
gülüş+**ünüz**, ana+**nız** ...
III şəxs (onların) -i⁴ (-si⁴) – xalq+**i**, vətən+**i**, qürur+**u**, gülüş+**ü**, anası, nənə+**si**,
palto+**su** ütü+**sü** ...

12 Sizcə, hekayənin sonuncu cümləsində “o” əvəzliyindən sonra niyə vergül işarəsi qoyulmayıb? Öyrəndiyiniz qaydanı yadınıza salın və fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

13 Qruplara bölünün və müəllimin təqdim etdiyi mətndən biriniz Firidun bəy Köçərlinin həyatı, digəriniz isə yaradıcılığı ilə əlaqədar hissəni Azərbaycan dilinə tərcümə edin, məzmununu danışın.

✿ Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza verin.

14 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını sualların köməyi ilə müəyyənləşdirin. Fərqli qrammatik mənalarda işlənən sözləri qruplaşdırıb müvafiq sütunlarda sualları ilə birlikdə yazın.

15 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin. Sonra mavi rəngdə verilmiş feillər üzərində müşahidə aparın və onların hansı şəxsi bildirdiyini söyləyin. Necə bilirsiniz, bu feillərin hansı zamanda olduğunu təyin edə bilərsinizmi? Fikrinizi bildirin.

16 Aşağıda gördüyünüz cədvəldə adlarına mətnə rast gəldiyiniz yazıçı və şairlərin bəzi əsərlərinin yeri dəyişik düşüb. Aşağı siniflərdə oxuyub öyrəndiyiniz bu əsərləri yadınıza salın və yanlışlığı tapıb düzəldin.

F.Köçərli	A.Şaiq	M.Ə.Sabir	A.Səhhət
“Tülkü və kəklik”, “Dəvə və tikan”, “Uşaq və buz”	“Oyan, oğlum”, “Səməni”, “Arı”, “Uşaq və dovşan”	“Məktəbə çağırış”, “Yaz günləri”, “Qərənfil”	“Tənbel”, “Pələng ovu”, “Ayı və şir”

✿ Bu əsərlərin adında mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri seçib səsləndirin və hansı şəxsə aid mənsubluq bildirdiyini izah edin.

17 Mətnə adı çəkilən yazıçı və şairlərdən biri haqqında maraqlı təqdimat hazırlayın.

18 Mətnə kursivlə verilmiş sözlərin sinonimlərini tapıb söyləyin.

SAQQALLI UŞAQ

I hissə

Bəzi uşaqlarda *belə* bir pis xasiyyət* olur ki, əllərinə karandaş düşən kimi başlayırlar evin **divarlarını** yazmağa. Hələ çoxusu kömürlə də, tabaşirlə də yazır. Hələ sən kömürü və tabaşiri deyirsən, mən *elə* pis uşaq görmüşəm ki, əlinə mismarı, ya bıçağı alıb, divarları cızıb xarab eləyir.

Nədənsə, divar yazan uşaqlarla* mənəm aram yoxdu; ondan ötrü ki, əgər sən yaxşı uşaqsan və **könlün** məşq etmək istəyir, götür kağızı-qələmi, bir yerdə otur və nə qədər kefindir, yaz.

İndi keçək **nağılımıza**.

Mən elə bilirdim ki, bizim uşaqlar özgə uşaqlar kimi, o qədər də divar yazan deyillər. Çünki çox nəsihət eləmişdim və onlar da mənə söz vermişdilər ki, divarları yazmayacaqlar*. Amma axır vaxtlarda gördüm ki, balkonun **divarında**, qapının **dalında** bir xəlvət yerdə bir belə şəkil çəkilib: deyəsən, bir heyvan başıdır, **qulaqları*** da var; deyəsən, **bir-iki ayağı** da var, altında beş dəfə əlif yazılıb və bundan savayı, **beş-altı** yumru şey çəkilib. Bunların **hamısı** karandaş ilə yazılıb. Elə naşı, kobud yazılıb ki, **bunu** uşaqdan* savayı, **heç kəs** yaza bilməz.

Xoşuma gəlmədi, çağırıdım uşaqları.

– Ədə, yenə divarları yazırsınız?

Üçü də gəldi durdu yazının **qabağında**.

– **Hansınız** yazmısınız?

Üçü də dayandı.

– Elədə bəs şeytan yazıb?!

– Dədə, vallah mən yazmamışam.

– Dədə, mən də yazmamışam.

Balaca Qurban da “mən yazmamışam”

deyə-deyə əllərini üzünə qoyub başladı ağlamağa.

Mən deyinə-deyinə bir əsgə tapıb yazını təmizlədim və deyinə-deyinə çəkildim getdim. Amma bunu eşidirdim ki, Heydər Teymura deyirdi: – Sən yazmısan. Teymur da Heydərə deyirdi: – Sən özün yazmısan.

Bu zaman ağlayan **oğlum** Qurban qaça-qaça gəldi **yanıma**, guya ki, bir böyük xəbər gətirib.

– Dədə, o yazını Heydər yazıb; vallah, dədə, Heydər yazıb.

Heydər də acıqlı-acıqlı gəldi durdu Qurbanın qabağında və **əllərini** ata-ata elə hirsə cavab verdi ki, az qalırdı əllərini soxa uşağın **gözünə**. Mən acıqlandım* və üçü də sakit olub istədilər gedələr, mən onları saxladım və bunu dedim:

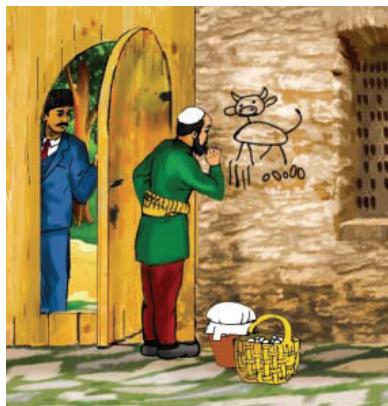
– Mən sizdən divarı yazmağınızdan ötrü incimirəm. **Sizin** danmağınızdan və qorxudan yalan danışmağınızdan inciyrəm. Ona inciyrəm ki, söz yox, divarı yazan üçünüzdən birinizdi; amma **üçünüz** də and-aman eləyirsiniz ki, siz yazmamışsınız. Bəs sizdən savayı, bu evdə uşaq ki yoxdu.

Aradan bir xeyli keçdi və bir-iki aydan sonra bu giley-güzar yaddan çıxdı.

Amma bir gün mən gecə bərk dilxor oldum. Balkondan keçirdim. Gördüm divarda yenə **haman cızma-qara**.

Bu dəfə uşaqlara daha bir söz demədim...

Cəlil Məmmədquluzadə

Necə bilirsiniz, hekayə burada bitdi, yoxsa əhvalat hələ açılmadığı üçün o davam etməlidir? Bəs siz divarın kim tərəfindən yazıldığını öyrənmək istəyərdinizmi?

SÖZLÜK

xəlvət
əsgı

danmaq
giley-güzar

SÖZ EHTİYATI

əlif
aram yoxdu

and-aman eləmək
dılxor olmaq

① Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

- 1) Uşaqların hansı pis xasiyyəti böyükləri narahat edir?
- 2) Mətndəki ata öz uşaqlarının divarı yazmasına niyə inanmırdı?
- 3) Divardakı şəkildə nə təsvir olunmuşdu?
- 4) Uşaqlar təqsirli bilinəndə özlərini necə apardılar?
- 5) Sizcə, uşaqlar səhvlərini niyə etiraf etmirdilər?
- 6) Nə üçün ata divarın uşaqlar tərəfindən yazılmağına şübhə etmirdi?
- 7) Ata divarın yazılmasından çox, nədən narahat idi?

② Necə düşünürsünüz, divardakı şəkilləri, həqiqətənmi, uşaqlar çəkmişdi? Əgər siz onların yerində olsaydınız, təqsirli olmadığınızı necə əsaslandırardınız? Müzakirəyə qoşulun.

③ Hekayədə təsvir olunan uşaqlar təqsirli bilinəndə hansı düzgün olmayan hərəkətə yol verdilər? Mətnin məzmunu əsasında cavabınızı əsaslandırın.

- A) And-aman edərək şəkil çəkmədiklərini bildirdilər.
- B) Şekli çəkməkdə bir-birlərini günahlandırdılar.
- C) Divarın qonşu uşaqlar tərəfindən yazıldığını söylədilər.
- D) Tez əsgı tapıb yazını təmizlədilər.
- E) Üçü də günahkar kimi ağlamağa başladılar.

④ Aşağıdakı cümlələrdə mətndəki ardıcılıq pozulmuşdur. Əvvəlcə onları düzgün sıralayın, sonra isə mətnin məzmunu əsasında sərbəst tamamlayıb yazın.

1) Ona inciyirəm ki, ... 2) Mən elə bildirdim ki, ... 3) Amma bunu eşidirdim ki, ... 4) Elə naşı, kobud yazılıb ki, ... 5) Bəzi uşaqlarda belə bir pis xasiyyət olur ki, ... 6) Aradan bir xeyli keçdi və ... 7) Amma axır vaxtlarda gördüm ki, ...

⑤ Hekayədə qara şriftlə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın və onları kök və şəkilçiyə ayıraraq dəftərinizə köçürün. Sözlərə artırılan mənsubiyyət şəkilçilərinin neçənci şəxsə aid mənsubluq bildirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

✿ Həmin sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə dəftərinizə yazın. Çətinlik çəksəniz, dərsləyinizdəki məlumatı oxuyun.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

I və II şəxslərə aid mənsubiyyət şəkilçilərini qəbul etmiş isimlər **əşyanın insana mənsubluğunu** bildirir: mənim məqsədim, bizim düşmənimiz, sənin dostun ...

III şəxsə aid mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlər isə yalnız insana deyil, **başqa canlı və cansız əşyalara** da mənsubluq ifadə edə bilər: pələngin pəncəsi, torpağın bərəkəti, günəşin işığı, saçın rəngi, meyvənin şirəsi, qızın paltarı ...

Bütün hallarda mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isim özündən **əvvəl gələn və yiyəlik halda işlənən əvəzlik və ya isimlə** bağlı olur: **sənin** hərəkətin, **sizin** dərsləyiniz, **gülün** yarpağı, **onun** səsi, **şagirdin** biliyi, **uşağın** papağı ...

6 Mətnə qara şriftlə verilmiş “**könlün**” və “**oğlum**” sözlərinin kökündə baş verən dəyişikliyin səbəbini izah edin və fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

7 “**Torpağım**” sözünü hallandıraraq yazın. Sözü artırılan mənsubiyyət, yoxsa hal şəkilçisinin daha əvvəl gəldiyini müəyyənəndirən. Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

✿ Hallandırdığınız sözün müxtəlif formaları üzərində müşahidə aparın. Necə bilirsiniz, mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlər hallana bilir, ya yox? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin sonuna artırılan şəkilçilərə diqqət yetirin.

8 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlər üzərində diqqətlə müşahidə aparsanız, görərsiniz ki, bu sözlərin bəziləri təkdə, bəziləri isə cəmdə işlənmişdir. Necə bilirsiniz, həm təkdə, həm də cəmdə olan isimlərin mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək şəxslərə görə dəyişdiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

9 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümlələrdə mötərizə içərisində verilmiş sual işarələri nəyə işarə edir? Bəs mötərizələri cümlədən çıxarsaq, sondakı sual işarələrinə ehtiyac qalacaqmı? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün cümlələri mötərizəsiz və buraxılmış sözləri yerinə qoymaqla oxuyun. Hər iki variantı müqayisə edin.

1) Bəzi uşaqlarda (?) xasiyyət pis hesab olunur? 2) Uşaqlar ataya (?) söz vermişdilər? 3) Bir dəfə ata (?) yazılmış yazılar gördü? 4) Ata bu yazıların (?) yazıldığını fikirləşdi? 5) Uşaqlar ataya (?) cavab verdilər? 6) Ata uşaqlara (?) acıqlandı? 7) Ata uşaqları saxlayıb onlara (?) dedi?

✿ Suallara cavab versəniz, qarşınızda mətnin planını görə bilərsiniz. Həmin plan üzrə mətni danışmağı öyrənin.

10 Mətnə işlənmiş “bir-iki” və “beş-altı” sayları aid olduğu əşyanın dəqiq miqdarını müəyyənləşdirə bilirmi? Fikrinizi bildirin və faktları qarşılaşdırın.

✿ Aşağıdakı variantlardan hansındakı söz say deyil?

A) bir-iki B) beş-altı C) beş-beş D) bir neçə E) xeyli

✿ Necə bilirsiniz, düzgün variantdan başqa, yerdə qalan sayların hamısını eyni qrupa aid etmək olarmı?

11 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin quruluşca növünü müəyyənləşdirib, yazılış qaydasını izah edin. Sonra sualların köməyi ilə həmin sözləri qrammatik mənalarına görə qruplaşdırıb dəftərinizə yazın.

12 Necə düşünürsünüz, mətnə qara kursivlə verilmiş sözlərin hamısını eyni nitq hissəsinə aid etmək olarmı? Bu sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirib qrammatik mənalarını izah edin.

13 Öz həmyaşıdlarınızda və ya kiçikyaşlı uşaqlarda müşahidə etdiyiniz hansı xoşagəlməz hərəkətlər sizi narahat edir? Çıxış yolunu nədə görürsünüz? Səs tonunuzu tənzimləməklə fikirlərinizi açıqlayın.

14 Hekayəni siz davam etdirməli olsaydınız, hadisənin davamını necə təsvir edərdiniz və o nə ilə nəticələndi? Fikirlərinizi mətnin əvvəlki abzasları ilə əlaqələndirib, öz variantınızı yoldaşlarınıza təqdim edin.

15 Mətnin adındakı “saqqallı” sözü necə tələffüz edilməlidir? Qoşasamitli sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar müvafiq qaydanı yadınıza salın və əlavə misallar söyləməklə fikrinizi əsaslandırın.

SAQQALLI UŞAQ

II hissə

Bizim bir **müştərimiz** var idi ki, ayda bir, həftədə bir, sağ əlində bir vedrə yağ, sol əlində bir səbət yumurta, **çiyində** tərəzi, hıqqana-hıqqana pilləkənləri çıxar və bizə salam verəndən* sonra həmişə belə deyərdi: “Qab gətirin...”

Bu kişinin **adı** Kəblə Əzimidir. Yaşı qırx-qırx beş olar. Ucaboy, bir kasıb və ağır İran əhlidir.

Dünən yenə Kəblə Əzim yağ və yumurta gətirmişdi. Yağı çox təriflədi ki, Dərbənd yağıdır, çıxarı az olacaq, yeyəndə **ətrindən** doymaq* olmayacaq*. Yumurtaları da guya Qurnaşın kəndindən* gətirib, oranın toyuqları* guya çəmənlərin otundan* və çiçəyindən* başqa, bir şey yemirlər.

Yağdan beş-altı manat, yumurtadan da yenə bir qədər **borcumuz** qaldı. Çünki o günü xırda pulumuz olmadı. Kəblə Əzim şeylərini götürdü və çıxdı dalana ki, getsin, mən də girdim otağa. Birdən **yadıma** düşdü ki, Kəblə Əzimə

tapşırım, Ördəbildən gələn olsa, mənə xəbər versin.

Tez çıxdım dalana və gördüm ki, kişi yağı və yumurtanı qoyub yerə və keçib qapının **dalına** və bir gödək karandaşın **ucunu ağzına** soxub fikrə gedib. Divarda heyvana oxşar bir cızma-qara çəkilib, altından* bir necə əlif, yanında bir necə girdə şey. Mən çox təəccüb elədim və əhvalım da birdən nədənsə dəyişildi. Kəblə Əzim mətləbi duydu və mən soruşmamış dedi:

– *Molla Əmi, doğrusu, mənim dərsim-zadəm yoxdu, bu, bir yaddaşdı, yazdım ki, hesablar dolaşmasın.*

Mən qəh-qəh çəkib güldüm. Kişi də bir az gülümsündü. Mən bircə bunu soruşdum ki, divara yazdığıнын **mənası** nədir?

Mənası bu imiş: Kəblə Əzim istəyirmiş bir inək çəkə və inəyin altında yazdığı beş cızığın **mənası** bu imiş ki, mən ona beş manat inək yağından* borclu qaldım. Girdə yazılar da yumurtadan qalan borcumun hesabı imiş.

Mən yenə güldüm və uşaqlarımı* çağırıdım və onlara belə dedim:

– **Uşaqlarım**, uşaqlarım, gəlin, bura gəlin!

Uşaqlar gəldilər və gözləri divara sataşan kimi çox-çox təəccüb elədilər və məndən* soruşmağa başladılar:

– Dədə, bunu kim yazıb?

Dedim:

– **Balalarım**, bu yazını yazan da sizin kimi uşaq* idi; ancaq bircə **fərqliniz** oradadır **ki**, onun **saqqalı** var, sizin hələ **saqqalınız** yoxdur.

Uşaqlar çox gülüşdülər...

Cəlil Məmmədquluzadə

SÖZLÜK

müştəri
girdə

fağır
İran əhli

cızıq
mətləb

hıqqana-hıqqana

① Siz, yəqin ki, yazıçının öz hekayəsini nə üçün “Saqqallı uşaq” adlandırmasının səbəbini başa düşdünüz. Kəblə Əzimi uşağa bənzətməklə ata nə demək istəyirdi? Əsərdən çıxardığınız nəticə haqqında danışın və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

② Necə bilirsiniz, “Tez çıxdım dalana və gördüm ki, ...” cümləsi ilə başlanan abzası hekayədən çıxarsaq, divardakı şəkillərin kim tərəfindən çəkildiyi məlum olardımı? Bu abzası təkrar oxuyun, onun mətnin əvvəlki hissələri ilə necə əlaqələndiyini təsvir edin və hekayədəki əhəmiyyətini əsaslandırın.

③ Hekayədə sarı fonla fərqləndirilmiş abzası təkrar oxuyun. Əlamət və keyfiyyət bildirən sözlərdən istifadə etməklə Kəblə Əzimi hərtərəfli təsvir edin, onun haqqında ətraflı danışın. Nitqinizdə şəkilçi variantlarından istifadə edərkən ahəng qanununa əməl etməyi unutmayın!

Qeyd. Kəblə Əzim haqqında danışarkən bildiyiniz atalar sözləri və aforizmlərdən istifadə etsəniz, nitqiniz daha məzmunlu və cəlbedici olacaq!

4 Kəblə Əzimin qeydlərini divarda cızma-qara şəklində aparmasının səbəbi nə ilə bağlı idi? Bu barədə hekayədə hər hansı bir işarə varmı?

Fikirlərinizi əsaslandırarkən tarix fənnindən öyrəndiyiniz müvafiq məlumatlardan, baxdığınız kinofilmlərdəki uyğun nümunələrdən istifadə edin.

❁ Nöqtələrin yerinə hansı ifadəni yazsanız, mətnə uyğun fikir alınar?

Əgər Kəblə Əzim ... qeydlərini divarda cızma-qara şəklində yazmazdı.

- A) ağıllı olsaydı B) savadlı olsaydı C) bacarıqlı olsaydı
D) düşüncəli olsaydı E) qoçaq və cəsarətli olsaydı

5 Bilirsiniz ki, indi də evlərə qatıq-süd, meyvə-tərəvəz, pal-paltar gətirib satan insanlar var. Hekayədə olduğu kimi, indi də alıcıların bəzən onlara borclu qaldıqları vaxt olur. Kəblə Əzimlə indiki “Kəblə Əzimləri” müqayisə edin: onlar arasındakı fərq nədədir? Danışarkən “açar sözlər”dən istifadə edin və nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyin.

Açar sözlər: maşın, bloknot, qələm, siqnal, təhsil, orta məktəb, telefon ...

6 Necə düşünürsünüz, hekayədən götürülmüş aşağıdakı cümlə mətnin hansı hissəsində işlənmişdir? Fikrinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın.

Girdə yazılar da yumurtadan qalan borcumun hesabı imiş.

- A) giriş hissəsində B) əsas hissədə
C) nəticə hissəsində D) girişlə əsas hissənin arasında
E) nəticə ilə əsas hissənin arasında

7 Aşağıda verilmiş sözlərə müxtəlif şəxslərə aid mənsubiyyət şəkilçiləri (ahəng qanununa uyğun) artırın və cümlələrdə işlədin. Sonra cümlələri tərcümə edin.

yaddaş, hesab, divar, borc, saqqal, ağız

8 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri tələffüz xüsusiyyəti baxımından qruplaşdırıb müvafiq sütunlarda yazın. Sonra qruplaşdırmanı düzgün apardığınızı əsaslandırmaq üçün müvafiq tələffüz qaydalarını yadınıza salın və konkret nümunələr əsasında izah edin.

9 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri bağlı olduqları sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra həmin sözlərdəki mənsubiyyət şəkilçilərini müəyyənləşdirib altından xətt çəkin, hansı şəxsi bildirdiyini, təkdə, yoxsa cəmdə olduğunu söyləyin.

❁ Altından xətt çəkdiyiniz şəkilçilərin şəxsə, yaxud əşyaya aid mənsubluq bildirdiyini faktlarla izah edin.

❁ Qara şriftlə verilmiş sözlərin əlaqələndiyi sözlərin ismin hansı halında işləndiyini müəyyənləşdirin.

10 Necə düşünürsünüz, mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin hamısının əsas nitq hissələrinə aid olduğunu söyləmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün həmin sözləri qrammatik mənaları üzrə qruplaşdırıb, ayrı-ayrı sütunlarda yazın, qarşılarında suallarını qeyd edin.

❁ Hər bir sütunda yazdığınız sözlərin hansı qrammatik mənanı ifadə etdiyini sualların köməyi ilə izah edin.

11 Təlim-tərbiyə haqqında verilmiş aşağıdakı aforizmlərdə yerinə düşməyən sözləri müəyyənləşdirin və mötərizədəki uyğun sözlərlə əvəz edib oxuyun.

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) Tərbiyədə əsas məsələ tərbiyəçinin hansı (kim, nə üçün, nə?) olmasından ibarətdir (**D.İ.Pisarev**). 2) Çörəkdən sonra xalq üçün ən axırıncı (əvvəlki, vacib, son) şey məktəbdir (**J.Danton**). 3) Elm və maarif bütün xalq arasında – aşağıdan tutmuş hündürə (yüksəyə, yuxarıya, ucaya) qədər istisnasız olaraq hamının arasında yayılmalıdır (**M.F.Axundzadə**). 4) O adam ki bilmir və öyrənməyə cəhd edir, o, zəhmətkeşdir, ona söhbət (tərbiyə, kömək, pislik) edin (**N.Tusi**).

❁ Aforizmlərdən çıxardığınız nəticəni yoldaşlarınızla müzakirə edin.

12 Kursivlə fərqləndirilmiş cümlənin mətndəki rolu nədən ibarətdir? Diqqətli olun və fikrinizi əsaslandırın.

A) Atanın əhvalının yaxşılaşmasının səbəbi aydınlaşır.

B) Oxucunu təhsilin insan həyatında nə qədər önəmli olduğuna inandırır.

C) Kəblə Əzimin divarı cızmağının səbəbi aydınlaşır.

D) Uşaqların günahsız olduqlarına əminlik hasil olur.

E) Hekayədəki gərginliyin açılmasına xidmət edir.

13 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadınızda saxlayın. Necə bilirsiniz, onların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşən varmı?

ATALAR SÖZÜ

1) Qırxında öyrənən gorunda çalar. 2) Biləyi güclü olan birin yıxar, biliyi güclü olan minin. 3) Dərin çay səssiz axar. 4) Birin gör – fikir elə, birin gör – şükür elə. 5) Təhsilsiz insan cilasız aynaya bənzər. 6) Min bilsən, bir biləndən xəbər al.

14 Hansı birləşmədəki sözlər məcazi mənada işlənmişdir?

A) gödək karandaş

B) bir səbət yumurta

C) cızıq çəkmək

D) dalana çıxmaq

E) saqqallı uşaq

15) Aşağıdakı atalar sözlərinin mənasını öz sözlərinizlə izah edin.

- 1) Ad adamı bəzəməz, adam adı bəzəyər.
- 2) Ağıllı kasıba dəli deyərlər, dövlətli dəliyə “bəli” deyərlər.
- 3) Birin gör – fikir elə, birin gör – şükür elə.

16) Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Köklərə artırılan şəkilçilərin hal, yoxsa mənsubiyyət şəkilçisi olduğunu müəyyənləşdirin.

✿ Bu tipli sözlərin yazılışı ilə bağlı öyrəndiyiniz orfoqrafiya qaydasını yadınıza salın və sözlərin kökündə baş verən dəyişikliyin səbəbini izah edin.

✿ Bu sözlərin qəbul etdiyi şəkilçilərdən hansıların ismin hal şəkilçiləri olduğunu söyləyin.

Əgər məndən soruşsaydılar ki, ən şərafli sənət hansıdır?

Mən o zaman iftixarla deyərdim: - Müəllimlik.

Həsən bəy Zərdabi

BURADA NƏ VAR KI?

Aleksey Osipoviç **otağı** bir də **nəzərdən keçirdi**. Bura **məktəbə oxşamırdı**. Elə ev **sahibi** də müəllimə* **bənzəmirdi**. Bəs onda o haraya **düşmüşdü**? Axı o, **kəndlərdə** indiyəcən bu cür yaşayış evi görməmişdi.

Atları rahatlayandan sonra içəri, samovar aparmağa gələn Əhməd **qonağın** dəftərlərlə **əlləşdiyini** görüb **ayaq saxladı**.

– Nə üçün uzanıb dincəlmirsiniz?

Aleksey Osipoviç **səsə qanrılıb** baxdı:

– Siz müəllimsinizmi?

– Xeyr.

– Bəs bunlar nədir?

– Dəftərdir. Uşaqlar yazıblar.

– Bilirəm, uşaqlar yazıb, bəs sizin

evdə nə **gəzir**?

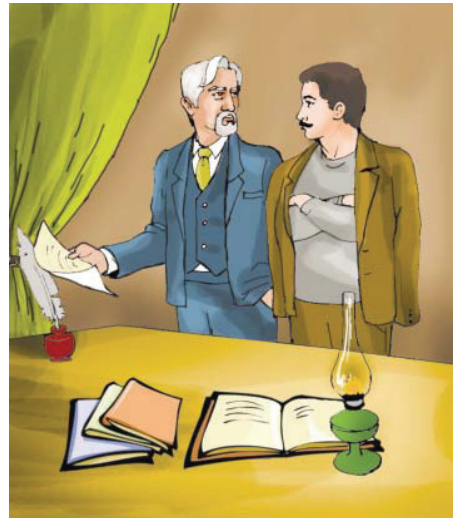
– Mən yazdırmışam.

– Heç nə **başə düşmürəm**. Həm deyirsiniz, müəllim deyiləm, həm də deyirsiniz, mən yazdırmışam. Axı Siz kimsiniz?

– Poçtalyon kimi bir şey.

– Necə, poçtalyon?

– Bəli. Bilirsinizmi, cənab, əslində mən burada işsizəm. Əvvəllər* Bakıya, Gəncəyə, Yerevana gedən poçt faytonları, dilicanlar buradan gəlib keçərdi.

Amma* dəmiryol çəkildəndən sonra şose yolunda gəliş-gediş azaldı. Mən də, necə deyərlər, boş evə **qarovul çəkirəm**. Darıxmamaq üçün uşaqları **başıma yığıb** yazı-pozu öyrədirəm.

Aleksey Osipoviç **ayağa durub** Əhmədin **çıynindən yapışdı**. Onu **işığa** doğru gətirib diqqətlə* **sifətinə** baxdı. Elə bil Əhmədin gözlərindəki mənanı **oxumaq** istədi.

– Siz nə qədər böyük iş gördüyünüzü bilirsinizmi?

– Burada nə var ki? – Əhməd sakitcə cavab verdi.

Aleksey Osipoviç:

– Əhməd, sən özün də bilmədən yaxşı bir iş başlamısan. Zənnimcə*, millətinə* kömək etmək istəyən hər kəs elm və maarifə* fikir verməlidir. Sənin bu kənddə uşaqlara **dərs deməyin** böyük xidmətdir. Bu işə çoxdanmı başlamısan?

– İkinci ildir.

– Uşaqlar bir şey öyrənə bilirlərmi?

– Öyrənirlər.

– Sabah onlarla söhbət edə bilərikmi?

– Yoxlamaq istəyirsiniz?

– Yox, yox... Bilirsinizmi, mən Qori Müəllimlər Seminariyasında işləyirəm.

Biz orada təzə şöbə **açmışıq**.

– Harada **işləyirsiniz**?

– Qoridə. Necə məgər? – deyə Aleksey Osipoviç gözləri **genişlənmiş** Əhmədə baxdı.

– Bağışlayın, Siz Çernyayevski deyilsiniz ki, Aleksey Osipoviç?

İndi də qonaq hey-rət və maraqla ev sahibini süzdü.

– Bəli, düz **tapmısınız**. Bəs Siz mənim adımlı hardan bilirsiniz?

– Əşrəfin məktublarından. O, həmişə Sizdən yazır. Axı onu mən oxutmuşam. İndi Sizin tələbənizdir.

– Hansı Əşrəf? Göytəpəlimi? – deyə qonaq təəccüblə* soruşdu.

– Bəli.

– Çox yaxşı **tanıyıram**. Ən yaxşı oxuyan tələbələrimizdəndir. Bilirsinizmi, nə var, Əhməd, madam ki, Əşrəfi siz **oxutmusunuz**, demək, o biri uşaqlar da **fərasətli** olacaq. Necə deyərlər, *xəstə sağalası olsa, təbib qənşər gələr*. Siz mənə **kömək edə biləcəksiniz**. Uşaqlarınızdan neçəsini Qoriyə oxumağa **apara bilərəm**?

– Ailələri* razı olsa, altı-yeddi nəfər.

İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanından

SÖZLÜK

zənnimcə

dilican

əlləşmək

fərasətli

1) Səs tonu və tempi gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin.

2) Necə bilirsiniz, aşağıdakı planda mətndəki ardıcılığın pozulmasına yol verilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın və düzgün ardıcılığı bərpa edərək mətnin məzmununu qısaca danışın.

- 1) Bura məktəbə oxşamırdı.
- 2) Xəstə sağalası olsa, təbib qənsər gələr...
- 3) Bağışlayın, Siz Çernyayevski deyilsiniz ki?
- 4) Bu iş çoxdanmı başlamısan?
- 5) Yoxlamaq istəyirsiniz?
- 6) Siz nə qədər böyük iş gördüyünüzü bilirsinizmi?
- 7) Darıxmamaq üçün uşaqları başıma yığıb yazı-pozu öyrədirəm.

3) Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini faktlarla əsaslandırın.

- 1) Əhməd uşaqlara yazı-pozu öyrətdiyini A.Osipoviçdən niyə gizlətdi?
- 2) Aleksey Osipoviç Əhmədin gördüyü işə niyə əhəmiyyət vermədi?
- 3) Aleksey Osipoviç Əhmədin kənddə uşaqlara dərs deməyini niyə böyük xidmət hesab etmirdi?
- 4) Aleksey Osipoviç Əşrəf Göytəpəlini tanıdığını niyə boynuna almadı?

4) Mətn üzrə tərtib edilmiş aşağıdakı sualların bəzilərində səhvlərə yol verilmişdir. Əvvəlcə həmin sualları müəyyənləşdirib səhvləri aradan qaldırın, sonra isə onları cavablandırın.

- 1) A.Osipoviç gəldiyi evi nə üçün məktəbə bənzətmişdi?
- 2) Nəyə görə uşaqların dəftərləri A.Osipoviçin diqqətini cəlb etmişdi?
- 3) Özünü necə təqdim etdi A.Osipoviçə Əhməd?
- 4) Darıxmaq üçün kim idi yazı-pozu öyrədən uşaqlara?
- 5) A.Osipoviç Əhmədin uşaqlarla məşğul olduğunu bildikdə nə dedi?
- 6) A.Osipoviç “böyük iş” dedikdə nəyi nəzərdə tuturdu?
- 7) Hardan bildi Əhməd A.O. Çernyayevski olduğunu qonağın?

5) Qruplara bölünün və hərəniz oxuduğunuz mətnin aşağıda verilmiş adlardan hər hansı biri ilə adlandırılmasının daha məqsədəuyğun olduğunu faktlarla əsaslandırmağa çalışın. Danışarkən səs tonunuzu düzgün tənzimləməyə səy göstərin.

- 1) Burada nə var ki?
- 2) Böyük xidmət.
- 3) Xəstə sağalası olsa, təbib qənsər gələr.

6) Mətnə qara şriftlə verilmiş söz və ifadələrin mənasını düzgün anladığınızı nümayiş etdirmək üçün onları yaxınmənalı qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun.

7) Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər barədə düzgün olmayan fikir hansıdır?

- A) Hər iki feil indiki zamanda işlənib.
- B) Feillərdən biri təsdiqdə, biri isə inkarda işlənib.
- C) Feillərdən hər ikisi üçüncü şəxsin təkində işlənib.
- D) Bu feillər mətnə bir-birinə sinonimdir.
- E) Hər iki feil quruluşca sadədir.

8) Aşağıdakı cümlələrdə yiyəlik halla əlaqələnən sözlər buraxılmışdır. Həmin sözləri mətnin məzmununa əsasən tapıb yerinə yazın və onların hansı şəkilçi ilə işlənməli olduğunu əsaslandırın.

1) Elə evin – də müəllimə bənzəməirdi. 2) Əhməd qonağın dəftərlərlə – görüb ayaq saxladı. 3) Bilirəm, uşaqlar yazıb, bəs sizin – nə gəzir? 4) Sənin bu kənddə uşaqlara – – böyük xidmətdir. 5) Aleksey Osipoviç ayağa durub Əhmədin – yapışdı. 6) Bəs Siz mənim – hardan bilirsiniz? 7) Əşrəfin – . İndi Sizin – . 8) Bizim ən yaxşı oxuyan – . 9) Sizin – neçəsini Qoriyə oxumağa apara bilərəm?

✿ Verilmiş cümlələrin sıralanmasında bir yerdə mətndəki ardıcılıq pozulmuşdur. Ardıcılığın pozulduğu cümləni tapıb səsləndirin və mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

9) Müəllimin təklif etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edib məzmununu danışın.

10) Necə düşünürsünüz, aşağıdakı aforizmdə deyilən fikri mətndəki hər iki obraza aid etmək olarmı? Bu mövzuda debata qoşulun və fikirlərinizi mətn və çalışmalardakı faktlara istinad etməklə əsaslandırmağa çalışın.

“İnsanlar Vətənə məhəbbətlərini səs-küylə deyil, öz əməlləri ilə sübut edirlər” (V.İvanov).

1) Əhməd, özü dediyi kimi, darıxmamaq üçün uşaqları başına yığıb onlara yazı-pozu öyrədir. A.Osipoviç isə, sadəcə, vəzifə borcunu yerinə yetirir. Əhməd demişkən, “Burada nə var ki?”

2) İstər Əhmədin, istərsə də A.Osipoviçin gördükləri iş vətənin gələcəyini düşünən insanların gördüyü işdir. Bu isə elə vətənə məhəbbətin sübutudur.

Çin atalar sözündə deyildiyi kimi: “Planınız 1 illikdirsə – düyü əkin, 10 illikdirsə – ağac əkin, 100 illikdirsə – insanlara təhsil verin”.

11) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın və onlardan hansının sifət, hansının zərf olduğunu əsaslandırın.

✿ Tapdığınız sifətlərin ifadə etdiyi əlaməti artırıb, azaltmağa cəhd göstərin.

12) Qruplara bölünün və hərəniz aşağıdakı aforizmlərdən biri üzrə fikirlərinizi faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) *Açılan hər məktəb bir həbsxananın bağlanması deməkdir. (Viktor Hüqo)*
- 2) *Bütün elmlərin bünövrəsi təhsillə qoyulur. (Əbu Turxan)*
- 3) *Həç bir millət qılınc və tüfənglə qabağa getməyibdir. Ancaq elmin gücünə tərəqqi etmək mümkündür. (Nəriman Nərimanov)*

✿ Oxuduğunuz hər bir aforizmdəki mənsubiyyət şəkilçili sözü tapıb aid olduğu sözlə birlikdə səsləndirin. Həmin sözlərin qəbul etdiyi şəkilçinin neçənci şəxsi bildirdiyini, aid olduğu sözlərin ismin hansı halında işləndiyini deyin.

✿ Aforizmlərdəki mənsubiyyət şəkilçili hər bir sözün aid olduğu ismi müxtəlif hallarda işlətməklə yeni birləşmələr yaratmağa cəhd göstərin. Bu yolla mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş sözün özündən əvvəl ismin hansı halının işlənməsini tələb etdiyini əsaslandırın.

Köməkçi: pələngin dərisi – pələngə dərisi, pələngi dərisi, pələngdə dərisi ...

13) Mətndəki “tələbələrımızdəndir” sözünü kök və şəkilçiyə ayırıb dəftərinizə yazın. Buradakı hər bir şəkilçinin funksiyasını müəyyənləşdirin.

14) İnternetdən istifadə etməklə Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi ilə bağlı maraqlı bir təqdimat hazırlayıb sinifdə təqdim edin.

15) Mətnə sarı fonla fərqləndirilmiş abzası yenidən oxuyun. Bu mövzuda düşüncələriniz əsasında “Böyük xidmət” başlıqlı bir mətn tərtib edib yazın.

16) Siz Əhməd VI sinifdə oxuduğunuz “Peşmançılıq” mətnindən tanıyırsınız. Necə bilirsiniz, xarakterindəki alicənablıq, təvazökarlıq kimi xüsusiyyətlər onun təhsilli bir insan olmasından irəli gələ bilərmi? Hər iki mətnə aldığımız təəssürat əsasında Əhmədin xarakterini konkret faktlara istinad etməklə səciyyələndirin.

17) Mətnin birinci və ikinci hissəsində qırmızı rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın, sonra onları ayrı-ayrı sütunlarda dəftərinizə yazın. Hər iki sütundakı sözlərin qəbul etdiyi şəkilçiləri bir-biri ilə müqayisə edin: hər bir qrup üçün xarakterik olan şəkilçilər hansılardır? Fikrinizi faktlarla izah edin.

18) Axırıncı abzası diqqətlə oxusanız, görəcəksiniz ki, orada işlənmiş atalar sözünün mənası elə həmin abzasda aydınlaşır. Həmin abzası bir daha oxuyun və kursivlə verilmiş atalar sözünün mənasını necə başa düşdüyünüzü izah edin.

19 Necə bilirsiniz, mətndəki hansı faktlar Çernyayevskinin Əhmədə rəğbətini daha da artırdı və onun köməyinə bel bağlaya biləcəyinə A.Osipoviçi inandırdı. Mətndəki faktları qruplaşdırıb fikrinizi açıqlayın.

Uşaqlar bizim sevincimiz, xoşbəxtliyimiz, cəmiyyətin gələcəyidir!
Heydər Əliyev

SƏHƏRİN KEŞİKÇİLƏRİ

Bəxtiyar balalar, oynayın*, gülün
Xalqın sevincidir gülüşləriniz.
Bir də qaşlarınız çatılmayacaq*,
Durmuşuq* **ağ** günün keşiyində biz.

Körpə fidanları becərməsəydi,
Bağban bağ üzünə həsrət qalardı.
Uşaqlar, **cavanlar*** yetişməsəydi,
Yəqin ki, insanlıq* tez qocalardı ...

Yeni dünya qurdu ata-babanız –
Bu sözün mənası **dərindir**, dərin!
Çox var-dövlət qoydu... **sabah** yəqin ki,
Sahibi sizsiniz bu nemətlərin*!
Dünya bir evdirsə, övlad işıqdır,
Oğul arxadırsa, qız yaraşıqdır.

Oxumaq*, öyrənmək, yaratmaq* olsun,
Hər an vəzifəniz, hər an işiniz.
Sizə biz keşikçi olduqca* bu gün,
Sabah siz özünüz keşikçisiniz!

Gedin, **mətin** olsun addımlarınız,
Hər saat **irəli**, hər gün irəli!
Günəşi lap **erkən** salamlayacaq*,
Qızaran səhərin keşikçiləri!...

Osman Sarıvəlli

1 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun. Sizcə, şair uşaqları niyə “səhərin keşikçiləri” adlandırır? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Şeirin IV bəndində şair uşaqlara nəyi tövsiyə edir, onların qarşısında hansı vəzifələrin durduğunu xatırladır? Yəqin ki, gündəlik həyatınızda müəllimlərinizdən və valideynlərinizdən bu tövsiyələri siz də tez-tez eşidirsiniz. Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3 “Əkiblər yemişik, əkirik yesinlər” fikri şeirin məzmunu ilə nə dərəcədə səsləşir? Fikirlərinizi şeirdən konkret nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

4 Qruplara bölünün və hərəniz şeirin bir bəndi üzrə fikirlərinizi açıqlayın: şeirin nə demək istədiyini öz sözlərinizlə şərh edin.

5 Şeirin 3-cü bəndini yenidən oxuyun. Şair ata-babalarımızın qurduğu “Yeni dünya”dan danışıarkən nə üçün: “Bu sözün mənası dərin, dərin!” – deyir? Necə düşünürsünüz, burada şair nəyə işarə edir, “dərin” olan nədir? Düzgün hesab etmədiyiniz variantı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

A) “Yeni dünya” qurarkən babalarımızın əzablı yollardan keçdiyini, bu torpağın qanla suvarıldığını bizlərin – sabahın keşikçilərinin bilməsini istəyir.

B) “Sahibi sizsiniz bu nemətlərin!” misrası ilə bizə qarşıdakı vəzifələrimizi xatırladır.

C) Bizlərə çatan miras üçün məsuliyyət daşdıığımızı xatırlatmaq istəyir.

D) Bizim azad, firavan həyatımız üçün canlarından keçənlərin arzularını həyata keçirməyə borclu olduğumuzu yadımıza salır.

E) Varlı bir ölkənin vətəndaşı olduğumuz üçün bütün qayğılardan azad yaşamağı, günlərimizi əyləncə içərisində keçirməyi tövsiyə edir; bu ölkənin sabahı üçün heç bir məsuliyyət daşmadığımızı bildirir.

✿ Qruplarla işləyin: hərəniz variantlardan birində qoyulan mövzu üzrə müvafiq nümunələrdən və faktlardan istifadə etməklə danışın. Danışıarkən səs tonunuzu tənzimləməyə çalışın.

6 Şeir sonuncu bəndində işlədilən “qızaran səhər” ifadəsini necə başa düşmək lazımdır? Fikrinizi şeirin məzmunu əsasında əsaslandırmağa çalışın.

A) yeni açılan səhər

B) şən həyat, işıqlı sabahlar

C) gələcək günlərimiz

D) günün birinci yarısı

E) doğan günəş

7 Ümummillə liderimiz H.Əliyevin aşağıda verilmiş fikrini oxuyun və şeirin məzmunu ilə bağlılığını izah edin. Necə düşünürsünüz, müdrik rəhbər niyə elə hesab edirdi ki, “daim müstəqillik içində yaşayacaq Azərbaycanın böyük binasını” siz məktəblilər qurursunuz? Fikrinizi əsaslandırın.

“Fəxr edirəm ki, bizim Azərbaycanın gözəl, göycək, istedadlı balaları, övladları var. Fəxr edirəm ki, Azərbaycanın gələcəyi bu qədər gözəl təməl

əsasında qurulur. Siz bugünkü həyatınızla, təhsilinizlə, öz istedadınızı inkişaf etdirməklə Azərbaycanın gələcəyinin binasını qurursunuz. Müstəqil Azərbaycanın, daim müstəqillik içində yaşayacaq Azərbaycanın böyük binasını qurursunuz”.

✿ Altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və sinonimlərini tapıb cümlələrdə işlədin.

8 Necə bilirsiniz, şeirdə qara hərflərlə verilmiş sözləri qrammatik mənalarına görə neçə qrupa bölmək olar? Fikrinizi faktlarla izah edin və sözlərdən hər birinin kontekstə uyğun sinonimini deyin.

✿ Hansı qrupa aid etdiyiniz sözlərdəki əlaməti artırıb, azalda bilərsiniz? Özünüzü sınayın.

✿ “Ağ, ağımtıl, ağımtraq, ağımsov, ağappaq” sözlərini tərcümə edin. Bu sözlərin ifadə etdiyi əlamət bir-birindən nə ilə fərqlənir? Fikrinizi izah edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, siz artıq sifətlərin əşyanın əlamət və keyfiyyətini bildirən sözlər olduğunu bilirsiniz. Əlamət və keyfiyyət isə əşyalardan birində **normada** olduğu halda, başqa bir əşyada **normadan az** və ya **çox** ola bilər. Məsələn: **yaşıl** sözündə əlamət normada, **yaşılımtıl**, **açıq-yaşıl** sözlərində normadan az, **yamyaşıl**, **tünd-yaşıl** sözlərində isə normadan çoxdur.

Azərbaycan dilində sifətin üç müqayisə dərəcəsi var: **adi** dərəcə, **azaltma** dərəcəsi, **çoxaltma** dərəcəsi.

Adi dərəcə əlamətin normada olduğunu bildirən dərəcədir: qırmızı, sarı, göy, bərk, yumşaq, təmiz və s. Adi dərəcə digər dərəcələr üçün ölçü hesab olunur.

9 Necə düşünürsünüz, şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlər üçün ortaq əlamət – qrammatik məna nədən ibarətdir? Həmin qrammatik məna hansı nitq hissəsi üçün əsas əlamətlərindən sayılır. Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

✿ Bu sözləri tərcümə edib fərqli xüsusiyyətin nədən ibarət olduğunu öz sözlərinizlə izah edin. Sonra onları aid olduqları sözlərlə birlikdə yazın.

10 Necə bilirsiniz, şeirin son bəndində işlənmiş “erkən” sözünü hansı sözlə əvəz etsək, məna dəyişməz?

A) tezdən B) səhər C) əvvəl D) sürətlə E) qabaq

✿ Bu sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyin və qrammatik mənasını izah edin. Bu qrammatik mənada işlənən sözlərə aid əlavə misallar söyləyin.

11 “Çatılmayacaq”, “salamlayacaq” sözlərini birləşdirən cəhətlərlə bağlı düzgün olmayan cavab hansıdır? Fikrinizi əlavə misallarla izah edin.

- A) İkisi də feildir. B) Hər iki söz qəti gələcək zamanda işlənib.
C) Hər iki söz təsdiqdədir. D) Hər ikisi III şəxsi bildirir.
E) Hər ikisi düzəltmə sözdür: biri isimdən, biri isə feildən düzəlib.

12 Aşağıdakı sözlərdən eyniköklü sözlər düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

gül(mək), yeni, qoca, körpə, cavan, dərin, keşik, mətin, irəli, addım

✿ Yuxarıdakı sözlərin içərisindən əlamət bildirən sözləri seçib səsləndirin və həmin sözlərdəki əlamətin normada olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

13 Aşağıdakı cümlələri oxuyun və sifətləri seçib əlamət, yoxsa keyfiyyət bildirdiyini müəyyənləşdirin. Sonra həmin sifətlərin ifadə etdiyi əlaməti artırıb, azaltmağa səy göstərin.

Qocaman bir dağın təpəsinə qalxdıq. Qarşımıza daha böyük bir dağ çıxdı. Bu dağı da aşdıq, çiçəklər səltənəti kimi bir açıqlığa çıxdıq. Bu yer qalın, sıx meşəlik, çılpaq qayalıq, uçurumlu dərələrlə qucaqlaşmışdı. Uzaqda bir təpə ətəyində beş-on alaçıqdan ibarət bir oba görünürdü (**Abdulla Şaiq**).

14 Verilmiş müdrik fikirlərin şeirin bütöv məzmunu və ya hər hansı bir hissəsi ilə əlaqəsinin olduğunu əsaslandırma bilərsinizmi? Özünüzü sınayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) *Siz ata-babalarınızın müqəddəs yerlərinə o vaxt vətən deyə bilərsiniz ki, onun sahibi olarsınız. (Nəriman Nərimanov)*
2) *Hər millətin öz taleyi,
Hər torpağın öz nəfəsi. (Səməd Vurğun)*

15 Şeirdə onun misraları ilə bağlana bilməyən bir aforizm işlənmişdir. Həmin aforizmi tapıb səsləndirin və onun bu şeirin bir hissəsi olmadığını əsaslandırmağa çalışın.

16 “Oğul” sözünü hallandıraraq yazın, sonra isə ahəng qanununa uyğun mənsubiyyət şəkilçiləri artırmaqla şəxslərə görə dəyişin.

✿ Hansı hal və mənsubiyyət şəkilçilərini artırarkən sözün kökündə dəyişiklik müşahidə etdiniz? Səbəbini izah edin.

✿ Qruplarla işləyin. Hərəniz bir şəxsə işlənmiş “oğul” sözünü hallandıraraq yazın.

17 6-cı sinifdə “Azadlıq” mətnindən tanış olduğunuz Həsənin vəziyyətini yadınıza salın. Necə düşünürsünüz, Həsən niyə fikir dəryasına qərq olmuşdu?

Şairin “bəxtiyar balalar” deyə müraciət etdiyi uşaqlarla Həsənin yaşadığı dövrü müqayisə edin. Sizcə, şairin keşiyində durduğu “ağ gün” nəyə işarədir?

Həqiqət hamı üçün birdir.

Romen Rollan

İNŞA

Rasim Elçinə məktəbin həyətində rast gəldi. Dərsin başlanmasına az qalırdı. Rasim:

– Elçin, inşanı yazmısan? – deyə xəbər aldı.

Elçin:

– Yazmışam, – dedi. – Nə üçün maraqlanırsan*?

– İstəyirəm** köçürəm. Müəllim yoxlayacaq**.

– Bəs bütün günü nə etmişən?

– Nəsimi küçəsinin uşaqları ilə futbol oynayırdıq**. İşin tərsliyindən*, uduzduq.

O, Rasimi dinlədi, sonra bildirdi ki, dəftərini* ona verə bilməyəcək**:

– İnşalarımız eyni olmamalıdır. Bunu sən özün də bilirən.

Dostunun* cavabı Rasimə ağır gəldi. **Acıqla*** əlini yelləyib** dedi:

– Dosta bax, bir dəftəri də qıymır.

*Rasimin **bərk** incidiyini görən Elçin onu saxladı. ...*

Günortaya az qalmışdı. Bərk isti idi. Uşaqlar addımlarını yeyinlətdilər. Kəndin qəşşərinə çıxanda Böyükdüz göründü. Başı ağ örpəkli arvadlar kolların arasında əyilə-əyilə pambıq yığdırlar.

... Dərs başlananda Rasim artıq* işini qurtarmışdı. Müəllim davamiyyəti* yoxlayıb** uşaqlardan soruşdu.

– Evə verilən tapşırığı kim yerinə yetirməyib**?

– ...

– Çox gözəl. Deməli, hamınız . Rasim, bala, inşanı oxu görək.

Rasim ayağa qalxıb oxumağa başladı. Müəllim onun “Bahar fəsillər gözəlidir” sərlövhəli yazısını bəyəndi və onu təriflədi.

– Görürsən, Rasim, çalışsan, o birilərdən heç də geri qalmazsan, – dedi və onun adının qarşısında “yaxşı” yazdı.

Nəhayət, növbə Elçinə çatdı. Rasim narahat oldu. Elə bilirdi, Elçin öz inşasını oxumağa başlayacaq** və hər şey müəllimə aydın olacaq. Rasimin onu aldatdığını başa düşəcək. Elçin isə ayağa qalxıb:

– Yazmamışam, – dedi.

Müəllim təəccübləndi*:

- Nə üçün, oğul, bəlkə, başa düşməmişən?
- Vaxtım* olmayıb**.
- Bəs bütün günü nə ilə məşğul olmusan?

O dinmədi. Rasimə **ötəri** nəzər salıb, üzünü yana çevirdi. Rasim bayaq* ona dediyi sözləri xatırlayıb** xəcalət çəkdi.

Müəllim sualını yenidən təkrar etdi. Elçin başını aşağı salıb güclə:

– Futbol oynamışam , – dedi.

– Bəs bayaq* soruşanda ev tapşırığını kim yazmayıb**, nə üçün dillən-mədin? Heç gözləməzdim. Otur.

Müəllim o gün Elçinə “2” yazdı. Dərs ili ərzində aldığı ilk “iki”dən o, bərk təsirləndi. Gözlərindən* süzülən yaş damlaları dəftərinin üzərinə düşüb, dünən **həvəslə** yazdığı insanı ləkələdi. ...

Rasim öz səhvini başa düşmüş, bərk peşman olmuşdu. O, tənəffüsdə* Elçinə yaxınlaşıb* üzr istədi:

Sonra isə müəllimlər otağına yollandı. Əhvalatı müəllimə danışdı və ondan* da üzr istədi:

– Müəllim, söz verirəm ki, bundan* sonra **yaxşı** oxuyacağam.

Müəllim onun başını sığallayıb** gülümsündü.

Akif Abbasov

SÖZLÜK

uduzmaq

qıymaq

ləkələmək

sərlövhə

1 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri düzgün tələffüz etməklə (eyni sözün məndə bir neçə dəfə işlənməsinə diqqət edin) mətni rollar üzrə oxuyun. Səs tonu, temp və fasiləni gözləməyi unutmayın!

2 Qruplara bölünüb mətnin məzmunu üzrə ən azı yeddi sual tərtib edin. Sonra sualları müəllimin məsləhət bildiyi qrupa verin. Sualları alan qrup onların qrammatik normalar baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirməli və qarşılıqlarında cavablarını yazmalıdır.

3 Səs tonunuzu düzgün tənzimləməklə hekayədən çıxan nəticə barəsində danışın. Danışarkən yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməyi unutmayın.

4 Aşağıdakı cümlənin məndəki yerini müəyyənləşdirib, həmin hissəni yenidən oxuyun. Necə bilirsiniz, bu cümləsiz mətnin məzmununda hər hansı bir anlaşılmazlıq yaranırmı? Yoldaşlarınızın söylədikləri fikrə münasibət bildirməklə fikrinizi açıqlayın.

– **Bağışla, Elçin, mən düzgün hərəkət etmədim.**

❁ Hekayəni siz yazsaydınız, bu cümləni işlətməyi vacib hesab edərdinizmi?

5 Elçinin müəlliminə yalan deməsinə haqq qazandırırırsınızmi? Yoldaşlarınızın söylədikləri fikrə münasibət bildirməklə debata qoşulun.

- 1) Elçin düzgün hərəkət etdi, onun başqa çıxış yolu qalmamışdı.
- 2) Elçin səhv etdi, o, həqiqəti müəllimə deməli idi.

❁ Necə bilirsiniz, Elçin dostuna başqa cür kömək edə bilməzdimi?

6 Aşağıdakılardan hansı mətn üçün əsas fakt və hadisə hesab edilə bilər? Mətnin məzmununa istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- A) Rasimin dostunun inşasını köçürməklə müəllimi aldatması
- B) Rasimin dostundan incidiyini bildirməsi
- C) Elçinin müəllimə yalan deməsi
- D) Rasimin Elçindən üzr istəməsi
- E) Rasimin müəllimdən üzr istəməsi

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Sifətin azaltma dərəcəsi əlamətin **normadan az** olduğunu bildirir. Azaltma dərəcəsinə düzəltmək üçün adi dərəcədə olan sifətlərin sonuna **-imtil⁴**, **-raq²**, **-imtraq (-mtraq)**, **-sov (-imsov, -ümsov)** şəkilçilərindən biri artırılır: göyümsov, sarıimtil, yaşılımtraq, gödərək, uzunsov, bozumtul ...

Sifətin azaltma dərəcəsinə düzəltmək üçün **“açıq”**, **“təhər”**, **“ala”** sözlərindən də istifadə olunur: **açıq-sarı**, **açıq-qara**, **sarıtəhər**, **şirintəhər**, **ala-çiy**, **ala-sütül** ...

7 Rasimin inşanı köçürüb dostunu pis vəziyyətdə qoymasını və bu yolla həm də müəllimi aldatmasını necə qiymətləndirirsiniz? Sizcə, başqasının əməyindən bu şəkildə istifadə etmək düzgündürmü? Müzakirə edin və fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

8 Oxuduğunuz hekayədəki əhvalat sizinlə dostunuz arasında baş versə, aşağıdakı hansı atalar sözləri və ya aforizmdə deyilən fikrə uyğun hərəkət edərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın və seçdiyiniz kəlamların mənasını izah edin.

ATALAR SÖZÜ

1) Dost dar gündə tanınar. 2)Yaxşı dostu yaman gündə sına. 3) Divarın əyrisi özülündən başlar. 4) Dil yalançı olunca, lal olsa, yaxşıdır. 5) Doğru yolda yıxılan tez qalxar. 6) Doğru yolla gedən yorulmaz. 7) Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı. 8) Doğruya zaval yoxdur, çəksələr min divana. 9) Düzgün yol məqsədə çatmaq üçün ən yaxın yoldur (Nəsirəddin Tusi).

✿ Oxuduğunuz hekayədəki hadisəyə bənzər hər hansı bir əhvalatla qarşılaşmışınız mı? Eşitdiyiniz və ya şahidi olduğunuz hadisəni yoldaşlarınıza danışın.

9 Əlamət bildirən sözlərdən istifadə etməklə hekayədəki Rasimi və Elçini yazılı şəkildə səciyyələndirin. Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün müvafiq nümunələrdən istifadə edin və cümlələri bir-biri ilə düzgün əlaqələndirin.

10 Hekayə Rasimin öz səhvini etiraf etməsi ilə bitir. Necə düşünürsünüz, bu hekayənin başqa bir sonluğu ola bilərdimi? Hər biriniz hekayənin sonluğunu düşündüyünüz şəkildə dəftərinizə yazın. Yazdıqlarınızı parta yoldaşınıza göstərin və bir-birinizin fikrinə münasibətinizi bildirin.

11 Təsəvvür edin ki, siz yığcam tərcümeyi-halınızı yazmalısınız. Onu necə yazacağınızı bilirsinizmi? Nümunə ilə tanış olun və hər biriniz öz tərcümeyi-halınızı yazıb, müəlliminizə təqdim edin.

Tərcümeyi-hal

Mən, Əliyev Ənvər Akif oğlu 2002-ci il sentyabrın 15-də Bakı şəhərində anadan olmuşam. 2008-ci ildə Bakı şəhəri Nəsimi rayonu 111№-li orta məktəbin I sinfinə qəbul olunmuşam. Hal-hazırda həmin məktəbin 7-ci sinif şagirdiyəm.

Texniki fənlərə marağım böyükdür. Məktəb olimpiadasında 3 dəfə riyaziyyat fənni üzrə qalib olmuşam.

Ailəmiz 4 nəfərdən ibarətdir:

Atam – Əliyev Akif Əli oğlu – mühəndisdir;

Anam – Əliyeva Zərifə Sabir qızı – müəllimdir;

Bacım – Əliyeva Nərmin Akif qızı – məktəblidir.

20 oktyabr 2014-cü il.

İmza: Ə. A. Əliyev

12 Hekayəni oxuyarkən onun məzmunu ilə bağlana bilməyən cümlə və ya abzası rast gəldinizmi? Həmin hissəni seçib oxuyun və fikrinizi əsaslandırın.

13 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözün izahı hansı bənddə düzgün verilməyib?

A) toxunmaq B) pis təsir etmək C) qəlbinə dəymək D) xoş gəlmək

14 Mətndəki mavi boşluqda “yerinə yetirmək” ifadəsinin hansı qrammatik forması yazılmalıdır?

- A) I şəxs cəm
D) III şəxs cəm

- B) II şəxs tək
E) III şəxs tək

- C) II şəxs cəm

15) Necə bilirsiniz, mətndə kursivlə verilmiş cümlənin davamı aşağıdakı variantlardan hansı ola bilər? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) İnşanı yazmadığı üçün Rasimi dostcasına danladı.
B) İnşanı köçürmək üçün dəftərini ona verdi.
C) Dəftərini ona vermək istəmədiyini bildirdi.
D) Bunun yaxşı hərəkət olmadığını Rasimin üzünə dedi.
E) Bunun müəllimin xoşuna gəlməyəcəyini söylədi.

Kəlmələrin "dili"ni öyrənək!

İnşa – 1) Qurma, tikmə, yaratma, qayıрма: Gəmi, mədən, bina və s. inşası. Şəhərimizdə yeddimərtəbəli binaların inşasına başlandı.

İnşa etmək – qurmaq, yaratmaq, quraşdırmaq. Layihə üzrə yeni yeraltı keçidlər və körpülər inşa ediləcək.

2) Qələmə alma, bir mətləbi ədəbi şəkildə ifadə etmə, yazma – inşa yazanlar; şagirdlərin yaradıcı və rəhbər yazmaq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə aparılan sərbəst yazı işi – üç səhifəlik inşa, maraqlı inşalar, inşadakı səhvlər ...

16) Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyın. Necə bilirsiniz, bu sözlərdən hansılar həm sifət, həm də zərf kimi işlədilir? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün həmin sözləri cümlələrdə hər iki qrammatik mənada işlədin.

17) Mətnə üzərində iki ulduz (**) işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün, qarşılarında tələffüz şəklini yazın.

MARAQLI GÖRÜŞ

Tələbələrin çoxu onun sabah görüşə gələcəyinə inanmırdılar. Yataqxanada gecə yarıyacan bu haqda . Əksəriyyət* deyirdi ki, gəlməz, onun qonaqlardan* ayrılması yaxşı düşməz. Bir də ki, vaxtı hanı gəlsin, bir söz idi, dedi. Görünür, **üzümüzdən keçmədi**. Bəziləri isə inad edirdi ki, gələcək, mütləq gələcək...

Səhər Səməd Vurğun düz saat on iki görüşə gəldi. "Gəlməyəcək" deyənlərin* **gözü kəlləsinə*** çıxmışdı. Hamı uşaq kimi sevinir, bir-birini muştuluqlayırdı. Şair təzə kostyum geyinmişdi. Səliqə ilə daranmış dümağ

saçlarından* **adam gözünü çəkə bilmirdi**. Bir anın içində akt zalı ağzına-
can doldu, içəri keçmək [REDACTED]. Müəllim Əziz Mursaqulov bir az onun yara-
dıcılığından* danışıb, şairə söz verdi. Səməd Vurğun kürsüdə alqışların [REDACTED]
xeyli gözlədi. Xeyli danışdıqdan* sonra üzünü zala tutub soruşdu:

– Özünüz deyin, əvvəlcə nə oxuyum? Axşam “Şair, nə tez qocaldın sən?!”i
oxudum.

Zaldan kimsə:

– “Dağlar”ı, – dedi, – “Dağlar”ı oxuyun!

– Hansı “Dağlar”ı? Mənim üç “Dağlar” şeirim var.

Yerdən:

– Üçünü də, yenə varsa, onu da.

Şair bir neçə şeir və “Zəncinin arzuları” poemasından bir parça oxudu.
Sonra bir anlıq dayanıb zala **göz gəzdirdi**. Zalda çoxlu rus, gürcü və başqa
millətlərin* nümayəndəsi olduğunu görüb:

– Heyf ki, – dedi, – tərcümə olunmuş kitablarımdan* heç birini gətir-
məmişəm. Onlardan* da oxuyardım.

Sonra şair məğrur və alovlu səsle “Ölüm kürsüsü” poemasının tərcü-
məsindən* yanında qalan parçanı oxudu. Alqışların **ardı-arası kəsilmirdi**.

Zal sakitləşəndə:

– Yenə oxuyardım, – dedi, – amma* kitab yoxdur.

Zaldan balacaboylu, arıq bir qız ayağa durdu. Cərgələr arasındakı adamları
yara-yara birbaş kürsüyə – Səməd Vurğunun [REDACTED] gəldi. Onun əlində iki kitab
vardı. Qız təbəssümlə gülümsünüb kitabları şairə uzatdı. S.Vurğun əyilib
kitabları götürdü. Özünün Moskvada çap olunmuş ikicildliyi idi. Şair marağ
dolu baxışlarını* qıza zilləyib*:

– Adın nədir? – deyə soruşdu.

– Qalina.

– Bəs familiyan?

– Familiyam Kim, – qız fəxrle, – mən koreyalıyam, – dedi.

Şair gülümsündü, alnına tökülən [REDACTED] geri sığalladı:

– Hə, bizim dostlarımızdansınız*...

... O, həmişəki adəti üzrə, əli ilə alnını ovxaladı. Kitabı açdı, qarşısına
çıxan ilk şeiri – “Deyin, gülün, övladlarım!”ı yeni bir [REDACTED] oxudu:

... Deyin, gülün, əl də çalın, heç qısmayın səsinizi,

Gülər görüm, oynar görüm, xoşbəxt görüm hər vaxt sizi! ...

Alqış sədalarından* zal **lərzəyə gəlmişdi**. Neçə illik fəaliyyətində*
A.S.Puşkin adına Dövlət Pedaqoji İnstitutu belə görüş, belə təntənə görməmişdi.
Bu, yüzlərlə tələbənin [REDACTED] qalan ən maraqlı* görüş oldu.

Şəmistan Nəzirli

SÖZLÜK

əksəriyyət
ikicildlik

kürsü
ovxalamaq

SÖZ EHTİYATI

heyrtlənmək
üzündən keçməmək
adamları yara-yara

lərzəyə gəlmək
baxışlarını zilləmək

① Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun.

② Mətdəki narıncı boşluqların yerinə ilk ağılıza gələn sözü qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi müəyyənənləşdirin. Onu da nəzərə alın ki, hər söz üçün “Köməkçi”də iki variant verilmişdir.

Köməkçi: ilhamla – həvəslə; kəsilməsini – dayanmasını; saçlarını – telini; söhbət getdi – danışığı uzandı; yanına – bərabərinə; tamamda –15-də; mümkün olmadı – çətinləşdi; yaddaşında – xatirində

③ Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətdəki ardıcılıq gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Tələbələrin əksəriyyəti şairin görüşə gələcəyinə niyə şübhə ilə yanaşırdı?
- 2) Şair görüşə gələrkən necə görünürdü?
- 3) Şair nə üçün tələbələrə məhz “Şair, nə tez qocaldın sən?” şeirini oxudu?
- 4) Zaldakı balacaboylu, arıq qız kim idi və o, nə üçün ayağa qalxdı?
- 5) S.Vurğun şeirlərini oxumaq üçün kürsüdə niyə gözləməli oldu?
- 6) Zalda müxtəlif millətlərin nümayəndələrini gördükdə şair nəyə təəssüfləndi?
- 7) Necə oldu ki, şair “Deyin, gülün, övladlarım!” şeirini oxudu?
- 8) A.S.Puşkin adına institut harada yerləşir və bu görüş neçənci ildə olmuşdu?

✿ Yəqin ki, axırıncı suala mətdə cavab tapmadınız. Necə düşünürsünüz, buna səbəb aşağıdakı variantlardan hansı ola bilər?

- 1) Mətn oxunarkən diqqətsizliyə yol verilmişdir.
- 2) Mətn çap olunarkən texniki səhvə yol verilib.
- 3) Dərslikdə Ş.Nəzirinin qələmə aldığı xatirə ixtisarla verilmişdir.

✿ Bəs siz mətn üzrə bir-birinə hansı sualları vermək istərdiniz? İstədiyiniz sualları tərtib edib yazın və yoldaşlarınıza oxuyun.

4 “Şair bir neçə şeir və “Zəncinin arzuları” poemasından bir parça oxudu” – cümləsində fərqləndirilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?

- A) bənd B) hissə C) tikə D) misra E) beyt

5 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin antonimlərini deyin. Sonra bu sözlərin sinonimlərini tapıb, cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun.

✿ Bu sözləri qrammatik mənaları üzrə qruplaşdırıb yazın.

6 Şairin uşaqlara, gənclərə xoş arzuları onun mətnə adı çəkilən hansı şeirində ifadə olunur? Bu şeirin adı çəkildiyi abzasın mətnə rolu nədən ibarətdir? Necə bilirsiniz, bu abzası mətnədən çıxarsaq, hansı hissələrin əlaqəsi pozular? Fikrinizi mətnədən nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

7 Aşağıdakı birləşmələrin hər birini cümlələrdə işlədin.

çoxlu alqış, poemadan bir parça, müxtəlif millətlərin nümayəndələri, gecənin yarısına qədər, bir neçə şeir, çap olunmuş kitabdan, maraqlı görüş, maraqlı görüş.

8 “Şair” və “şeyrlər” sözlərini ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə hallandırın. Bu tipli sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar öyrəndiyiniz qaydanı yadınıza salın və hər birinin qarşısında düzgün tələffüz şəklini qeyd edin.

9 Xalq şairi Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar araşdırma aparın və maraqlı təqdimat hazırlayıb yoldaşlarınıza oxuyun.

10 Mətnə qara şriftlə verilmiş ifadələri dəftərinizə yazın və kontekstə uyğun mənalarını izah edin. Çətinlik çəksəniz, “Köməkçi”yə müraciət edin.

Köməkçi: uğuldamaq-titrəmək, dayanmamaq, baxmaq, çox təəccüblənmək -heyretlənmək, sözünü yerə salmamaq, uzun müddət baxmaq.

11 Mətni oxuyub hansı nəticəyə gəlmək olar? Söylənilən fikirlərə münasibətinizi bildirin.

A) Azərbaycan xalqının hər bir nümayəndəsi S.Vurğunun şeirlərini əzbər bilir.

B) S.Vurğunun şeirlərini yalnız azərbaycanlılar deyil, müxtəlif millətlərin nümayəndələri də sevə-sevə oxuyurlar.

C) S.Vurğunun şeirlərini müxtəlif xalqların nümayəndələri Azərbaycan dilində oxuyurlar.

D) S.Vurğunun şeirlərini müxtəlif millətlərin nümayəndələri öz dillərində oxuyurlar.

E) S.Vurğunun yaradıcılığı yalnız Azərbaycanda deyil, müxtəlif ölkələrdə tanınır və sevilir.

12) Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və sifətləri seçib onlardakı əlamətin dərəcəsinə müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, bu sifətlərin içərisində quruluşca düzəltmə olanı varmı?

S.VURĞUNUN HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) *Doğmalar dar gündə yad ola bilməz!..* 4) *Ürəkdir insana ən yaxşı sirdaş.*
2) *Bizdən bu dünyada hünər qalacaq!* 5) *İstidir hər quşun doğma yuvası ...*
3) *Dünyanı quran da, yıxan da əldir.* 6) *Ana nəfəsinin özgə dadı var!*

✿ Ən çox xoşunuza gələn aforizmin mənasını izah etməyə çalışın və müvafiq situasiyalarda ondan istifadə edin.

13) Mətnədən əşyanın əlamətini bildirən sözləri seçib dəftərinizə yazın və əvvəlcə quruluşca növlərini, sonra isə əlamətin dərəcəsinə müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, seçdiyiniz sifətlərin içərisində çoxaltma dərəcəsinə olan varmı? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Sifətin **çoxaltma dərəcəsi** əlamətin **normadan çox** olduğunu bildirir və əsasən, aşağıdakı üsullarla düzəlir:

- 1) **M, p, r** samitlərinin köməyi ilə: **qıpqırmızı**, **gömgöy**, **tərtəmiz**, **yupyumru**, ...
2) Adi dərəcədə olan sifətlərin əvvəlinə **daha**, **ən**, **lap**, **çox**, **tünd**, **olduqca** sözlərini, “**düm**” hissəciyini artırmaqla: **daha** böyük, **ən** gözəl, **lap** uca, **çox** səmimi, **dümağ**, **tünd**-sarı, **olduqca** nəzakətli, **tünd**-yaşıl ...

14) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarından düzgün istifadə etməklə müəllimin təklif etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

15) Mavi boşluqların yerinə lazım olan sözü qoyub aşağıdakı misraları oxuyun. Necə bilirsiniz, oxuduğunuz misralar bir, yoxsa iki şeirdən götürülmüşdür? Fikrinizi konkret faktlarla əsaslandırın.

Qayaları baş-başadır,
Güneyləri tamaşadır.
Bu yerlərdə limon **sarı**,
Əyir, salır budaqları;

Dağlarının **dümağ** qarı,
Yaranmışdır qarlı qışdan,
Bir səngərdir yaranışdan.
Gödək ömrü çox yaşadır,
Canım , gözüm !

Səməd Vurğun

✿ Altından xətt çəkilmiş sifətləri azaltma və çoxaltma dərəcəsinə cümlələrdə işlədin.

ZƏNCİNİN ARZULARI

Qara zənci ağız açır:

– **Mən** zənciyəm, həm də rəssam!

Otuz ildən bir az da çox övladiyam **bu** sənətin,

Məni yalnız insan deyil, bir də şair doğmuş anam!

Amerika, **Yeni** dünya! **Mənim doğma vətənimdir**,

Babamın ağ sümükləri* çürümüşdür bu torpaqda ...

Dəniz mənim, hava mənim, torpaq mənim, göy mənimdir!

Arzularım* yuva salmış **hər** budaqda, hər yarpaqda,

Mən sevirəm **öz yurdumu** bir **müqəddəs** məhəbbətlə.

Rəssam könlüm **vurğunuzdur** hər axşamın, hər səhərin,

Yaratdığım tablolarıda* hüsnü vardır şəfəqlərin* ...

Vaxtınızı çox almayım!

Deyin, mənim bu sənətlə,

Bu hünərlə yaşamağa yer üzündə yerim varmı

Heç evsiz də, eşiksiz də rəssam olan yaradarmı

Onun qara gözlərindən* bir ildırım çaxdı keçdi,

Ürəyinin qızıl qanı ürəyimdən axdı keçdi.

Zənci **dalğın** ... Salon **səssiz** ... Elə bil ki **bütün** varlıq

Ona bu dəm qulaq asır.

– Bir səyahət günlərində* mən ac qalsam, susuz qalsam,

Bir aşxana qapısını ötənlərdən* xəbər alsam,

“Sən qarasan...” sözlərini* oxuyuram nəzərlərdə*,

Deyin görək, ömrüm boyu **necə** dözümlə mən bu dərdə?

Qanunların* qara hökmü belə yazır nə zamandır;

Şəhərlərə* qonaq düşmək qaralara qadağandır.

Bəli! – dedi qara zənci, – *vətən **mənə** bir qürbətdir,*

***Məni** vaxtsız qocaldan da bu ayrılıq, bu möhnətdir!*

... Amerika, Yeni dünya! Vətənimdir, dedim bayaq,

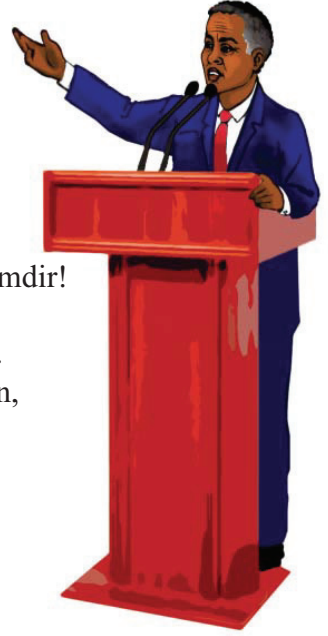
Çox sevirəm ana yurdun axıb gedən çaylarını*,

Onun **qarlı** qışlarını*, bir də bahar aylarını*.

Qızıl, gümüş mədənidir yarandığım qara torpaq,

Fəqət, mənim bu torpaqda yaşamağa haqqım varmı?

Vətənsiz də insan olan insan kimi yaşayarmı?

Səməd Vurğun

SÖZLÜK

zənci
dalğın

bu dəm
çürümək

vurğun
hökm

fəqət
qonaq düşmək

aşxana
çaxmaq

möhnət
gözlərində ildırım

hüsn

1) Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin və zəncinin fikirlərinə münasibətini öz sözlərinizlə ifadə edin. Zənci nəyə etiraz edirdi; o, insanların diqqətini nəyə cəlb etmək istəyirdi?

2) Aşağıdakı suallara cavab verməklə şeirin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

1) Amerikanın özünün doğma vətəni olduğunu zənci necə əsaslandırır?

2) Zəncinin hansı fikirləri onun öz yurdunu müqəddəs bir məhəbbətlə sevdininə insanları inandırır?

3) Vətən sözünü deyəndə zənci niyə alışıb yanır?

4) Zəncini ən çox təhqir edən, onu alçaldan nədir?

5) Zənci öz tələblərində nə qədər haqlıdır?

3) Qruplara bölünün və özünüzü zəncinin yerində hiss edərək şeirdən götürülmüş aşağıdakı bəndlərdən biri əsasında təqdimat hazırlayın. Fikirlərinizi əsaslandırarkən şeirin məzmununa istinad etməklə yanaşı, başqa müvafiq nümunələrdən də istifadə edin. Qiymətləndirmə aparın: hansı qrupun təqdimatında zəncinin hisləri daha inandırıcı ifadə olunur?

1) Bu hünərlə yaşamağa yer üzündə yerim varmı?

Heç evsiz də, eşiksiz də rəssam olan yaradarmı?

2) “Sən qarasan...” sözlərini oxuyuram nəzərlərdə,

Deyin görək, ömrüm boyu necə dözümlənən bu dərdə?

3) Bəli! – dedi qara zənci, – vətən mənə bir qürbətdir,

Məni vaxtsız qocaldan da bu ayrılıq, bu möhnətdir!

4) Qızıl, gümüş mədənidir yarandığım qara torpaq,

Fəqət, mənim bu torpaqda yaşamağa haqqım varmı?

4) Misraları şeirin məzmununu əsasında tamamlayın. Necə bilirsiniz, tamamladığımız misralar şeirdəki ardıcılığa uyğun gəlirmi? Müvafiq ardıcılığı bərpa edin və fikrinizi əsaslandırın.

1) Rəssam könlüm vurğunudur 2) Heç evsiz də, eşiksiz də

3) Qanunların qara hökmü 4) Vətənsiz də insan olan 5) Məni yalnız insan deyil 6) Mən sevirəm öz yurdumu 7) Bir səyahət günlərində

5) Şeirdəki hansı misraları aforizm kimi qəbul edirsiniz? Həmin misraları seçib səsləndirin.

6) Necə bilirsiniz, zəncinin vətəninə sonsuz məhəbbətini ifadə edən misraları şeirdən çıxarsaq, onun sözləri oxucuya inandırıcı təsir bağışlaya bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün aşağıdakı aforizmlərdən hansından istifadə daha çox yerinə düşər?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) *İnsan özünü bir işə tamamilə həsr etdikdə Allah da ona yardım edər. (Yohan Höte)*
- 2) *Dünyada heç bir böyük iş ehtirassız görülə bilməz. (Fridrix Vilhelm Hegel)*
- 3) *Səbr ilə yaranar hər böyük zəfər. (Səməd Vurğun)*
- 4) *Gözdən yaş çıxarmı, ürək yanmasa?! (Mikayıl Müşfiq)*
- 5) *“Halva-halva” deməklə ağız şirin olmaz. (Atalar sözü)*

7) Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərdən bəzilərinə “-lar²” şəkilçisi yazıldığı kimi, bəzilərinə isə yazılışından fərqli tələffüz olunur. Əvvəlcə həmin sözləri ayrı-ayrı sütunlarda yazın, sonra isə qarşılarında düzgün tələffüz şəklini qeyd edin.

8) Şeirdəki hansı misraların sonunda sual işarəsini qoymaq yaddan çıxıb? Həmin misraları seçib səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

9) Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra onların neçənci şəxsə mənsub olduğunu müəyyənləşdirin və mənsubiyyət şəkilçilərinin altından xətt çəkin.

10) Aşağıdakı birləşmələri cümlələrdə işlədin.

Yeni dünya, qara torpaq, gümüş mədəni, ömrüm boyu, vətənsiz yaşamaq, inandırıcı cavab, vətənpərvər çıxış, ictimai vəziyyət, qəmli sifət

11) Şeirdə qara şifrlə verilmiş əvəzlilikləri məna növləri üzrə qruplaşdırın. Əvəzliliklərin məna növlərini yadıma salın və qrammatik mənasını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkdiyiniz əvəzliliklər varsa, onları ayrıca bir qrupa yerləşdirin.

12) Zənci rəssamın nitqini dinləyən şairin dilindən deyilmiş “Ürəyinin qızıl qanı ürəyimdən axdı keçdi” misrasında ifadə olunan fikri necə başa düşmək lazımdır? Misranın mənasına uyğun gəlməyən variantı seçib səsləndirin.

A) Onun gözləri həyəcədən alışıb-yanır, alov püskürürdü.

B) Bir anlıq özümü zənci rəssamın yerində hiss etdim.

C) Zəncinin keçirdiyi hisslər mənə yaxın idi: o, vətəninin sahibi olmaq istəyirdi.

D) Bir anlıq elə bildim ki, damarlarımda zəncinin qanı axır.

E) Gözlərimiz bir-birinə sataşanda aramızda bir doğmalığ duyduq.

✿ Necə bilirsiniz, “Ürəyinin **qızıl** qanı ürəyimdən axdı keçdi” cümləsində fərqləndirilmiş söz həqiqi, yoxsa məcazi mənada işlənib?

13 Şeirdə mavi rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onları uyğun sözlərlə işlədərək söz birləşmələri düzəldib yazın.

14 Şeirdə mavi rəngdə verilmiş sözlərdən hansıları sifətin hər üç müqayisə dərəcəsinə işlətmək mümkündür? Özünüzü sınaayın və yazın.

Köməkçi: boz – bozumtul – açıq-boz – bomboz – tünd-boz

 Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Bənd¹ – 1) Bağ, ip, düyün; ♦ bənd etmək – bağlamaq, ilişdirmək; 2) Ayrı-ayrı hissələrdən ibarət olan şeirin bir parçası – şeirin birinci bəndi. 3) Qanun məcəlləsinin, yaxud hər hansı bir mətnin, sənədin və s.-nin rəqəm və ya hərflə ayrılan kiçik hissəsi, maddəsi – Müqavilə üç bənddən ibarətdir. 4) Bir yeri seldən, daşqından qorumaq, yaxud suyun kənara axmasınının qabağını almaq üçün çəkilən sədd – Bənd çəkmək.

Bənd² – Vurğun, vurulmuş, aşiq; ♦ bənd olmaq – aşiq olmaq, vurulmaq, bərk sevmək, məftun olmaq – Bənd olmuşam şirin-şirin sözünə (Molla Pənah Vaqif).

15 Şeirdə kursivlə verilmiş cümləni bir daha oxuyun. Necə düşünürsünüz, vətəni niyə zənci rəssam üçün qürbətə çevrilib? Həqiqətə uyğun olmayan variantı seçib səsləndirin.

A) başqa ölkələrdə yaşadığı və vətənini uzun müddət görmək imkanı olmadığı üçün.

B) dərisi qara olduğundan doğma vətəninə insan yerinə qoyulmadığı üçün.

C) özünü bu vətənin sahibi hiss etmədiyi üçün.

D) vətəninin ixtiyarı başqalarının əlində olduğu üçün.

E) vətəninə özünü azad hiss etmədiyi üçün.

16 “Vətənsiz də insan olan insan kimi yaşayarmı?” fikri ətrafında debat təşkil edin.

1) Vətənsiz də insan kimi yaşamaq mümkündür, burada nə var ki?!

2) Öz vətəninə vətənsiz olmaq çox çətinidir: bu, yaşamaq deyil, sadəcə var olmaqdır! İnsan vətənlə bütövləşir.

17 Hansı birləşmələrdə “qara” sözü məcazi mənada işlənib? Fikrinizi əsaslandırın.

1) qara gözlər 2) qara hökm 3) qara zənci 4) qara torpaq 5) qara gün

A) 1, 2

B) 2, 5

C) 3, 4

D) 1, 5

E) 2, 4

18) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə müəllimin təklif etdiyi cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

19) Cümlələr və abzaslar arasında əlaqələri gözləməklə “Mən sevirəm öz yurdumu bir müqəddəs məhəbbətlə” başlıqlı mətn tərtib edib yazın və yoldaşlarınıza oxuyun.

QAZILIQ QOCA OĞLU YEYNƏK BOYU

I hissə

Bayındır xan yerindən* durmuşdu, qara yerin üzərində uca evini tikdir-mişdi. Böyük alaçığı göy üzünə dirənmişdi. **Min** yerdə ipək xalça **döşənmişdi**. İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri məclisə toplaşmışdı. Yemək-ichmək idi.

Qazılıq* Qoca deyilən bir kişi var idi. Bayındır xanın vəziri idi. Qaba dizləri* üstə çöküb Bayındır xandan* yürüş üçün izin istədi. Bayındır xan icazə verdi: “Haraya istəyirsən, get!” – dedi.

Qazılıq Qoca **dünyagörmüs**, işə yarayan adam idi. **Etibarlı*** qocaları yanına **cəmlədi**. Yataq-yarağı ilə yola düşdü. **Çox** dağlar, dərə-təpələr aşdı, keçdi. Günlərin* bir günü Qara dəniz kənarında Düzmüş qalasına gəldi; obaya çatıb dayandılar.

O qalanın bir təkuru vardı. Adına Arşın oğlu Dirək təkür deyirdilər. O kafirin **altmış arşın** qaməti vardı. **Altmış batmanlıq*** gürz atırdı. Ən möhkəm yayı da çəkərdi...

Qazılıq Qoca oraya çatan kimi döyüşə başladı. Sonra o təkür qaladan **bayıra** çıxdı. Meydana girdi, **özünə tay** igid istədi: Qazılıq Qoca onu görəndə kimi yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin ənsəsinə bir **qılnc** vurdu. Zərrə qədər kəsə bilmədi. Növbə kafirə çatdı. O, altmış batmanlıq* gürzlə Qazılıq Qocanı vurdu. *Boş dünya onun başına dar oldu.* Qanı sel kimi şoruldayıb axdı. Qazılıq Qocanı qarmalayıb-tutub qalaya saldılar. İgidləri* durmayıb qaçdılar.

Qazılıq Qoca düz **on altı** il qalada dustaq* oldu. Sonralar Əmən deyilən bir kişi **altı** dəfə getdi, həmin qalanı ala bilmədi.

Sən demə, Qazılıq Qoca dustaq* düşən vaxt **bir** yaşında oğlu varmış. Oğlan **on beş** yaşına girdi, igid oldu. Atasını ölmüş bilirdi. Atasının dustaq* olduğunu oğlandan* gizlədirdilər. Həmin oğlanın adına **Yeynək** deyərdilər. Günlərin* bir günü Yeynək oturub bəylərlə söhbət edərkən Qaragünə oğlu Budaqla* *sözü düz gəlmədi...* Bir-birinə *söz atdılar*. Budaq dedi: “Burada boş-boş danışib neyləyirsən? Dalaşmağa adam axtarırsansa, gedib atanı qurtarsana! Bəs niyə **on altı** ildir dustaqdır*?”

Yeynək bu xəbəri eşidəndə *ürəyi oynadı, qara bağı sarsıldı*. Qalxdı, Bayındır xanın hüzuruna getdi. Üzünü yerə qoydu, dedi: “Dövlətli xan, mənə kömək! Qoşun ver, məni atamın **dustaq** olduğu qalaya göndər!”

Bayındır xan **iyirmi dörd** vilayətin pəhləvan bəylərini Yeynəyə yoldaş etdi. Bəylər yığışib, hazırlıq* gördülər. Birdən o gecə Yeynək yuxu gördü. Yuxusunu yoldaşlarına* söylədi: “Bəylər, dərdli başım-gözüm yatmışkən yuxu gördü. Ala gözümlü açanda dünyanı gördüm. Ağ-boz atlar* çapdıran alpanları* gördüm. Ala gözlü igidləri* yanıma saldım. Ağ saqqallı Dədə Qorquddan **öyüd** aldım. Qarşıdaki uca dağları **aşdım**. İrəlidə uzanan Qara dənizi gördüm. Gəmi düzəltdim; köynəyimi çıxarıb yelkən qurdum. Qabaqdaki dənizi üzüb keçdim. O tərəfdəki uca dağın yanında bir kişi gördüm. Qalxıb yerimdən* durdum. Qarğı dilli iti süngümü qapıb, kişiyə sarı getdim. Qarşıda ki o kişiyə sancmaq* istədiyim zaman **gözucu** ona baxdım; tanıdım, dayım Əmən imiş. Dönüb o kişiyə salam verdim. “Oğuz ellərində kimlərdənsən?” – dedim. Göz qapaqlarını* qaldırıb, üzümə baxdı. “Oğul, Yeynək, haraya gedirsən?” – dedi. Mən dedim:”Düzmürd qalasına gedirəm. Atam orda **dustaq*** imiş”. Burada **dayım** mənə söylədi: “Mən **yeddi** dəfə getdimsə də, qalanı ala bilməyib geri döndüm. Məndən* igid ola bilməzsən, Yeynəyim, dön! – dedi”.

Yeynək də yuxusunda dayısına demişdir: “Sən ala gözlü* igid bəyləri *yanına salmadın*, sən **tanınmış** bəylərlə getmədin. Sən beş **axçaya** qulluq edən, ot-ələf yığan adamları özünə yoldaş elədin. Ona görə də o qalanı ala bilmədin”.

Yeynək bu yuxunu yoldaşlarına* danışdı.

Necə bilirsiniz, Yeynək dayısının məsləhətinə qulaq asıb atasının arxasınca qalaya getmək fikrindən dönəcək, yoxsa yoldaşları ilə yoluna davam edəcək? Siz dastanı necə davam etdirərdiniz? Variantınızı yoldaşlarınıza təqdim edin.

SÖZLÜK

zərrə qədər	süngü	qarğı
şoruldamaq	ənsə	qaba
qarmalamaq	yaraq	yelkən

SÖZ EHTİYATI

axça	batman	dünya başına dar olmaq
alpan	bağı sarsılmaq	Allahına sığınmaq
yeləm	göy üzünə dirənmək	
gürz	ürəyi oynamaq	

1 Mətn üzrə tərtib edilmiş planda ardıcılıq pozulmuşdur. Düzgün ardıcılığı bərpa edin və boyun məzmununu plan əsasında qısaca danışın.

- 1) Yeynəyin Bayındır xandan kömək istəməsi.
- 2) Qazılıq Qocanın Bayındır xandan yürüş üçün izin istəməsi.
- 3) Qazılıq Qocanın Düzmürd qalasına çatıb döyüşə başlaması.
- 4) Yeynəyin yuxusunu yoldaşlarına söyləməsi.
- 5) Yeynəyin atasının dustaqlıqda olması xəbərini alması.

2 Mətdəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirib-etdirmədiyini əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Bayındır xan nə üçün Qazılıq Qocaya yürüş üçün icazə vermədi?
- 2) Qazılıq Qoca nə üçün Düzmürd qalasına yürüş etmək fikrindən döndü?
- 3) Qalanın təkuru nə üçün Qazılıq Qoca ilə döyüşməkdən qorxdu?
- 4) Qazılıq Qoca təkuru necə məğlub etdi?
- 5) Yeynək atasının harada dustaq olduğunu niyə öyrənmək istəmirdi?
- 6) Yeynək atasını dustaqlıqdan qurtarmaq üçün niyə Bayındır xandan kömək istəmədi?

3 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı faktlara əsasən “Qazılıq Qoca oğlu Yeynək boyu”nun “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından olduğunu söyləmək olarmı? Oxuduğunuz boyun məzmununa əsasən fikrinizi əlavə faktlarla əsaslandırın.

- 1) Açar sözlər: Dədə Qorqud, Bayındır xan, təkur, oğuz, kafir, qala, dustaq
- 2) Hadisə Bayındır xanın hakimiyyəti dövründə baş verir.
- 3) Bu dastan da “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının digər hissələri kimi “boy” adlanır.
- 4) İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri xatırlanır, “Oğuz ellərində kimlərdənsən”? – deyə soruşulur.
- 5) “Ağ saqqallı Dədə Qorquddan öyüd aldım”, – deyilir.

4 Aşağıdakı suallara cavab verməklə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı haqqında bildiklərinizi yadınıza salın və yoldaşlarınızla bölüşün. Unutduğunuz faktlar varsa, araşdırma aparın.

- 1) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının neçə illik yubileyi keçirilmişdir?
- 2) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı neçə boydan ibarətdir?
- 3) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından hansı boyların adını bilirsiniz?
- 4) Dastanın “Müqəddimə” hissəsi hansı cümlə ilə başlanır?
- 5) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı elm aləminə nə vaxt bəlli olub və onun neçə əlyazma nüsxəsi məlumdur?
- 6) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Almaniyadakı nüsxəsi hansı kitabxanada saxlanılır?
- 7) Bəs dastanın İtaliyadakı nüsxəsi hansı kitabxanada saxlanılır?

5) Aşağıdakı cümlələri oxuyun və hansı cümlələrdə “o”, “bu” əvəzliliklərindən sonra vergülün səhv qoyulduğunu müəyyənəldir. Fikrinizi əsaslandırın.

1) Birdən o, gecə Yeynək yuxu gördü. 2) Yeynək bu, yuxunu yoldaşlarına danışdı. 3) Bu, Yeynəyin gördüyü ən maraqlı yuxu idi. 4) O, qalanın bir təkuru vardı. 5) Sonra o, təkuru qaladan bayıra çıxmağa məcbur etdi. 6) O, kafirin altmış arşın qaməti vardı. 7) O, altmış batmanlıq güzrlə Qazılıq Qocanı vurdu. 8) Bu, oğuznamə Yeynəyin olsun!

6) Mətnə qara kursivlə verilmiş sözləri yaxınmənalı qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Necə düşünürsünüz, hansı variant daha uğurludur?

7) Mətnə mavi rəngdə verilmiş sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Doğru cavabı müəyyənəldir və fikrinizi əsaslandırın.

A) çoxmənalı sözlərdir B) antonim sözlərdir C) yeni sözlərdir
D) köhnəlmiş sözlərdir E) ümumişlək sözlərdir

✿ Həmin sözlərin hansının uzunluq, hansının çəki, hansının isə pul vahidi olduğunu müəyyənəldir və müasir qarşılıqları ilə əvəz edin.

8) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə səsləndirin və onların qrammatik mənasını izah edin. Necə bilirsiniz, bu sözlərdən hansılar həm də feillərlə əlaqələndə bilər? Fikrinizi müvafiq nümunələr əsasında izah edin.

✿ Bu sözlərdən bir neçəsini müqayisə dərəcələri üzrə dəyişib yazın.

9) Verilmiş ifadələri mətnin məzmununa uyğun şəkildə cümlələrdə işlədin. Dəniz sahilində, yürüş üçün izin, söhbət zamanı, maraqlı yuxu, cəld hərəkət etmək, çətinliklə nail olmaq, gözlərini qan tutdu, ala gözlü igidlər

10) Mətnədən mənsubiyyət şəkilçili bir neçə söz seçib aid olduğu sözlərlə birlikdə səsləndirin. Həmin sözlərdə mənsubiyyət şəkilçilərinin altından xətt çəkib, hansı şəxsə olduğunu müəyyənəldir.

11) Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş isimləri ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə hallandırın yazın. Sonra yiyəlik halda olan sözlərə mənsubiyyət şəkilçili ikinci tərəf artırıb söz birləşmələri düzəldin və cümlələrdə işlədin.

12) Sözlərin sonunda “q” samitinin tələffüzünə aid qaydanı yadınıza salın və aşağıdakı sözlərin düzgün tələffüzünü qarşısında yazın.

Qazılıq Qoca, dustaq oldu, dustaq düşən vaxt, hazırlıq gördülər, işıqlı, sanmaq istədiyim zaman, göz qapaqlarını, orda dustaq imiş, qabaqdakı

13 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və onların ifadə etdiyi qrammatik mənə üzərində müşahidə aparın. Buradakı miqdar saylarının neçə növü olduğunu deyın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Miqdar saylarının **üç növü** vardır:

- a) **müəyyən** miqdar sayları – üç, səkkiz, iyirmi dörd, əlli, yüz, beş yüz otuz ...;
- b) **qeyri-müəyyən** miqdar sayları – az, çox, xeyli, bir az, minlərlə, beş-altı... ;
- c) **kəsr sayları** – onda üç, səkkizdə bir, dörd tam onda iki, yüz tam mində bir...

14 Mətnə üzərində qırmızı ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün və onlarda cəm şəkilçilərinin altından xətt çəkin. Sonra həmin sözlərdəki cəm şəkilçilərinin düzgün tələffüz şəklini qarşılarında qeyd edin.

15 Mətnədən götürülmüş aşağıdakı sözləri quruluşca növlərinə görə qruplaşdırıb yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

böyük, dərə-təpə, alaçıq, uca, dünyagörmüş, batmanlıq, igid, kafir, qarşdakı, gözucu, sancmaq, öyüd, dilli, süngü, döyüş, yoldaşlarına, ağ-boz, yemək-ichmək, hazırlıq

✿ Seçdiyiniz mürəkkəb sözlərin yazılış xüsusiyyətini izah edin.

16 Mətnədəki xüsusi isimləri seçib nə bildirdiyini izah edin.

17 Mətnədə adi kursivlə verilmiş frazeoloji vahidlərin kontekstə uyğun mənəsi üzərində müşahidə aparın və onları necə başa düşdüyünüzü izah etməyə çalışın. Çətinlik çəksəniz, “Köməkçi”yə müraciət edin.

Köməkçi: həyəcanlanmaq; kədərlənmək – üzülmək; çox sarsılmaq – çətin vəziyyətə düşmək – pərişan olmaq – kədərlənmək; özü ilə aparmamaq; anlaşmamaq; sataşmaq

18 Aşağıdakı məlumatı oxuyun və yadda saxlayın. Sayları seçib mənə növləri üzrə qruplaşdırın və sözlə yazın.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı ilk beynəlxalq sənəd – Uşaq Hüquqları Haqqında Konvensiya BMT tərəfindən 1949-cu ildə qəbul olunub. 1950-ci ildən başlayaraq hər ilin 1 İyun tarixi beynəlxalq səviyyədə Uşaqların Müdafiəsi Günü kimi qeyd olunur. Azərbaycan həmin konvensiyaya 1992-ci ildə qoşulub. Dünyanın artıq 190-dan çox dövləti bu konvensiyayı imzalayıb.

✿ Mətnədə miqdar saylarının hansı növləri işlənmişdir? Fikrinizi faktlarla izah edin.

QAZILIQ QOCA OĞLU YEYNƏK BOYU

II hissə

Sən demə, dayısı Əmən oraya yaxın imiş. **Bütün** bəylərlə yoldaş olub gətdilər. Gedib Düzmürd qalasına çatdılar. Dayirə* şəklində dayandılar. Elə ki kafirrər* bunnarı* gördü, Arşın oğlu Dirək təkura xəbər verdilər. O lənətə gəlmiş də qaladan çıxıb bunnara* qarşı gəldi və **özünə tay** döyüşçü istədi. Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz durub gəldi. Altmış tutamlıx* nizəsini qoltuğuna qısıb “o kafiri **qabax*** tərəfdən vurum”, – deyə **fikirrəşdi***, vura bilmədi. Kafir təkür **onu** qamarlayıb zərbə vurdu. Süngüsünü **çəkib** əlindən* aldı. O, altmış batmannıx* gürz ilə Dondazı **bərk** vurdu. Gen dünya Dondazın başına daraldı. Qazlıq* atını döndərdi, qayıdıb gəldi.

Bundan* sonra Dönəbilməz Tüləkvuran at üstündə altı pərli çomağı ilə hücum edib, kafiri yuxarıdan aşağı **möhkəm** vurdu, yıxa bilmədi. Təkür **onun** da çomağını qarmalayıb aldı. Onu da güzrlə vurdu. **O** da qazlıq* atını döndərərək qayıtdı. İyirmi dörd vilayətin bəyi təkürün əlində məğlub oldu.

Sonra cavan, **təzəcə** igid olan Qazılıq Qoca oğlu Yeynək Allaha sığındı. Qüdrətli Allahu təriflədi:

Ucalardan ucasan,

Kimsə bilməz **necəsən**, əziz tanrı!

... **Birliyinə** sığındım, qadir tanrı!

Qara donlu kafirə qarşı at sürürəm,

İşimi sən **baş**a vur, sən kömək et!

Həmin dəmdə atını irəli sürdü. Yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin çiyininə bir qılınc vurdu. **Geyim-kecimini** doğradı. Altı barmaq* dərinliyində* **yara** vurdu. Qara qanı şoruldayıb axdı. Qara inək **gönündən*** tikilmiş çəkmələri qanla doldu. Qara başı dumanlandı*, firlandı*. Dərhal döndü, qalaya qaçdı. Yeynək arxasından çatdı. Hasar qapısından* girən yerdə böyük, iti polad* qılıncını ənsəsinə elə vurdu ki, başı top kimi yerə düşdü. **Ondan*** sonra Yeynək atını döndərərək qoşunun içinə gəldi.

Qazılıq Qocanı **dustaqlıqdan*** çıxartdılar.

Yeynək atası ilə görüşdü. **Ondan** sonra **qalan** bəylər görüşdülər. Bəylər bir anda hasara hücum etdilər, düşmən malını **çalıb-çapdılar**.

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. “Bu oğuznamə Yeynəyin olsun!” – dedi.

Yeynək və atası bir-birinə həsrət qaldıqları* üçün xeyli qucaqlaşır-öpüşdülər. Allaha çox şükür etdilər. Qalanın kilsəsini **yıxıb** yerində məscid tikdilər. Şahinlərin* ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızların* göyçəyini, doqquz* cərgə zər naxışlı çuxanı Bayındır xana hədiyyə ayırdılar. **Qalan** şeyləri döyüşçü igidlərə* bağışladılar. Dönüb evlərinə gəldilər.

qumaş
altı pərli çomaq

lənətə gəlmiş
qamarlamaq

qadir tanrı

1 Mətnin məzmunu üzrə beş bənddən ibarət plan tərtib edib yazın və bu plan əsasında dastanın məzmununu danışın. Nitqinizdə yeri gəldikcə oğuz igidlərinin adları, silahları və s. bağlı faktlardan istifadə etməyə çalışın.

2 Siz dastanın bu “boy”unda müxtəlif oğuz qəhrəmanlarının adını eşitdiniz. Yeynək də bu qəhrəmanlardan biridir. Oxuduğunuz hissələr əsasında Yeynəyi xarakterizə edən xüsusiyyətlər barədə danışın.

3 Necə düşünürsünüz, təzəcə igid olan Yeynəyin Arşın oğlu Dirək təkura qalib gəlməsinin səbəbi hansı bənddə düzgün göstərilib? Cavabınızı mətdəki faktlarla əsaslandırın.

A) Dayısı Əmənin “Məndən igid ola bilməzsən, Yeynəyim, dön!” – deməsi ona təsir etmişdi.

B) Dayısı Əmənin yeddi dəfə getsə də, qalanı ala bilməyib geri dönməsi onu əsəbiləşdirmişdi.

C) Yeynək Dirək təkurla döyüşə Dədəm Qorqudun xeyir-duası ilə getmişdi.

D) Yeynək Dirək təkurun qabağına iyirmi dörd vilayətin pəhləvan bəyləri ilə çıxmışdı.

E) Yeynək igidliyi və Allaha sığınaraq ondan kömək istəməsi sayəsində Dirək təkura qalib gəldi.

4 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı fikirlərdən hansını Yeynəyə aid etmək olmaz? Fikrinizi mətnin məzmunu əsasında faktlarla əsaslandırın.

A) Allahın qüdrətinə inanır, çətin məqamda ona sığınır, ondan kömək istəyir.

B) 16 yaşlı cavan igid olsa da, cəsarətlidir, qorxu bilmir.

C) Dayısı Əmənin sözü ilə qorxub Düzmürd qalasına getmək fikrindən dönür.

D) İyirmi dörd vilayətin bəyi təkurun əlində məğlub olsa da, Yeynək geri çəkilmir.

E) Atasının dustaq olduğunu eşidən kimi onu qurtarmaq haqqında fikirləşir.

5 Oxuduğunuz “boy”un əsas hissəsi hansı cümlə ilə başlanır? Əsaslandırın.

A) Bayındır xan yerindən durmuşdu.

B) Qazılıq Qoca deyilən bir kişi var idi.

C) Qazılıq Qoca dünyagörmüş, işə yarayan adam idi.

D) Qazılıq Qoca düz on altı il qalada dustaq oldu.

E) Qazılıq Qocanı dustaqlıqdan çıxartdılar.

❁ Necə bilirsiniz, yuxarıdakı variantlarda verilən cümlələr məndəki ardıcılığa uyğun gəlirmi? Münasibətinizi bildirin.

6 Dastanın oxuduğunuz hissəsində bir yerdə ardıcılığın pozulmasına yol verilmişdir. Həmin hissəni tapıb oxuyun və fikrinizi əsaslandırın.

7 Mətnin birinci abzasında üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin düzgün yazılışını müəyyənləşdirib dəftərinizə köçürün.

8 Dastandan götürülmüş aşağıdakı misraların hansı dastan qəhrəmanı tərəfindən söyləndiyini yadınıza salın. Siz də bu sözlərdən istifadə edirsinizmi?

Birliyinə sığındığım, qadir tanrı!

İşimi sən başa vur, sən kömək et!

A) Qazılıq Qoca

B) Dəli Dondaz və Dönəbilməz Tüləkvuran

C) Dirək təkür

D) Qaragünə oğlu Budaq

E) Yeynək

9 Məndə işlənmiş miqdar saylarını tapıb qrammatik mənasını izah edin və hər birini cümlələrdə işlədin.

❁ Bəs “onlarla, yüzlərlə, minlərlə, üç-dörd, on-on beş, neçə-neçə, çox-çox” sözləri nə bildirir? Bu sayların qrammatik mənasını izah edin və quruluşca növlərini müəyyənləşdirib cümlələrdə işlədin.

10 Məndə qara şriftlə verilmiş sözlərin qrammatik mənalarını izah edin və onları bildiyiniz məna növləri üzrə qruplaşdırın. Əvəzliyin məna növləri ilə bağlı biliklərinizi yadınıza salın və növünü müəyyənləşdirə bilmədiyiniz sözləri ayrıca bir qrupda yerləşdirin. Bunlar hansı sözlərdir?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, siz **şəxs**, **işarə** və **sual** əvəzlilikləri ilə tanışsınız. Ancaq nitqinizdə əvəzliyin digər növlərindən də istifadə edirsiniz ki, bunlar aşağıdakılardır:

a) **qeyri-müəyyən** əvəzliliklər – kimsə, kim isə, biri, birisi, nəşə, nə isə, kimi, kimisi, hamı, hərə, hər şey, kiməsə, bəziləri, harasa, kimdənsə, hər nə, neçəsi, kimsə, heç kim, heç nə, heç bir şey, heç kəs, heç biri ...

b) **təyini** əvəzliliklər – öz, hər, bütün, filan, eyni

11 Məndə sarı fonda verilmiş abzasda xeyli mənsubiyyət şəkilçili söz var. Həmin sözləri tapıb hansı şəxsədə işləndiyini müəyyənləşdirin, sonra onların əlaqələndiyi sözlərin ismin hansı halında olduğunu söyləyin.

12 Məndə altından xətt çəkilmiş sözləri sinonim qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Necə düşünürsünüz, əvəz etmə nəticəsində cümlələrin mənasında dəyişiklik baş verdi, yoxsa yox? Siz hansı variantdan istifadəyə üstünlük verərdiniz? Fikrinizi açıqlayın.

13) Mətnədə narıncı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənası ilə bağlı debat təşkil edin. Deyilən fikirlərə münasibət bildirməklə fikrinizi əlavə faktlarla əsaslandırın. Unutmayın, tədris dilindəki bilikləriniz də köməyinizə gələ bilər.

1) Bu sözlər zərfdir, çünki...

2) Bu sözlər sifətdir, çünki ...

✿ Bu sözləri həm sifət, həm də zərf kimi işlətməklə cümlələr qurun.

14) Cümlələri düzgün tamamlasanız, bir neçə atalar sözü alınacaq. Özünüzdə sınayın və alınan atalar sözlərini oxuyun. Necə bilirsiniz, onların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşəni varmı? Fikrinizi açıqlayın.

ATALAR SÖZÜ

1) Sən saydığımı say, ... 2) Böyük ağacın kölgəsi də ... 3) Düşməni dost elə, dostu ... 4) Gördüyünü qoyub ... 5) Kiminin əvvəli, ... 6) Örtülü bazar – ... 7) Namərdin çörəyi ... 8) Qarı düşmən ... 9) Özgə atına minən ...

Köməkçi: dostluğu pozar; böyük olar; düşmən eləmə; kiminin axırı; dizinin üstündə olar; tez düşər; gör fələk nə sayır; eşitdiyinə inanma; dost olmaz

15) Aşağıdakı əvəzlilərdən hər birini bir cümlədə işlədib yazın.

kimsə, birisi, nəşə, hamı, hərəniz, hər şey, bəziləri, harasa, heç nə, heç kəs, heç bir şey, hərəmiz

16) Aşağıdakı cümlələri dəftərinizə köçürün. Sözlərə artırılan şəkildilərin altından xətt çəkib hər birinin nə bildirdiyini izah edin.

Şahinlərin ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızların göyçəyini, doqquz cərgə zər naxışlı çuxanı Bayındır xana hədiyyə ayırdılar. Qalan şeyləri döyüşçü igidlərə bağışladılar.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Dönmək – 1) Getdiyi, ya durduğu tərəfin əksinə çevrilmək – Dön, baxım; istiqamətini dəyişmək, başqa tərəfə yönəlmək – Məktəbə tərəf döndü. 2) Qayıtmaq, geri qayıtmaq – Dönüb evlərinə gəldilər. 3) Sözüünü, vədini, qərarını pozmaq, sözüündən qaçmaq – Demək, sözüündən döndün; imtina etmək, əl çəkmək, üz döndərmək – Mən əqidəmdən dönən deyiləm. 4) Keyfiyyəti dəyişmək – əriyib suya dönmək; başqalaşmaq, çevrilmək – cənnətə dönmək; 5) Dövr etmək, fırlanmaq, hərhlənmək – Yer öz oxu üzərində dönür; Başına dönüm, ay ana! 6) Yıxılmaq, çevrilmək – üzü üstə dönmək; 7) Oxşamaq, bənzəmək – daşa dönmək.

17) Necə bilirsiniz, “Qazılıq Qoca oğlu Yeynək boyu”ndan oxuduğunuz 1-ci hissədə mətnin tamamlandığını, 2-ci hissənin müstəqil mətn olduğunu söyləmək olarmı? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

AZƏRBAYCAN

Od ürəkli, od nəfəsli diyarımsan

Ocağına canım qurban, !

Əzilsən də, əyilməyən vüqarımsan

Bu çağına canım qurban, !

Savaşlardan alnıaçıq çıxan zaman

Tarixlərə bağışladın **neçə** qurban.

Hər qonşuda bir parçası əsir qalan

Torpağına canım qurban !

Neçə gizli sərvət yatır qucağında,

Neçə ölkə od aparır ocağından*.

Azadlığın al rəmzi var bayrağında

Bayrağına canım qurban, !

Hər uğurun gələcəyə bir yol açır,

Hər dost elə xoş **niyyətin** işıq saçır.

Hər millətə, hər məzhəbə isti, * açıq*

Qucağına canım qurban, !

Başım üstə **məğrur-məğrur** dalğalanan

Bayrağına canım qurban, !

Ruhuma büt, cismim üçün vətən olan

Torpağına canım qurban, !

Nəriman Həsənzadə

SÖZLÜK

çağ

alnıaçıq

al

niyyət

məzhəb

cism

1 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun. Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə hansı sözün yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki faktlara istinad etməklə əsaslandırın.

A) ey vətən B) torpağım C) ulu diyar D) Azərbaycan E) qəhrəmanım

2 Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, – Ruhuma büt, cismim üçün vətən olan Torpağına canım qurban, Azərbaycan! – misraları ilə şair nə demək istəyir? Fikirlərinizi açıqlayın.

3 Şeir mütəlif bəndlərində Vətənimizin qəhrəman tarixi, zənginliyi, torpağının müqəddəsliyi tərənnüm olunur. Qruplara bölünün və hərənz şeirin

bəndlərindən birində deyilən fikirlər ətrafında Azərbaycan haqqında danışın. Danışarkən şeirin hissələrinə uyğun müvafiq faktlardan, nümunələrdən istifadə edin və nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyin.

4) Şeiri oxuduqdan sonra inşa yazmalı olsanız, aşağıdakı misralardan hansını ona başlıq seçərdiniz? Seçdiyiniz başlıq üzrə material toplayın və cümlələr, abzaslar arasında əlaqələri gözləməklə inşa yazın.

- 1) Od ürəkli, od nəfəsli diyarımsan ...
- 2) Azadlığın al rəmzi var bayraqında ...
- 3) Hər millətə, hər məzhəbə isti, açıq ...
- 4) Ruhuma büt, cismim üçün vətən olan ...
- 5) Neçə gizli sərvət yatır qucağında ...

5) Şeirdən götürülmüş aşağıdakı misralarda işlənən “neçə” sözünün qrammatik mənası ilə bağlı debata qoşulun. Qarşı tərəfin izahına münasibət bildirməklə fikirlərinizi tutarlı faktlarla əsaslandırın.

1) **Neçə gizli sərvət yatır qucağında,
Neçə ölkə od aparır ocağından.**

2) **Tarixlərə bağlısladın neçə qurban.**

- 1) Bu misralarda “neçə” sözü sual əvəzliyidir.
- 2) Bu misralarda “neçə” sözü qeyri-müəyyən saydır.

6) Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə kursivlə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənaları necə başa düşdüyünüzü izah edin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Yatmaq – 1) Yuxulamaq – Bərk yatmaq; yuxulamaq üçün yatağa girmək – Saat 12-də yatdıq; 2) Xəstə olmaq, xəstələnmək – Düz iki ay xəstə yatdı; 3) Çökmək, enmək – Toz yatdı; 4) Bir işin, hadisənin təsiri azalmaq, zəifləmək, sakitləşmək, dayanmaq – Külək yatdı. Hirs yatdı; 5) Yığılıb qalmaq, satılmamaq – Dükanlarda mal yatıb qalıb. 6) Həbsdə olmaq – həbsxanada yatır; 5) məcazi mənada: arxayın olmaq, xəbərsiz olmaq – Yatmışan, heç nədən xəbərin yoxdur? 6) məcazi mənada: Dayanmaq, işləməmək, fəaliyyətdən qalmaq – Saat yatıb.

7) Verilmiş ifadələri cümlələrdə işlədin.

od ürəkli, od nəfəsli, gizli sərvət, al bayraq, xoş niyyət, isti qucaq, son nəfəsədək

8) Şeirdə qara hərflərlə verilmiş sözlərin qrammatik mənalarını izah edin. Sonra onların içərisindən mənsubiyyət şəkilçili isimləri seçib aid olduğu sözlərlə birlikdə səsləndirin, mənsubiyyət şəkilçilərinin hansı şəxsi bildirdiyini izah edin.

✿ Bu sözləri kontekstə uyğun sinonimləri ilə əvəz edib, misraları yenidən oxuyun.

9 Şeirdə işlənmiş sifətləri seçib yazın və onları quruluşca növlərinə görə qruplaşdırın. Necə bilirsiniz, həmin sifətlərdən hansıların müqayisə dərəcələri üzrə dəyişmək mümkündür. Özünüzü yoxlayın.

10 Aşağıdakı sətirlərdə sizin bildiyiniz altı atalar sözü “gizlənmişdir”. Həmin atalar sözlərini tapıb yazın. Necə bilirsiniz, tapdığınız atalar sözlərinin içərisində şeirin məzmunu ilə səsleşməyən varmı? Fikrinizi açıqlayın.

ATALAR SÖZÜ

vətənə gəldim, gözlərimə qan gəldi, vətən həsrəti çəkdim, imana gəldim, qürbətdə xan olunca, öl içində, köçən yurdun qədrini, gözüm vətəndə, el içində, vətəninə dilən göz, özüm qürbətdəyəm, düşən yurdda bilərlər

11 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin əvəzliyin hansı mənə növlərinə aid olduğunu deyin və onları başqa cümlələrdə də işlədin. “Bu” əvəzliyini hallandırın.

✿ Şeirin 1-ci bəndində işlənmiş “bu” əvəzliyindən sonra vergül qoyulmasına ehtiyac varmı? Fikrinizi müvafiq nümunələrdən istifadə etməklə əsaslandırın.

12 Ahəng qanununa uyğun düzgün şəkilçi variantı seçməklə şeirdən götürülmüş aşağıdakı sözlərdən birini mənsubiyyətə görə dəyişin və hallandırın. Sonra müxtəlif şəxslərdə işlənmiş formaları hallandırın.

bayraq, ocaq, ürək, torpaq, qucaq, azadlıq, gələcək, dost

13 Şeirdə indiki və keçmiş zamanda işlənmiş feilləri seçib göstərin, onların neçənci şəxsə olduğunu deyin. Həmin feilləri cümlələrdə müxtəlif şəxslərdə işlədin.

14 Vətən haqqında aşağıdakı aforizmləri oxuyun, mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri seçib səsleşdirin. Seçdiyiniz sözlərdəki şəkilçilərin hansı şəxsə aid mənsubluq bildirdiyini izah edin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) *Öz vətəninə mənsub olmayan bəşəriyyətə də mənsub deyil. (Vissarion Belinski)*
- 2) *Valideynlərimiz, övladlarımız, qohumlarımız bizə əzizdir; lakin məhəbbət haqqında bütün təsəvvürlərimiz bir sözdə – “Vətən” sözündə birləşmişdir. (Mark Tulli Siseron)*
- 3) *Torpağı qorumasın, əkib-becərməyə dəyməz; əkib-becərməsən – qorumağa dəyməz. (Dədə Qorqud)*

15 Şeirin 1-ci bəndində yaşıl rəngdə verilmiş feilin neçənci şəxsdə işləndiyini deyin və onun feilin hansı formasında olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın. Necə bilirsiniz, bu feildə şəxs şəkilçisindən əvvəl gələn şəkilçi zaman şəkilçisidir, yoxsa forma düzəldən şəkilçi? Fikrinizi bildirin.

16 Vətən sevgisini hər şair müxtəlif şəkildə tərənnüm edir. Qruplara bölünün və Vətən haqqında oxuduğunuz şeirlərdən xoşunuza gələn misraları xatırlayıb yazın. Deyə bilərsinizmi, niyə məhz həmin misralar yadda qalır? Yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin.

❁ Yادınızda qalan misraların aforizmə çevrildiyini söyləmək olarmı? Necə bilirsiniz, belə nümunələrə nə zaman müraciət olunur? Fikirlərinizi əsəsləndirin.

Köməkçi: 1) Ayrılarımı könül candan?

Azərbaycan, Azərbaycan! **Səməd Vurğun**

2) Həyat üçün doğulmuşuq,

Vətən üçün ölməliyik! **Ülvi Bünyadzadə**

HÜSEYNQULU XAN

Sizə kimdən* deyim, Hüseyinqulu xandan*. O Hüseyinqulu xan ki, həmişə dostu **duz-çörəklə**, düşməni qılıncı* qarşılımaşdı. Bir ucu İran, bir ucu Turan – hamı onun **ağıl-kamalından***, hünərindən* danışırdı. Amma son vaxtlar* nədənsə Hüseyinqulu xanın *kefi yox idi*¹. Yaxın dostu* – avarların* başçısı Əhməd xan rus knyazı Sisianovdan aldığı bir məktubu ona göndərmişdi ki, oxusun, tanış olsun. Rus knyazı Sisianov yazırdı ki, mən hər b meydanını sevirəm.

Hüseyinqulu xan belə götür-qoy etdi ki¹, bu gün Avarıstana gedən sabah da **Badi-Kubəyə** gələcək. Görünür, Gəncəni, Şamaxını işğal edəndən* sonra *ıştahası böyüyüb*¹. Odur ki, boş durmaq* olmaz. Tədbir görmək lazımdır.

Hüseyinqulu xan göstəriş* verdi ki, **İçərişəhərin** qala divarları* **möhkəmləndirilsin**, oxlar **düzəldilsin**, qılınclar **kəsilsin**, atların* nalları **təzələnsin**, ta düşmən gələnə bir **əyər-əskik** qalmasın. Bağçalarda güllər, çiçəklər **əkilsin**.

İndi sizə kimdən* deyim, rus knyazı Sisianovdan. O, Şamaxı tufanından* sonra bərk xəstələnmişdi*. Elə **ağır-ağır** nəfəs alırdı ki, deyirdin ki, indicə öləcək. Nə qədər **dava-dərman** eləyirdilərsə də, xeyri olmurdu. Düz üç gün, üç gecə *arxası üstə qaldı*¹, boğazına **qurtum-qurtum** su . Nəhayət, dördüncü gün gözünü açdı və yanındakı yavərə dedi:

– Artıq hiss edirəm ki, əcəlim yetib. Amma Badi-Kubəni tutmamış, İçərişəhərə girməmiş ölmək istəmirəm. Mənim adımdan* qoşuna de ki, hazırlaşsın*.

– *Axı bu halda ...*

– Eybi yoxdur ... Məni elə birtəhər atın belinə aşırın, yolda sağalacağam. Sisianov düz üç gündən* sonra qoşunu ilə gəlib İçərişəhərin qala divarı önündə [] . Gördü qala divarlarının* üstü oxatanlarla* doludur. Sakitcə dayanıb əmr [] .

Sisianov içəriyə elçi göndərdi, xana çatdırdı ki, onunla danışmaq [] . Hüseyinqulu xan dedi ki, buyursun, gəlsin. Sisianov bu dəfə elçiyə dedi:

– Xana de ki, şəhərin açarlarını* **göndərsin** ki, ona **inanım**.

Elçinin sözü Hüseyinqulu xana *xoş getmədi*¹. İstədi ki, onu **qovsun**. Amma məsləhətçi və məşvərətçilər dedilər ki, səbirli ol.

Qazılıq Qoca düz on altı il qalada dustaq oldu. Sonralar Əmən deyilən bir kişi altı dəfə getdi, həmin qalanı ala bilmədi.

Hüseyinqulu xan İçərişəhərin açarlarını* [] . Amma Sisianov bundan* da razı olmadı. Dedi ki, açarları* xan özü **gətirsin**. Məsələ bu yerə gəlib çatanda Hüseyinqulu xan məsləhətçi və məşvərətçilərinə dedi ki, narahat olmayın, artıq* mən bilirəm ki, nə etmək lazımdır.

Hüseyinqulu xan İçərişəhərin açarlarını* bir gümüş nimçəyə qoyub Sisianovun yanına apardı. Elə ona çatanda qılıncını sıyrıb *boynunu vurdu*¹. Bunu görən qoşun pərən-pərən düşdü.

Hüseyinqulu xan Sisianovun tökülən qanına, yerdə top kimi diyirlənən* başına baxıb dedi:

– Knyaz, xoşladığın şey *başına gəldi*¹. Səndən* Gəncənin də, Şamaxının da heyfini çıxdım.

Deyənlə görə, Sisianovun kəsilmiş başı sonradan necə oldusa, **tapılmadı**. Kimi dedi, Gəncəyə, Şamaxıya aparılıb, qapı-qapı **gözdirildi**, kimi dedi, Avar xanı Əhməd xana sovqat **göndərildi**; kimi də dedi ki, qırx pud ağırlığında* qızıla İran şahına **satıldı** ...

İşləyəni: Dilsuz

SÖZLÜK

nal

yavər

əyər-əskik

sıyımaq

götür-qoy etmək

məşvərətçi

SÖZ EHTİYATI

pud

pərən-pərən düşmək

① Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağılınıza gələn sözləri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxaraq düzgün seçim edib-etmədiyinizi müəyyən edə bilərsiniz.

Köməkçi: axıtdılar, tökdülər, doldurdular, verdilər; oturdu, gəzindi, dayandı, gözlədi; verirdilər, gözləyirdilər, dinləyirdilər; istəyir, xahiş edir,

tələb edir, arzusundadır; apardı, göndərdi, verdi, tulladı ...

✿ Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin.

✿ Oxu zamanı mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümlə və ya abzasla qarşılaşdınız mı? Fikrinizi açıqlayın və müəyyən etdiyiniz faktları səsləndirin.

2) Aşağıdakı suallara cavab verin və mətnin məzmununu qısaca danışın.

- 1) Hüseynqulu xanın kefi niyə pozulmuşdu?
- 2) Xan nə üçün qala divarlarının möhkəmləndirilməsi üçün göstəriş verdi?
- 3) Sisianov xəstəlikdən gözünü açanda yanındakı yavərə nə dedi?
- 4) Xan Sisianovun yerdə top kimi diyirlənən başına baxıb nə dedi?
- 5) Sisianov içəriyə elçi göndərib Hüseynqulu xana nə çatdırdı?
- 6) Sisianov qoşunu ilə İçərişəhərin qala divarı önündə dayananda nə gördü?
- 7) İçərişəhərin açarlarını Sisianovun yanına nə üçün xan özü apardı?

✿ Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılığı əks etdirə bilərmi? Fikrinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın və müvafiq ardıcılığı bərpa edin.

✿ Necə düşünürsünüz, hadisələr suallardakı ardıcılıq üzrə baş verə bilərmi? Söylənilən fikirlərə münasibət bildirməklə müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

3) Mətnin hissələrini və bu hissələri bir-birinə bağlayan cümlələri müəyyənləşdirin.

✿ Necə düşünürsünüz, mətnin əvvəlki hissələrindən sonluğun bu şəkildə olacağını təxmin etmək mümkündürmü? Fikrinizi söyləyin.

4) Sarı fonda verilmiş abzasın mətndəki rolunu müəyyənləşdirməyə çalışın. Necə düşünürsünüz, bu abzası mətndən çıxarsaq, Sisianovun nə üçün gəlib İçərişəhərin qala divarı önündə dayanmasının səbəbini başa düşmək olarmı? Müzakirə edin və münasibətinizi bildirin.

5) Aşağıdakı mətni oxuyun. Bu məlumatdan “Hüseynqulu xan” mətninin hansı hissəsində istifadə etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

28 noyabrda Sisianov Şamxora çatdı və Cavad xana bir məktub göndərdi. Məktubda Cavad xana and içərək Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməsi xatırladılırdı. Daha sonra ultimativ şəkildə şəhərin təhvil verilməsi tələb olunur, əks halda “qızgın döyüş” olacağı bildirilirdi. Məktubda həm də deyilirdi ki, əvvəllər Gəncə quberniyası Gürcüstana mənsub olub. Odur ki, Gürcüstanı öz hakimiyyəti altına alan Rusiya Gəncəni yad əllərdə qoya bilməz. Cavad xan vaxtı uzadaraq, şərq diplomatiyası ənənələrinə uyğun qeyri-müəyyən cavab verdi.

6 Mətnə qara şriftlə verilmiş mürəkkəb sözlərin nə üçün bitişik və ya defislə yazılmasının səbəbini izah edin və onlardan hər birinin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyin.

7 Necə düşünürsünüz, mətnə qara kursivlə verilmiş cümləni kontekstə uyğun tamamlamaq üçün aşağıdakı variantlardan hansı yerinə düşür?

- A) ata necə minəcəksiniz B) gedə bilməzsünüz
C) sizə çətin olar D) necə gedə bilərsiniz
E) sizi heç bir təhlükə gözləmir

8 Uyğun əlamət bildirən sözlərdən istifadə etməklə Hüseynqulu xanı təsvir edən bir neçə cümlə yazın. Cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

Köməkçi: cəsur, ağıllı, hünərli, tamahkar, kinli, varlı, səbirli, zülmkar, iradəli, işgüzar, vətənpərvər, tənbel, davakar, tədbirli, gözüaçaq, etibarlı, acgöz, diribaş, uzaqgörən, işğalçı, qaniçən ...

9 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və məna növləri üzrə qruplaşdırın.

❁ Qeyri-müəyyən əvəzlilərə aid özünüzdən misallar deyin və cümlələrdə işlədin.

10 Mətnə narıncı rəngdə verilmiş feilləri kök və şəkilçiyə ayıraraq yazın. Sonra həmin feillərdən yenilərini düzəldin.

Köməkçi: köçürmək: köç+ür+mək – köçürülmək, köçürtmək, köçürtdürmək, köçürtdürülmək

11 Aşağıdakı söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin.
döyüş meydanı, qala divarları, rus knyazı, şəhərin açarları, gümüş nimçə, qırx pud qızıl

12 Mətnə adi kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin. İçərisində bu ifadələr işlənmiş cümlələri tərcümə edin.

13 Kiçik qruplara bölünün. Hərəniz aşağıdakı feillərdən birini müəllimin tövsiyə etdiyi formada şəxslərə görə dəyişib yazın və cümlələrdə işlədin.
köçürmək, təmizləmək, daramaq, bağlamaq, açmaq, hazırlamaq

14 Mətnə narıncı rəngdə verilmiş feillərin şəxsinə və axırını abzasdakıların zamanını müəyyənləydirin. Tədris dilindəki biliklərinizə əsasən, narıncı rəngdəki digər feillərin formasını (şəklini) təyin edə bilərsinizmi?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində feilin **altı forması** (şəkli) var. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) **Əmr** forması: heç bir xüsusi şəkilçisi yoxdur – yuyum, yu, yusun, inanaq...
- 2) **xəbər** forması: zaman şəkilçiləri ilə düzəlir – dincə**lir**, üşü**düm**, gələ**cə**ksən...
- 3) **arzu** forması: **-a, -ə** şəkilçisi ilə düzəlir – gərə**k** bax**a**m, gedə**sən**, kaş dinlə**yə**...
- 4) **lazım** forması: **-ası, -əsi** şəkilçisi ilə düzəlir – verə**s**iyəm, qaytar**a**sıyıq...
- 5) **vacib** forması: **-malı, -məli** şəkilçisi ilə düzəlir – oyan**m**alısınız, silmə**m**lisən...
- 6) **şərt** forması: **-sa, -sə** şəkilçisi ilə düzəlir – soruş**s**alar, doldur**s**aq, bişir**s**ən...

15) Aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin. Necə bilirsiniz, bu sözlər eyni, yoxsa fərqli qrammatik mənada işlənib? Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Hüseyinqulu xan Sisianovun yerdə top kimi diyirlənən başına baxdı.
- 2) Kimi dedi, Gəncəyə aparılıb, kimi dedi, Əhməd xana sovqat göndərildi.
- 3) Kimi görmək istəyirsiniz?

Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz.

Məmməd Əmin Rəsulzadə

BAYRAĞIMIZ

Ay-ulduzlu, gur şəfəqli,
Göz oxşayan, bər-bəzəkli,
Göy, qırmızı, yaşıl rəngli,
Dalğalanan bayrağımız.

Sən millətin **qürurusan**,
Odun şöhrət, sünbülün şan,
Yenilməzdir Azərbaycan,
Ucal hər an, bayrağımız!

Tanrı bizi darda qoymaz.
Gözəlliyə fələk qıymaz.
Səndən heç vaxt könül doymaz,
Məğrur dayan, bayrağımız!

Öz yerin var yer üzündə,
Bir **bəzəksən** el gözündə,
Şuşada, Cıdır düzündə,
Qalx, dalğalan, bayrağımız!

Mahmud Əhməd

1) Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləməklə şeiri oxuyun.

2) Bayrağımızın təsviri şeirin hansı bəndində verilmişdir? Əlamət bildirən sözlərdən istifadə etməklə həmin təsviri genişləndirib öz sözlərinizlə danışın.

3) Nə üçün şair bayrağımızın məhz Şuşada və Cıdır düzündə qalxıb dalğalanmasını arzulayır? Mövzunu genişləndirib danışın, cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

4) Şeirin 2-ci bəndində işlənmiş sinonim sözləri tapıb səsləndirin, sonra qara şriftlə verilmiş sözlərin sinonimlərini tapıb söz birləşmələri və cümlələrdə işlədin.

5 Şeirdə işlənmiş “gözəllik” və “bəzək” sözlərinin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin. Sonra onları kök və şəkilçiyə ayırın və həmin şəkilçilərlə yeni sözlər düzəldin.

6 Ahəng qanununa uyğun düzgün şəkilçi variantları seçməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə yazılı tərcümə edin və bayrağımızın tarixi haqqında məlumatınızı artırın.

✿ Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın.

✿ Bu məlumatdan şeirin hansı bəndinin mənasını izah etmək üçün bir nümunə kimi istifadə oluna bilər? Fikrinizi əsaslandırın.

7 Cümlələr arasında əlaqələri gözləməklə “Bayrağımız qürurumuzdur” mövzusunda inşa yazın. Tərtib etdiyiniz mətnə müvafiq nümunələrdən, faktlardan istifadə etməyə çalışın.

8 Şeirdə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri seçib yazın, hər birinin qarşısında neçənci şəxsə mənsub olduğunu qeyd edin və aid olduqları sözlərlə birlikdə səsləndirin.

9 Şeirin 1-ci bəndində işlənən sifətləri seçib yazın, müqayisə dərəcələri üzrə dəyişib cümlələrdə işlədin.

10 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərin feilin hansı formasında olduğunu müəyyənləşdirin. Sonra onları həmin formada şəxslər üzrə dəyişib yazın və şəxs şəkilçilərinin artırılmasında ahəng qanununa əməl olunduğunu əsaslandırın.

Köməkçi: çağır + ım çağır – çağır + sın
 çağır + aq çağır + ın çağır + sınlar

11 Qruplara bölünün. Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözləri hərəniz feilin arzu, lazım, vacib, şərt şəkillərindən birində şəxslərə görə dəyişib yazın. Forma və şəxs şəkilçilərini fərqləndirin.

Köməkçi: öyrən**məliyəm** öyrən**məlisən** öyrən**məlidir**
 öyrən**məliyik** öyrən**məlisiniz** öyrən**məlidirlər**

12 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözləri feilin xəbər şəklində (keçmiş, indiki və gələcək zamanlarda) şəxslərə görə dəyişib yazın. Zaman və şəxs şəkilçilərini müxtəlif işarələrlə fərqləndirin. Şəkilçilərin artırılmasında ahəng qanununa əməl olunduğunu əsaslandırın.

13 Şeirdə işlənmiş aşağıdakı sözlərdən eyniköklü sözlər (biri feil olmaq şərti ilə) düzəldib yazın.

bəzə(mək) doy(maq), dalğa, yaşıl, rəng, göy, qürur, od, uca, dar, yer, üz, göz, düz, gözəl

✿ Düzəltdiyiniz feilləri **əmr, xəbər, arzu, lazım, vacib, şərt** şəkillərində cümlələrdə işlədin.

14) Aşağıdakı cümlələri oxuyun, feilləri seçib dəftərinizə yazın. Onların feilin hansı formalarında işləndiyini müəyyənləşdirib, qrammatik mənalarını izah edin; forma və şəxs şəkilçilərinin altından xətt çəkin.

1) Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə – bayrağına, gerbinə və himninə hörmət etməlidir. 2) Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumalıdır. 3) Hüseynəli xan: "Yox, xanım, beşiyin dalınca gərək özüm gedəm", – dedi. 4) Hacıəli kişi, əgər yadımdadırsa, demişdim ki, Allah-Təala mənə bir övlad versə, beşiyini sənə düzəltdirəcəyəm. 5) Xan, mən daha qocalmışam, gedək, "Böyük çarşı"dan sənə yaxşı bir beşik alağ.

15) Şeirdə inkarda işlənən feilləri tapıb səsləndirin və onların feilin hansı formasında işləndiyini müəyyənləşdirin. Sonra həmin feilləri eyni formanın təsdiqində şəxslər üzrə dəyişib yazın.

Kəlmələrin "dili"ni öyrənmək!

Şərəf – 1) Fəxr, iftixar ediləcək şey – Sənin kimi bir insanla dost olmağı özüm üçün şərəf hesab edirəm; Namus, mənəvi saflıq, təmizlik, bəkarət – şərəfini qorumaq; Verdiyimiz sözü vaxtında yerinə yetirmək bizim üçün şərəf işidir. Yaxşı ad, etibar – Məktəbimizin şərəfini uca tutmalıyıq. 2) Ehtiram, sayğı, hörmət – Bu şərəf üçün nəyə boruluyuq?

Şöhrət – 1) Zəhmət, istedad, məharət və s. nəticəsində hamı tərəfindən tanınma; məşhur olma, ad-san – Onun şöhrəti bütün dünyaya məlumdur; Adı çıxma, ad qazanma – O, şöhrət üçün yaşamırdı. **Şöhrət qazanmaq** – məşhur olmaq, hamı tərəfindən tanınmaq, məşhurlaşmaq – Şöhrət qazanmaq elə də asan deyil. 2) Şan, şərəf, iftixar – Alınacaq hər kəsə şöhrətdir bayrağımız (S.Rüstəm).

Şan – Ad-san, şöhrət, şərəf – Şanın, şöhrətin dünyanı tutub.

DOĞRUDAN DA, FİZİKDİR ...

Dərstdən sonra yeddinci **sinfin** bütün şagirdləri məktəbin fizika kabinetinə yığıldılar. İliq* bahar günəşi kabinetin geniş pəncərələrindən* **içəri** dolmuşdu. Vəli ilə Nadir **səssiz** içəri girib lap qapı **ağzında** qoyulmuş stullarda oturdular. Ramazan müəllim hələ **gəlməmişdi**. Onun əvəzində isə Adil uzun stolun üstünə elektroskop, elektrik maşını, reostat* və başqa cihazlar düzür, divardan cədvəllər asırdı.

– Bəs Ramazan müəllim* **gəlməyəcək**?

– Gələcək. Onsuz olmaz.

Elə bu zaman hündürboylu, qıvrımsaçlı Ramazan müəllim içəri girdi. Uşaqlara salam verdikdən sonra üzünü Adilə tutub dedi:

– Hə, hazırsınızmı?

Adil tez divara vurduğu cədvəl və sxemlərin qabağına keçib dedi:

– Bəli, hər şey hazırdır.

Müəllim stolun üstünə düzülmüş cihazlara və sxemlərə **nəzər saldı**, sonra üzünü uşaqlara* tutub dedi:

– Hə, demək, **bugünkü** məşğələmiz mexaniki enerjinin elektrik enerjisinə çevrilməsi haqqındadır. Bu barədə Adil danışacaqdır.

Bu sözü eşitdikdə Vəli ilə Nadir **təəccüblə*** bir-birinə baxdılar. Adil sxemlərin qabağında durub danışmağa başladı. O danışdıqca əlindəki ağacla* divara vurulmuş sxemləri göstərir, dediklərini cihazlar vasitəsilə **nümayiş etdirirdi**.

Ramazan müəllim hündürboylu, arıq və bir şey düşündüyü zaman **həmişə** gözlərini qıyan Adilə **diqqətlə** qulaq asırdı. Adil sözünü qurtardığı zaman o gülümsəyərək dedi:

– Çox sağ ol, **yaxşı** danışdın.

Vəli ilə Nadir **dinməzcə** oturub baxırdılar. Adilin çəkinmədən, çaşmadan danışması onları **heyretə salmışdı**. “Doğrudan da, fizikdir”, – deyər Nadir öz-özünə fikirləşdi*.

Dərnəyin məşğələsi bir saatdan artıq* çəkdi.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

cihaz
cədvəl

qıymaq
ilıq

çəkinmək
çaşmaq

1 Temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun. Sonra **giriş, əsas hissə və nəticəni** bir-biri ilə bağlayan cümlələri müəyyənləşdirib səsləndirin.

2 Mətn üzrə beş elə sual tərtib edib yazın ki, onlara mətndə cavab tapmaq mümkün olmasın.

3 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərdən üçü qoşasaitli sözdür. Bu sözlərdən hər biri tələffüzünə görə digərlərindən fərqlənir. Bu fərqlər nədən ibarətdir? Qoşasaitli sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar öyrəndiyiniz qaydaları yadınıza salın və hər bir sözün tələffüzünü əlavə misallar söyləməklə izah edin.

4 Mətnə göy rəngdə verilmiş ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin. Necə bilirsiniz, bu ifadələrin içərisində “göz gəzdirmək” ifadəsinin sinonimi varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

5 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirib qrammatik mənalarını izah edin. Sonra həmin sözləri uyğun sözlərlə əlaqələndirərək birləşmələr düzəldib yazın.

6 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və hər birinin qarşısında suallarını yazın. Bu sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu və hər birinin hərəkəti hansı cəhətdən izah etdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, siz zərflərin hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah etdiyini bilirsiniz. Bu baxımdan zərflərin müxtəlif məna növləri vardır:

Tərzi-hərəkət zərfi – yavaş yeriyir, hündürdən danışır, taybatay açıldı...

Zaman zərfi – bayaq dedi, günorta yedi, əvvəl yazdı, hələ bilmir ...

Yer zərfi – irəli yeridim, burada razılaşdım, üzüyuxarı qalxdım...

Kəmiyyət zərfi – çox gözlədik, azca yığdıq, xeyli dincəldik, birə-beş artdı...

7 Müəllimin təqdim etdiyi cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin, sonra onları ardıcılıqla elə düzün ki, mətn alınsın.

8 Aşağıdakı sözlərin sualını müəyyənləşdirin və onlardan hər birini uyğun hərəkət bildirən sözlərlə əlaqələndirib yazın. Necə düşünürsünüz, bu sözləri zərfin hansı məna növünə aid etmək lazımdır?

sağa, sola, ora, aşağı, uzaqda, yuxarı, içəri, geri, üzüaşağı, dala-qabağa, ora-bura, o yan-bu yana, irəlində, yaxından, ortalıqda, kənarında

9 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və zərfləri tapıb səsləndirin. Sonra onlardan hər birinin zərfin hansı məna növünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

ATALAR SÖZÜ

1) Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər. 2) Çox yemək adamı az yeməkdən də qoyar. 3) Ağac bar verəndə başını aşağı əyər. 4) Cücəni payızda sayarlar. 5) Dəmiri isti-isti döyərlər. 6) Dəvə ağır gedər, çox gedər.

10 Aşağıdakı sözləri elə dəyişin ki, “haraya?, harada?, haradan?” suallarına cavab olsun. Sonra həmin sözləri cümlələrdə işlədin.

yaxın, aşağı, bura, içəri, geri, yuxarı, uzaq

Köməkçi: bayır – bayıra, bayırda, bayırdan

11 Necə düşünürsünüz, Adilin çıxışını dinləyəndən sonra Vəli fizika dərəcəsinə üzv yazılmaq istəyəcəkmi? Bəs dərəcəyə yazılmaq üçün Vəli hansı məzmununda ərizə yazmalıdır? Bu ərizəni yazmaqda ona kömək edə bilərsinizmi? Özünü yoxlayın və tədris dilindəki biliklərinizdən istifadə edərək Vəli üçün bir ərizə nümunəsi yazın.

12 Aşağıdakı sözlər üzərində müşahidə aparın, onların hansı sözlərdən düzəldiyini və hər birinin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

çəkmək – çəki – çəkici – çəkilmək – çəkinmək – çəkingən – çəkindirmək
– çəkişmək – çəkdirmək

çaşmaq – çaşqın – çaşqınlıq – çaşdırmaq – çaşdırıcı – çaşbaş, çaşıb-qalmaq

✿ Bu sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin. Başa düşmədiyiniz sözlərin mənasını lüğətdən tapıb öyrənin.

13 Aşağıdakı sözlərin sualını müəyyənləşdirin və zərfin hansı mənə növünə aid olduğunu deyin. Onlardan bir neçəsini uyğun hərəkət bildirən sözlərlə əlaqələndirib yazın.

indi, bildir, srağagün, inişil, axşamüstü, axşamçağı, axşamtərəfi, səhər-axşam, gecəyarı, gecə-gündüz, yenə, arabir, hərdənbir, əvvəl-axır, ara-sıra, hərdən-birdən, hərdən-hərdən, o zaman, bu vaxt, tezdən, tezliklə, onda, dərhal, qabaqlar, daim, tez-tez, sonradan-sonraya, yenicə, təzəcə

✿ Bu sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirib ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

14 Qruplara bölünün və hərəniz aşağıdakı aforizmlərdən biri ətrafında fikirlərinizi əsaslandırmaqla danışın. Danışarkən səs tonunuzu düzgün tən-zimləməyə səy göstərin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) Nursuz göz kimidir elmsiz ürək. (*Marağat Əvhədi*)
- 2) Biliyin ağası olmaq üçün zəhmətin köləsi olmaq gərəkdir. (*Onore de Balzak*)
- 3) Ancaq elm bəşəriyyəti həqiqətə, ədalətə və xoşbəxtliyə apara bilər. (*Emil Zolya*)
- 4) Pis müəllim biliyin özünü, yaxşı müəllim onu tapmağı öyrədir. (*Adolf Disterveq*)
- 5) Elm həm bildiklərinizi, həm də bilmədiklərinizi bildirmək üçündür. (*Çin atalar sözü*)

✿ 4-cü aforizm üzrə debat təşkil edin:

- 1) Pis müəllim biliyin özünü öyrədir.
- 2) Yaxşı müəllim biliyi tapmağı öyrədir.

15 Aşağıda hissələri bir-biri ilə qarışıq düşmüş dörd tapmaca verilib. Əvvəlcə mənəca uyğun hissələri birləşdirib tapmacaların ilkin şəklini bərpa edin, sonra onları cavablandırın.

Gəlirdim adam ilə,	Düzülüb arpa kimi,
Bir xəlbir badam ilə,	Danışır adam ilə.
Şəhəri var, evi yox.	Dənizi var, suyu yox.
Meşəsi var, ağacı yox.	

Yerciyi ağdı,	Əllərdə yeri yər,
Toxumu qara,	Əllə əkərlər,
Buraxsan, dayanar.	Dillə biçərlər.

YOX, MONTYOR GƏLMƏYƏCƏK

Çayın hər iki tərəfində olan evlərə elektrik xətti çəkilməmişdi. Gecələr kəndin küçələrində lampalar hər tərəfə işıq* yayırdı. Bir gün dərstdən sonra Vəli məktəbdə dedi ki, nənəsinin mənzilində elektrik xətti xarab olub. İki gündür ki, işıq yanmır. Nənəsi iki gündür ki, lampa yandırır oturur.

Adil bunu eşitdikdə dedi:

– Dərstdən sonra gedək, baxaq!

Vəli başını **hərlədi**.

– Baxmaqla* nə olsun, – dedi. – Düzəltmək lazımdır. Kəndin montyoru* da iki gündür xəstədir*.

Adil:

– Eybi yoxdur, – dedi. – Sən mənə göstər*, bizim bir yaxşı montyor tanışımız var. Ona deyərəm, gəlib düzəldər.

– Dərstdən sonra Adil Vəlinin nənəsigilə getdi. Vəli ondan* qabaq* otağa girib lampanı bir neçə dəfə burdu və dedi:

– Gördünmü, yanmır! Baxmaqla nə olur ki?

Adil onun sözlərinə əhəmiyyət* vermədən qapının haşiyəsinə vurulmuş elektrik açarını sağa-sola burdu. İşıq yanmadı. Vəlidən bir bıçaq* gətirməsini xahiş etdi. Bıçaqla* elektrik açarının qapağını qaldırdı və **diqqətlə** baxdı. Elektrik məftilinin* bir tərəfdən qırıldığını gördü.

Vəlinin nənəsi açarın qapağının çıxarıldığını gördükdə **həyəcanla** dedi:

– A bala, neyləyirsən, xarab edərsən.

Adil dedi:

– Qorxma, nənə! Heç nə eləmirəm. Baxıram.

Adil qırılmış simi **ehtiyatla*** birləşdirib qapağı yerinə bağladı.

Vəli:

– Yaxşı, montyora nə vaxt deyəcəksən? Sabah gələrmimi?

Adil gülümsədi:

– Yox, montyor gəlməyəcək.

Bunu deyib Adil elektik açarının düyməsini qaldırdı. Lampa yandı. Vəlinin gözləri* bərəldi.

– Neylədin? Nə oldu ki, yandı?

Vəlinin nənəsi də gözlərini **təəccüblə*** yanan lampaya zillədi...

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

haşiyə

xarab olmaq

qapaq

gözləri bərəlmək

1 Necə düşünürsünüz, mətnin başlığı məzmunu əks etdirə bilirmi? Bəs siz mətni necə adlandırardınız? Fikirlərinizi əsaslandırın.

2) Necə düşünürsünüz, “Doğrudan da, fizikdir...” və “Yox, montyor gəlməyəcək” mətnləri arasında hər hansı bir bağlılıq varmı? Əgər varsa, bu bağlılıq nədən ibarətdir? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

3) Mətn üzrə plan tərtib etməli olsanız, aşağıda verilmiş planla razılaşırdınız, yoxsa yeni plan tərtib edərdiniz? Qruplara bölünün və öz variantınızı təqdim edin. Tərtib etdiyiniz plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

- 1) Vəlinin məlumatı.
- 2) Adilin təklifi.
- 3) Adil Vəlinin nənəsigildə.
- 4) Nənənin narahatlığı.
- 5) Vəlinin və nənəsinin təəccübü.

4) Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) Vəli nənəsinin işığının yanmadığını niyə gizlədirdi?
- 2) Adil niyə Vəlinin məlumatını dinləmək istəmədi?
- 3) Nə üçün Adil Vəlinin nənəsigilə getməkdən boyun qaçırdı?
- 4) Montyor elektrik xəttindəki qırığı tapa bildimi?
- 5) Vəli nənəsinin işığını düzəldərkən nədən istifadə etdi?
- 6) Nənə işığın yandığını görəndə nə üçün təəccüblənmədi?

5) Oxuduğunuz mətndəki əsas fakt və hadisəni müəyyənləşdirin.

- A) Vəlinin nənəsinin işığı yanmırdı, elektrik xəttindəki qırığı Adil düzəltdi.
- B) Montyor xəstə idi, Vəli başqa montyor axtarırdı.
- C) Lampa yanır, Adil Vəli ilə söhbət edib, evlərinə qayıtdı.
- D) Vəlinin nənəsi təəccüblə yanan lampaya baxdı.
- E) Vəlinin nənəsinin işığı yanmırdı, Adil rezin əlcək və ayaqqabı axtardı.

6) Mətndə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün, düzgün tələffüz şəklini qarşılarında qeyd edin.

7) Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərə sual verib nə bildirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın. Çətinlik çəkdinizsə, bunun səbəbini izah etməyə səy göstərin. Sizcə, nitqimizdə işlədiyimiz bütün sözlərin leksik mənası varmı?

8) Mətndə göy rəngdə verilmiş sözün əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər?

- A) fırladı B) buladı C) döndərdi D) qaldırdı E) salladı

9) Mətndə qara şriftlə verilmiş sözlərdəki ümumi cəhət nədən ibarətdir? Düzgün olmayan cavabı göstərin.

- A) hərəkətə aid olduğu üçün hamısı zərfdir
- B) hamısı düzəltmə sözdür
- C) hamısı qoşasamitli sözdür
- D) hamısı isimdən düzəlib
- E) hamısı tərz-i-hərəkət zərfdir

10 Aşağıdakı atalar sözlərindən mətnin məzmununa uyğun olmayanı seçib əsləndirin. Fikrinizi əsaslandırın.

ATALAR SÖZÜ

1) İş ustasından qorxar. 2) Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı. 3) Çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik. 4) Çalışqan əl nəyə dəysə, qızıl olar. 5) Bacarıq ağılın nişanəsidir. 6) Bacarmadığın bir işi bacarıram demə! 7) İş bacaranın, aş yeyənindir!

11 Lampa ilə əlaqədar tapmaca deyə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

12 Cümlələrin düzgün qurulmasına diqqət yetirməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

13 Aşağıdakı sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirin.

açarının, düyməsini, tanışımız, birləşdirib, bağladı, çəkilmişdi, vurulmuş

14 Cümlələri əvvəl mətnin məzmunu əsasında, sonra isə istədiyiniz kimi tamamlayın.

1) Bir gün dərstdən sonra Vəli məktəbdə dedi ki, 2) Kəndin montyoru da 3) Dərstdən sonra Adil 4) Bunu deyib Adil elektik açarının 5) Adil onun sözlərinə əhəmiyyət vermədi və 6) Adil qırılmış simi ehtiyatla

15 Mətnə işlənmiş qoşasamitli sözləri seçib yazın və onların tələffüzü ilə bağlı bildiyiniz qaydaları izah edin.

16 Mətnə inkarda işlənmiş feilləri seçib yazın və onları müxtəlif zamanlarda cümlələrdə işlədin. Bu feilləri feilin başqa hansı formalarında (şəkillərində) işlədə bilərsiniz?

17 Adil elektrik xəttindəki nasazlığı aradan qaldırandan sonra Vəlinin fizika dərəcəsinə üzv yazılmaq qərarı qətiləşdi. O, məktəb direktorunun adına aşağıdakı ərizəni yazdı. Vəlinin ərizəsi üzərində müşahidə aparın və ərizənin quruluşunu (hansı hissələrdən ibarət olduğunu) təsvir edin.

Quba rayonu Xınalıq kənd orta **məktəb**in direktoru
Cəmilə Bağirovaya həmin məktəbin **7-ci** sinif şagirdi
Cəfərov Həbib Hüseyn oğlundan

Ə R İ Z Ə

Xahiş edirəm ki, məni **məktəbmizdə fəaliyyət** göstərən **“Fizikaşunas”** dərəcəsinə **üzv yazasız.**

İmza:

H.H.Hüseynov

20 sentyabr 2014-cü il.

✿ Sizcə, Vəlinin ərizəsindəki bəzi sözlər niyə qara şriftlə verilib?

REZİN ELEKTRİKİ KEÇİRMİR

Bu hadisədən bir müddət keçmişdi. Bərk külək əsirdi. Külək axşam**dək kəsmədi**. Hava qaralmağa başlayırdı. Bu axşam kəndin mədəniyyət sarayında tədbir vardı. Sədr tədbiri açmaq* istəyirdi **ki**, onun sözü ağzında qaldı. Sarayın işıqları* **birdən** söndü. Montyor hər yeri yoxladı. Elektrik məftili heç yerdən qırılmamışdı. Vəli də bir neçə qonşu uşaq* **və ata-anası ilə** bu tədbirə gəlmişdi. **Çünki** tədbirdən **sonra** konsert olacaqdı. İşıqlar* sönən kimi uşaqlar **da bayıra** çıxdılar. Montyor yuxarı **baxa-baxa** gəzirdi. Elektrik məftilinin haradan qırıldığını axtarırdı. Vəli yanındakı uşaqlara dedi:

– Gedək, biz də axtaraq*!

Uşaqlar da ona qoşulub, kluba çəkilən elektrik məftillərinə baxa-baxa kəndin içinə **tərəf** getdilər. Birdən Vəlinin ayaqlarına* bir şey ilişdi. O əyilib baxdı. İlişən şeyin elektrik məftili olduğunu gördü.

– **Bax** buradan qırılıb, – deyə Vəli səsləndi.

Uşaqlardan biri:

– Gedib montyoru çağırım!

Vəli:

– **Yox**, lazım deyil, – dedi.

– Niyə?

Vəli cavab vermədi. Bu dəqiqə o, gözünün qabağına Adili gətirdi. Adil **də** vaxtı ilə onun: “**Bəs** montyor nə vaxt gələcək?” – sualına: “Yox, montyor gəlməyəcək!” – deyə cavab vermişdi. **İndi** də o, Adil **kimi** etmək istəyirdi.

Vəli **yuxarı**, küləkdən az qala **ikiqat** əyilmiş cavan qovaq* ağaclarının budaqları* arasına baxdı. Məftilin o biri ucu ağacdən asılıb qalmışdı.

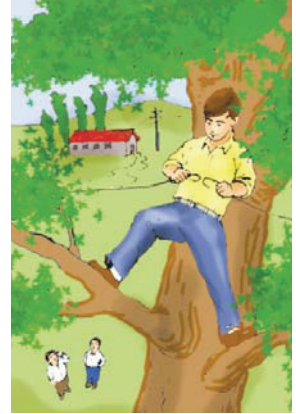
– Biz özümüz onu birləşdirə bilərik, – deyib Vəli uşaqların ayağına baxdı. O, Rzanın ayağındakı* qaloşu görüb dedi:

– Qaloşunu çıxart, ver mənə!

– Niyə?! – deyə Rza **təəccüblə** soruşdu.

– Adamın ayağında rezin ayaqqabı* olanda elektrik onu vurmaz. Rezin elektriki keçirmir. Bunları bizə Ramazan müəllim öyrədib. Siz hələ beşinci sinifdə oxuyursunuz. Bir ildən **sonra** siz də bunları biləcəksiniz. **Di** tez ol, qaloşu çıxart, ver mənə.

Rza daha bir söz deməyib, qaloşunu çıxartdı. Vəli çəkməsini çıxarıb Rzanın qaloşunu geyindi **və** bir əlində məftilin ucunu tutub ağaca dırmandı. Külək ağacın budaqlarını xışıldadırdı. Vəli **çətinliklə** yuxarı dırmaşdı. Kürəyini yoğun bir budağa* dirəyərək yuxarıdan sallanmış məftili tutdu. **Əvvəlcə** bir məftilin, sonra da o birinin uclarını qarmaq* **kimi** əyərək **bir-birinə** keçirmək istədi. **Lakin** məftillərin ucları qısalmışdı, bir-birinə **güclə** çatırdı. Qarmaqlar* dartılıb açıla bilərdi. **Buna görə də** məftili əvvəlcə möhkəm dartışdırıb yoğun

bir budağa doladı. Məftil möhkəm dartıldı, sonra rahatlıqla* o biri məftilin qarmağını* birinci qarmağa keçirdi. **Elə** bu zaman uzaqdan* mədəniyyət sarayının pəncərələrinin işıqlandığını gördü.

– Yandı, – dedi və cəld aşağı düşdü.

Vəli öz ayaqqabısını geyinib uşaqlarla **birlikdə** saraya **tərəf** yüyürdü.

Sarayın qapısında montyoru gördülər. Rza özünü saxlaya bilməyib, sevincindən gülümsəyə-gülümsəyə:

– Vəli düzəltdi, – dedi.

Montyor təəccüblə:

– Vəli?!

– **Bəli**, Vəli düzəltdi.

Montyor köməkçisinə baxıb sevindi. O, üzünü Vəliyə çevirib:

– Ay sağ ol, – dedi. – Ancaq məftili möhkəmləndirmək lazımdır. Belə küləkdə o, yenə qırıla bilər. Siz içəri keçin, mən gedim onu möhkəmlədim. Bunu deyib montyor **tez** uşaqlardan ayrıldı.

Vəlinin gözləri* qabağına yenə “fizik” Adil gəldi. O gülümsəyirdi. **Elə bil**, Vəlinin gördüyü işə o **da** seviniirdi. Vəli özü də indi fizika məşğələlərinə vaxtlı-vaxtında getməsindən* çox razı qalmışdı.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

tədbir
qovaq

ikiqat
dırmanmaq

qoşulmaq
yoğun

SÖZ EHTİYATI

sözü ağzında qalmaq

gözünün qabağına gətirmək

① Oxuduğunuz mətni əvvəlki hər iki mətnin davamı hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün hər üç mətndəki uyğun fakt və hadisələri qruplaşdırıb təqdim edin.

② Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Onların içərisində mətnlə əlaqəsi olmayan suallar varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Sədrin sözü nə üçün ağzında qaldı?
- 2) Uşaqlar mədəniyyət sarayına niyə gəlmişdilər?
- 3) İşıqlar sönən kimi uşaqlar niyə evlərinə qayıtdılar?
- 4) Elektrik məftilinin qırılan yerini Vəli necə tapdı?
- 5) Vəli nə üçün montyoru çağırmağa qoymadı?
- 6) Vəli nə üçün uşaqların ayağına baxdı?
- 7) Rza nə üçün ayağındakı qaloşu Vəliyə vermək istəmədi?
- 8) Qırılan məftilləri düzəltmək üçün Vəli nə etməli oldu?

3 Mətnə kursivlə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi həmin sözləri birləşmə içərisində işlətməklə əsaslandırın.

- A) yaralamaq B) güclənmək C) ölüb-biçmək
D) dayanmaq, ara vermək E) qısaltmaq, gödəltmək

4 Mətnin birinci cümləsində hansı hadisəyə işarə edilir? Həmin hadisəni yadınıza salın və danışın.

✿ Necə düşünürsünüz, bu cümləni əvvəlki mətnlə əlaqə yaradan vasitə hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

5 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirib, onların yazılışı ilə bağlı müvafiq qaydaları izah edin.

6 Uyğun səs tonunu gözləməklə Vəlinin elektrik xəttini düzəltməsini təsvir edən abzası öz sözlərinizlə danışın.

✿ Həmin hissə üzrə imla yazın, sonra kitabla yoxlayın.

7 Mətnə mavi rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Əgər həmin sözləri ayrı-ayrı sütunlarda yazmalı olsanız, onları necə qruplaşdırardınız? Özünüzü yoxlayın və yazın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Uşaqlar, mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin tələffüzü üzərində diqqətlə müşahidə aparsanız, görərsiniz ki, **sonu “q” ilə yazılan** çoxhecalı söz və söz formalarında həmin **“q”** aşağıdakı hallarda [x] kimi tələffüz olunur:

a) həmin sözlər **ayrılıqda tələffüz olunduqda** – budaq[x], tapmışıq[x], barmaq[x], daşlıq[x], qorumaq[x], qaçdıq[x], oturmalarıq[x], yuyuruq[x], işıq[x] ...

b) onlardan sonra **samitlə başlanan şəkilçilər gəldikdə** – qarmaq[x]lar, budaq[x]-dan, qaranlıq[x]da, işıq[x]çı, uzaq[x]dan ...

c) belə sözlər nitq axınında **samitlə başlanan başqa sözlərin qarşısında gəldikdə** – pambıq[x] tarlası, qarmaq[x] kimi, uzaq[x] kənd, balıq[x] tutmaq[x], açığıq[x] qapı ...

Sonu “q” ilə yazılan çoxhecalı sözlər **samitlə başlanan sözlərin** qarşısında gəldikdə isə **“q” samiti [ğ] kimi** tələffüz olunur: – qovaq[ğ] ağacları, oxumaq[ğ] arzusu, balıq[ğ] əti, torpaq[ğ] ətri, açmaq[ğ] istəyirdi, moruq[ğ] aldım ...

8 Necə düşünürsünüz, “birdən” və “çoxdan” sözləri quruluşca sadədir, yoxsa düzəltmə? Fikrinizi əsaslandırın.

9 “Məftil” sözü ilə oxşar orfoqramlı sözlərə aid misallar yazın və qarşılarında düzgün tələffüzünü qeyd edin.

Köməkçi: dəftər - [dəfdər], ...

10 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun, onların hamısının mətnlə əlaqəsi olduğunu söyləmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

ATALAR SÖZÜ

1) Bacarmadığın bir işi bacarıram demə! 2) Gücün çatmayan işdən yapışma. 3) Çalışqan əl nəyə dəysə, qızıl olar. 4) İş başlayan yarıda qoymaz. 5) Zərərin yarısından qayıtmaq da xeyirdir. 6) İş ustasından qorxar. 7) Vura bilməyən, daşın böyüyündən yapışar. 8) Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilir.

11 Aşağıdakı birləşmələri köçürün və sözlərin sonundakı “q” samitinin düzgün tələffüzünü göstərin.

qucaq açmaq, qulaq asmaq, qırıq nəlbəki, ayaq saxlamaq, qaşiq almaq, qatıq çalmaq, arıq at, balıq şorbası, toyuq çıxırtması, balqabaq şirəsi, dırnaq əti, topuq sümüyü, papaq ölçüsü, papaq tikmək, toyuq tükü, cırıq köynək

✿ Bu sözlərin düzgün yazılışı və tələffüzü ilə bağlı qaydaları izah edin.

12 Mətnin hissələrini müəyyənləşdirin və hər bir hissəni digərinə bağlayan cümlələri tapıb səsləndirin.

13 “Elektrik” sözü ilə assosiasiya yaradan sözlər cərgəsini davam etdirin.
Elektrik – montyor, dirək, avadanlıq, ...

✿ Tapdığımız sözləri işlətməklə söz birləşmələri düzəldib yazın.

14 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirib, məna növləri üzrə qruplaşdırın.

15 Aşağıdakı sözlərin düzgün tələffüzü və yazılışı ilə bağlı variantları ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

ota(q, x, ğ)ımız, daya(q, x, ğ)sız, dara(q, x, ğ)ım, ota(q, x, ğ)dakılar, tapşırı(x, q, ğ), buru(x, q, ğ)un, qona(x, q, ğ)lıq, saça(x, q, ğ)lı, qoru(q, x, ğ)çu

KÖMƏKÇİ

Şahinlə Ayaz qapıbir qonşu idilər. Səhərdən həyətdə oynayırdılar. Birdən Ayaz başını qaldırıb göyə baxdı.

– Aa, günorta oldu ki... Mən gecikdim. Anama yemək aparacağam.

Şahin ondan* soruşdu:

– Analarımız bir yerdə işləyirlər?

– Hə, Böyükdüzdə. İstəyirsən*, sən də gedək.

Şahin bir anlığa fikirləşib* dedi:

– Anam qoymur, deyir ki, sən hələ uşaqsan*, tarlaya tək gəlmə, yolda ilana rast gələrsən. O gün atam da deyirdi ki, çöldə bir yekə ilan öldürüblər.

– Bəs mən hər gün anama yemək aparıram, niyə ilan görmürəm? Gəl sən də mənimlə gedək...

Şahin sevinə-sevinə evə qaçdı. Köynəyini, ayaqqabısını* geyinib darvazadan çıxdı. Ayaz əlində bağlama onu gözləyirdi*. Onlar yola düşdülər...

Günortaya az qalmışdı. Bərk isti idi. Uşaqlar* addımlarını yeyinlətdilər. Kəndin qənsərinə çıxanda Böyükdüz göründü. Başı ağ örpəkli arvadlar* kolların arasında əyilə-əyilə pambıq* yığırdılar.

Birdən Ayaz dilləndi:

– Şahin, niyə əliboş gedirsən, heç olmazsa bir az meyvə yığaydın.

Şahin, elə bil yuxudan ayıldı. Peşman oldu.

– Evdə niyə yadıma salmadın, gəlib tarlaya çatanda deyirsən? Onda getmirəm, – deyə Şahin geri döndü.

– Eh, getmirsən, getmə, onda mən getdim...

Bir azdan nahar fasiləsi başlanacaqdı*. Cəmilə xala əl saxladı. Dikəlib yaylığının ucu ilə alınının tərini sildi. Əlini gözünün üstünə qoyub kəndə tərəf boyladı. Sonra yanındakı Nurxanıma dedi:

– Ay qız, bu Ayaz niyə gəlib çıxmadı? Lap nigaran qalmışam.

– Narahat olma, harda olsa, indi gəlib çıxar.

Elə bu zaman Cəmilə xala sevincək dilləndi:

– Odur ey, qadasını aldığım Ayaz gəlir.

Ayaz gəlib çıxdı. Nurxanım soruşdu:

– Oğlum, bizim Şahindən* xəbərin varmı, bilmədin dərstdən qayıtmışdı, ya yox?

– Nurxanım xala, Şahin də mənimlə gəlmək istəyirdi*. Nə fikirləşdisə*, yolun yarısından geri qayıtdı.

– Elə yaxşı eləyib qayıdıb, bu istidə tarlada nə işi var. Oturub dərslərini* hazırlayar.

Nahar fasiləsi təzəcə başlamışdı ki, tarla yolunun kənarında Şahin göründü. Onun çiyində böyük bir bağlama vardı. Bunu görəndə Ayaz bərk utandı. Fikirləşdi ki*, yəqin, Şahin qayıdıb evdən anası üçün meyvə, qarpız gətirib.

– Oğlum, yaxın gəl görüm, nə gətirmisən?

– Pambıq*, – deyə Şahin gülümsədi.

– Nə pambıq*, onu kim yığıb?

– Özüm yığmışam.

– Kimin tarlasından*?

– Tarladan yox. Maşınlardan* yolun qırağına tökülən pambıqdır*. Heç bilirsən nə çoxdur! Sabah məktəbimizin bütün fəallarını çağıracağam, yollara tökülən pambığı yığacağıq*.

– Çox sağ ol, oğlum, indi bildim ki, sən əsl vətənpərvərsən!

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

qapıbir
bağlama

örpək
əliboş

elə bil
əsl

SÖZ EHTİYATI

kəndin qənsəri

nigaran qalmaq

1) Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Bu hadisə ilə səsləşən özünüzlə bağlı və ya eşitdiyiniz bir əhvalat danışa bilərsinizmi?

2) Qruplara bölünün və mətn üzrə plan tərtib edin. Sonra tərtib edilmiş planları müzakirə edib, ən uyğun variantı müəyyənləşdirin.

3) Mətn üzrə aşağıda verilmiş sualları nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, mətn üzrə başqa hansı sualları vermək olardı? “Unudulmuş” sualları da siz tərtib edib yoldaşlarınıza verin.

1) Ayaz anasına yemək aparacağını niyə birdən xatırladı?

2) Şahinin pambıq tarlasına getməsinə valideynləri niyə icazə vermirdilər?

3) Şahin yoldan niyə geri qayıtmalı oldu?

4) Cəmilə xala niyə nigaran qalmışdı?

5) Uzaqdan Şahin görünəndə Ayaz nə üçün pərt oldu?

6) Anası nə üçün Şahini əsl vətənpərvər adlandırdı?

4) Yerə tökülmüş pambığı yığdığına görə anası Şahini “əsl vətənpərvər” adlandırdı. Siz necə düşünürsünüz, kimləri əsl vətənpərvər adlandırmaq olar? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

5) Necə bilirsiniz, “Maşınlardan yolun qırağına tökülən pambıqdır” cümləsi mətnin hansı hissəsinə aiddir?

A) giriş

B) əsas hissə

C) nəticə

6) Aşağıdakı tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Cavablarda ifadə olunan əşyaları təsvir edin.

Nədəndi, ay nədəndi

Dərmə, nazik bədəndi.

Plov üstə məskəni,

Görən, rəngi nədəndi?

Çiçəkliyər gül deyil,

Ağdı, amma qar deyil,

İstisi var, yun deyil.

✿ 2-ci tapmacada qara şriflə verilmiş sözdə yol verilmiş orfoqrafik səhvi tapın və niyə belə yazılmasının səbəbini izah edin.

7) Aşağıda verilmiş cümlələrdə mətndəki ardıcılıq pozulmuşdur. Cümlələri elə sıralayın ki, mətndəki ardıcılıq bərpa olunsun.

1) Oğlum, yaxın gəl görüm, nə gətirmisən? 2) Şahin, elə bil yuxudan

ayıldı. 3) Anama yemək aparacağam. 4) Uşaqlar addımlarını yeyinlətdilər. 5) Nə fikirləşdisə, yolun yarısından geri qayıtdı. 6) Birdən Ayaz başını qaldırıb göyə baxdı. 7) Cəmilə xala əl saxladı.

❁ Bu cümlələrdən hansının mətnin hansı hissəsinə aid olduğunu söyləyin.

8) Aşağıdakı tapmacada altından xətt çəkilmiş sözlərdəki “-lar” hissəsi ilə bağlı debata qoşulun.

Bir sürü atlar,
Çəməndə otlar,

Vaxtı gələndə,
Dərisi çatlar.

1) Hər üç halda eyni vəzifə yerinə yetirir: “-lar” ismin cəm şəkilçisidir.

2) 1-ci cümlədə başqa, 2-ci və 4-cü cümlələrdə isə başqa vəzifə yerinə yetirir.

9) Aşağıdakı sözlərin içərisində ismin yerlik halında olmayan bir neçə söz “gizlənmişdir”. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

kənddə, bağçada, kündə, yazda, tarlada, həyətdə, yolda, gündə, dağda, lövhədə, mətndə, buğda, hekayədə, dostluqda, bəndə

10) Aşağıdakı cərgələrdə verilmiş sözlərin mənalarını izah edin, aralarındakı münasibəti və hər birinin quruluşca növünü müəyyənləşdirin.

Qayğı – qayğıkeş – qayğıkeşlik – qayğılı – qayğısız – qayğılanmaq
düzmək – düzülmək – düzülü – düzülüş – düzdürmək – düzgün – düzgünlük
düz – düzlük – düzəlmək – düzəliş – düzəlişmək – düzəltmək – düzəltmə
– düzəltirmək – düzbucaqlı – düzxətli – düz-əməlli – düz-düzünə
düz – düzən – düzənlik – düzəngah – düzəngahlıq

11) Mətndə bitişik yazılan altı mürəkkəb söz işlənmişdir. Həmin sözləri tapıb köçürün və bitişik yazılmasının səbəbini izah edin. Sonra hər birini cümlədə işlədin.

12) Aşağıdakı məlumatı oxuyun və sayları seçib məna növünü müəyyən-ləşdirin. Sonra hər birini sözlə yazın.

Azərbaycandan Rusiyaya pambıq ixracı 17-ci əsrdən genişlənmişdir. 18-ci əsrdə Mil-Muğan və Şirvan düzlərində geniş pambıq sahələri olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın toxuculuq sənayesinin xammal ehtiyacı ilə əlaqədar Azərbaycanda pambıq əkini sahəsi genişləndirilmişdir. 1913-cü ildə pambıq əkini sahəsi 100 min hektardan çox, pambıq istehsalı 65 min ton olmuşdur.

13) Aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin ismin hansı halında işləndiyini müəyyən-ləşdirin.

1) Sabah məktəbimizin bütün fəallarını çağıracağam, yollara tökülən pambığı yığacağıq. 2) Şahin sevinə-sevinə evə qaçdı. Köynəyini, ayaqqabısını geyinib darvazadan çıxdı. 3) Oğlum, bizim Şahindən xəbərin varmı, bilmədin dərsdən qayıtmışdı, ya yox? 4) Dikəlib yaylığının ucu ilə alnının tərini sildi.

5) O gün atam da deyirdi ki, çöldə bir yekə ilan öldürüblər.

✿ Cümlələrin mətnə uyğun ardıcılığını bərpa edin.

14 Payızda yetişən meyvələrin faydası haqqında nə bilirik? Müəllimin təqdim etdiyi mətnləri tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun.

15 “Pambıq” sözüne əvvəlcə saitlə, sonra isə samitlə başlanan şəkilçilər artırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər birinin qarşısında tələffüzünü qeyd edin.

✿ Bu sözü saitlə və samitlə başlayan sözlərdən əvvəl işlətməklə birləşmələr düzəldib yazın və hər birinin qarşısında düzgün tələffüz formasını qeyd edin.

16 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərdə işin neçənci şəxs və ya şəxslər tərəfindən icra olunduğunu necə müəyyən etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

✿ Bu feillərdən biri digərlərindən fərqli formada işlənmişdir. Həmin feili seçib, hansı formada işləndiyini deyin.

QIZIL PAYIZ

– Quşlar, **bəzəkli**
quşlar,
Qızıl **lələkli** quşlar.
Ay **leyləklər**, durnalar,
Yenə nə olmuş, nə var?–
Yaşıl budaqlar* üstə
Toplaşib dəstə-dəstə
Deyin, hara gedirsiniz? –
Yaxınlara gedirsiniz,
Uzaqlara* gedirsiniz?
– Yenə payız gəlibdir,
Soyumuşdur havalar. –
Toplaşib qatar-qatar,
Qoşularaq* **yellərə**,
Biz uçuruq*, uşaqlar,
Uzaq – isti **ellərə**.
– Ağ qazlar, **boz**

ördəklər

Yenə də səhər-səhər
Deyin, hardan gəlibsiz?
Yaxınlardan gəlibsiz,
Uzaqlardan* gəlibsiz?
Dilə gəlin siz barı,

Mehriban qu quşları!
– Biz **isti** ölkələrdən
Gəlmişik qonaq* sizə.
Neçə payız nəğməsi
Gətirmişik, bax sizə.
– **Küləklər**, ay küləklər,
Niyə belə əsirsiz? –
Niyə soldurursunuz
Bağçaları, bağları?
Dağıdırsız hər yana
Sapsarı yarpaqları*.
Dilə gəldi küləklər:
– Çılpaqlaşib* dağ,
dərə,

Payız gəlib ellərə.
Payız gəlib ellərə.
– Buludlar, ay buludlar,
Yenə nə olmuş, nə var?
Hücum çəkib yenə siz
Göylərdə gəzirsiniz.
– Siz ey **qasəng** ağaclar,
Niyə belə barlısız –
Soyumuşdur havalar,

Yenə də baharlısız?
– Payızın bu ellərə
Nə qədər sovqatı var.
– Tarlalar, ay tarlalar,
Yenə nə olmuş, nə var?–
Yenə **ağappaqsınız***,
Elə bil ki, dağsınız.
Yerə-göyə sığmayır,
Pambıq* tayalarımız.
Aşır-daşır varımız.
Payız bizə xoş gəlib –
Ölkəmizə xoş gəlib.
Dolaşib qarış-qarış,
Gəzər payız hər yanı;
Sərin küləkləriylə,
Sarı çiçəkləriylə,
Bəzər payız hər yanı.
Qızılı yarpaqların*
Xışıltı səsi gəlir.
Bağçalardan, bağlardan
Payız nəğməsi gəlir.
(ixtisarla)

Tofiq Mütəllibov

SÖZLÜK

soldurmaq

dağıtmaq

çılpıqlaşmaq

qızılı

SÖZ EHTİYATI

hücum çəkmək

dilə gəlmək

1 Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz şeirdə şair niyə məhz durnalara və leyləklərə, qazlara və ördəklərə, küləyə, buluda və ağaclara müraciət edir? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

2 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri rollar üzrə oxuyun.

3 Aşağıda “Qızıl payız” şeirindən götürülmüş iki parça verilmişdir. Həmin parçaların şeirdəki yerini müəyyənləşdirin və əlavə etdiyiniz hissə ilə birlikdə oxuyun.

Baxınız, sapsarıyıq,
Biz payızın bariyiq –
Yeyin, yeyin, uşaqlar! –
Bu nübarçün payıza,
Sağ ol deyin, uşaqlar!

**Tuturuq bircə anda;
Dərəni biz, dağı biz.
Payızda çox oluruq,
Göylərin qonağı biz.**

4 Qruplara bölünün və hərəniz “Payızda təbiət”, “Payızda köçəri quşlar”, “Payızda meyvə bağları”, “Payızda pambıq tarlaları, yaxud üzüm bağları” mövzularından biri üzrə təqdimat hazırlayın.

5 Kursivlə verilmiş sözlərdən hansının sinoniminə şeirdə rast gəlmədiniz? Həmin sözləri sinonimləri ilə birlikdə deyən və hər birindən yeni sözlər düzəldin.

6 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirib, qrammatik mənasını izah edin.

* Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərdən ikisi göy rənglə fərqləndirilmişdir. Bu sözlər digərlərindən nə ilə fərqlənir? Səbəbini izah edə bilərsinizmi?

7 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərdən hansıların əlamətini artırıb, azalda bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın və düzəltdiyiniz sözləri cümlələrdə işlədin.

8 Şeirdə işlənmiş antonim cütlükləri tapıb səsləndirin və hər birini cümlələrdə işlədin.

9 Payızda yetişən bitkilərdən biri olan itburnunun faydaları haqqında nə bilərsiniz? Müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun. Yeni nə öyrəndiniz? Bu mövzuda danışın.

10 Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş söz və söz formalarının sonunda gələn “q” samitinin necə tələffüz olunması ilə bağlı fikrinizi əsaslandırın.

11 “Payız meyvələri” başlıqlı mətn tərtib edin və meyvələrdən birinin faydaları haqqında bildiklərinizi danışın.

12 Şeirdə qara şriftlə verilmiş sözlərin tələffüzü üzərində müşahidə aparın. Həmin söz və söz formalarının sonunda “k” hərfinin necə tələffüz olunacağı ilə bağlı mülahizələrinizi müəlliminizə bildirin.

13 Aşağıdakı şəkilləri nəzərdən keçirin və “Təbiətin payız rəngləri” mövzusunda danışın.

14 Aşağıda sizin bildiyiniz dörd tapmaca verilmişdir. Bu tapmacaların hissələri bir-biri ilə qarışıq düşmüşdür. Diqqətli olsanız, düzgün variantı asanlıqla taparsınız. Özünüzü sınayın.

1) Kiçik-kiçik sandıqlar,
Yerə düşər, dillənər.

3) Otlarda necə otdu
Nə dişi var, nə ağzı
Gecə yumular,

2) Göydən gələr millənər,
İçi dolu fındıqlar.

4) Səhər açılar.
Dişləyir heyvan kimi.

✿ Tapmacalarda altından xətt çəkilmiş sözlərin feilin hansı zamanında işləndiyini deyin.

15 Aşağıdakı sözlərin içərisində ismin çıxışlıq halında olmayan bir neçə söz “gizlənmişdir”. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

bağlardan, meşədən, cırdan, payızdan, heyvandan, quşlardan, bədən, təbiətdən, çoxdan, meyvələrdən, çamadan, dağdan, qənddan

✿ “Əvvəl, sonra, başqa, özgə, savayı” sözlərini yuxarıdakı sözlərdən hansı ilə işlətmək mümkündür? Yoxlayın.

16) Aşağıdakı abzaslardan birini genişləndirərsəniz, “Bağçılıqda ən mühüm dövr payız fəslidir” başlıqlı mətn alınacaq.

1) Payızda meyvə bağlarını mümkün qədər tez şumlamaq, peyidlə gübrələmək lazımdır.

2) Meyvə ağaclarını payızda yarpaqlar töküləndən sonra budamaq daha məqsədəuyğundur.

3) Ağacların payızda əkilməsi daha yaxşı effekt verir. Belə ki, yeni əkilmiş ağaclar təbii yolla sulanır.

4) Xəstə və quru budaqları mütləq kəsmək və yarpaqlarla birlikdə yandırmaq lazımdır.

17) Payıza aid hər hansı bir şeiri oxuyun və tərcümə edin. Onun məzmunu əsasında “Qızıl payız” mövzusunda inşa yazın.

İLK QABAR

Namiq dərsdən qayıdan **kimi anası** ona yemək* gətirdi, çay verdi. O, həmişəki kimi, xörəkdən* bir az yeyib çəkildi. Bayaقدan oturub oğlunun hərəkətlərini izləyən ana yenə də deyinməyə başladı:

– Ay bala, **axı** sənə nə olub? Niyə az yeyirsən? **Heç** bilirsən nə günə qalmısan?

– Yemək* istəmirəm, – deyə Namiq üz-gözünü turşutdu.

– Bəs nə vaxt öz dilinlə yemək* istəyəcəksən*, əməlli-başlı yeyib-icəcəksən*?

– Bilmirəm.

– Onda dur, divanda uzan, dincəl, yəqin, yorulmusan.

Ana üzünü kənddən qonaq gəlmiş Təhmiraz babaya tutub gileyləndi:

– Namiq məni **lap** dərdə salıb, **heç** bilmirəm başıma nə çarə qılım?

– Nə olub **ki**? – deyə baba xəbər aldı.

– **Eh**, daha nə olacaq, ay ata, **gözümüzün** ağı-qarası bir uşaqdır, **o da ki** belə. **Nə** yeməyi var, **nə** içməyi. Rəngi **də** sapsarı. Heç bir şeydən **korluğumuz** yoxdur. Hər il kurorta aparırım. Əlini ağdan-qaraya vurmağa qoymuram. **Amma** bir kökəlib ətə-qana gəlmir. Yanından yel keçən kimi xəstələnir.

Baba gəlinin dediklərinə* qulaq asandan **sonra** gülümsədi, əlini saqqalına çəkdi.

– Ay qızım, sən nahaq yerə özünü incidirsən. Qorunan gözə çöp düşər. Uşağı **lap** dibçəkdəki* gül **kimi** saxlayırınsınız. Soyuğa düşəndə büzüşür, istiyə düşəndə quruyur. Qoymursunuz, bir bərkədən-boşdan çıxı.

Ana gözlərini bir nöqtəyə zillədi, öz-özünə danışmış kimi dedi:

– Gərək* uşağı bu il Soçiyə aparım. Yaxşı həkimlərə baxdırım, görsünlər uşağın dərdi nədir.

Baba dərin fikrə getmişdi. Birdən o, başını qaldıraraq dedi:

– Qızım, uzağa getmək* lazım deyil. Uşağın **dərmanı** bizim dağlardadır.

Namiqi bu yay apararam kəndə, loğmana göstərərəm, nə dərdi varsa, çarə edər. Ananın gözlərində sevinc qığılcımları parladı. **Lakin** tezcə **də** keçib getdi.

– Babacan, deyirsən, **lap** yaxşı həkimdir?

– **Heç** tayı-bərabəri yoxdur, qızım, – deyə baba inamla dilləndi.

– Nə deyirəm, necə məsləhət görürsən, elə də olsun.

Baba nəvəsini yanında oturdub ona kəndin gözəl **mənzərələrindən**, **havasından**, bağbanı olduğu bağların ətirli **meyvələrindən** maraqlı söhbətlər edirdi. Namiq quş olub kəndə uçmaq istəyirdi: “**Bircə** bu günlər tez gəlib keçsəydi...”. **Ancaq** həkim məsələsi Namiqin yadına düşəndə onu kədər bürüyürdü. Anası lazımlı-lazımsız oğluna o qədər iynə vurdurmuşdu, dərman içirmişdi **ki**...

Çox keçmədi **ki**, yay tətili başlandı. Baba **ilə** nəvə kəndə getdilər. İstilər düşmüşdü. **Lakin** dağlar qoynunda yerləşən Almalı kəndində yayın gəldiyi hiss olunmurdu. Bura şəhərli oğlanın çox xoşuna gəlmişdi. O, evlərinə zəng edir, yaxşı istirahət etdiyini anasına bildirirdi. Anası **isə** hər gün zəng edib onun halını soruşur, özündən muğayət olmasını tapşırırdı.

Sentyabr yaxınlaşdı. Baba dağların dadlı meyvəsindən nəvəsinə sovqat tutdu. Onu avtobusla şəhərə yola saldı. Ayrırlarkən baba əlini nəvəsinin çiyinə qoyub dedi:

– Get oğlum, **ancaq** babanı yaddan çıxarma. Hər yay yanıma gəl, gözləyəcəyəm səni.

– Gələcəyəm, baba, gələcəyəm...

Necə düşünürsünüz, Namiq olanları anasına olduğu kimi danışacaq, yoxsa onu sakitləşdirmək üçün yalan danışmalı olacaq?

Şəhərdə Namiqi qarşılamadılar. **Çünki** o, haçan gələcəyini xəbər verməmişdi. Avtobus şəhərə axşamüstü çatdı. O, çamadanını götürüb evlərinə getdi. Zəngi basdı. Qapını anası açdı. Anası duruxdu. **Elə bil** oğlunu tanımadı. İndi Namiqin **sifəti** mis rənginə çalır, **yanaqları** alma **kimi** qızarmışdı.

Ana oğlunu qucaqlayıb bağrına basdı, üzündən-gözündən öpdü. Onlar keçib divanda oturdular. Ana oğluna baxmaqdan doymurdu.

– **Bi, ay** Namiq, **nə** qəşəngləşmişən? Babanın ömrü uzun olsun, səni belə görəndə, elə bil, dünyanı mənə bağışladılar.

Ananın sevinci yerə-göyə sığmırdı. O, sualları yağış **kimi** yağdırırdı:

– Oğlum, həkim sənə hər gün baxırdı? Dərmanları hardan alırdınız?

– Anacan, kənddə həkim vardı. **Ancaq** onun üzünü **də** görməmişəm. **Axi** mən heç xəstələnmirdim...

– **Doğrudan? Nə yaxşı! Bəs** onda necə dincəldin? – deyə ana maraqla soruşdu.

– Babam məni yuxudan **lap** tez oyadırdı. Otların şehi qurumamış bağ-bostana gedirdik. Arı pətəklərindən* bal çıxarıb nahar edirdik*. Sonra baba ot biçir, ağacları suvarırdı.

– **Bəs** sən nə iş görürdün?

– Mən də dağlara gəzməyə çıxırdım, gül-çiçək* dərirdim, meyvə yığırdım, çayda çimirdim.

– Elə bu?

– Babama kömək* də edirdim. Ona bulaqdan sərin su gətirirdim, ocaq qalayırdım, çay hazırlayırdım. Ana can, özümə bostan **da** əkmışdim. Heç bilirsən nə qədər qovun-qarpız yığdıq!.. Sənə pay da gətirmişəm.

– Çox sağ ol, oğlum! – deyə ana oğlunun balaca əllərini sıxdı.

Namiqin ovcunun içindəki qabarlar ananın zərif əllərinə toxunduqda o, təəccüblə soruşdu:

– **Bi, ay** bala, bu nədir? **Yoxsa** əllərin işləməkdən* qabar olub?

Namiq gülümsünüb babasının dediklərini* təkrar etdi:

– Babamdan mən də belə soruşdum. Dedi ki, əlindəki qabar səni sağaldan, sağlamlaşdırıb kökəldən loğmanın əvəzidir.

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

bayaqdan

qabar

sevinc qıgılımları

büzüsmək

duruxmaq

yanından yel keçən kimi

SÖZ EHTİYATI

mis rənginə çalmaq

nə günə qalmısan

başına çarə qılmaq

gözümüzün ağı-qarası

korluğumuz yoxdur

bərkdən-boşdan çıxmaq

özündən muğayat olmaq

① Mətdən çıxarılan nəticə barəsində yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə danışın.

② Mətn üzrə aşağıda verilmiş planı nəzərdən keçirin. Əvvəlcə plandakı uyğunsuzluqları müəyyənləşdirin, sonra isə müvafiq dəyişiklik edərək onu genişləndirin.

1) Anası Namiqdən narazıdır.

2) Şahin tarlada görünür.

3) Namiq kənddə keçirdiyi günlərdən danışıq.

- 4) Təhmiraz baba Namiqi kəndə aparmağı təklif edir.
- 5) Cəmilə xala Ayazdan nigarandır.
- 6) Qapını açan ana Namiqi görəndə çaşıb qalır.
- 7) Yay tətili başlayır və baba ilə Namiq kəndə gedirlər.

3 Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvləri tapıb onları yenidən formalaşdırın.

1) Namiqin nə üçün anası niyə başladı deyilməyə yenə də? 2) Ana gileyləndi Təhmiraz babaya kənddən qonaq gəlmiş nədən? 3) Ananın gözlərində dünəndən parladi sevinc qılgıncımları nə məqsədlə? 4) Baba Təhmiraz Namiqin anasını inandırdı hansı sözü deməklə? 5) Baba dibçəkdəki güllə uşağı müqayisə etdi necə? 6) Anası nə üçün çaşıb qaldı Namiq kənddən gələndə? 7) Əlindəki qabar Namiqin əvəzi idi hansı loğmanın?

4 Sonu “q” ilə yazılan söz və söz formalarının tələffüzü ilə əlaqədar öyrəndiyiniz nitq situasiyalarını yadınıza salın. Sonra mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri bu baxımdan qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

5 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümlələri mətnədən çıxarsaq, ona “İlk qabar” başlığını seçmək olardımı? Bəs onda mətni necə adlandırardınız? Fikrinizi deyın.

Namiqin ovcunun içindəki qabarlar ananın zərif əllərinə toxunduqda o, təəccüblə soruşdu:

– Bıy, ay bala, bu nədir? Yoxsa əllərin işləməkdən qabar olub?

6 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadınızda saxlayın. Onların mənasını başa düşməkdə çətinlik çəksəniz, müəllimin köməyindən istifadə edin.

ATALAR SÖZÜ

1) Acın gözü çörək təknəsində olar. 2) Acın qarnı doyar, gözü doymaz. 3) Acın zəhləsi sudan gedər. 4) Aclıq yavanlıq istəməz, yuxu da yastıq. 5) Aclıqda darı çörəyi halvadan şirin olar. 6) Ac elə bilər hamı acdır, tox elə bilər hamı toxdur. 7) Ac əlinə düşəni yeyər, tox ağzına gələni deyər.

SÖZLÜK

yavanlıq

7 Mətnə işlənmiş atalar sözünü tapıb səsləndirin. Yadınıza salın: dilimizdə bu atalar sözünün başqa hansı variantı işlədilir?

8 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər dildə hər hansı bir vəzifə yerinə yetirirmi? Tədris dilindəki biliklərinizə əsaslanaraq, bununla bağlı fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, hər birimiz nitqimizdə əsas mənalari ifadə edən sözlərlə yanaşı, **konkret məna bildirməyən**, dildə köməkçi vəzifə yerinə yetirən sözlərdən də istifadə edirik. Belə söz qrupları **köməkçi nitq hissələri** adlanır.

Azərbaycan dilində işlədilən köməkçi nitq hissələri aşağıdakılardır: **qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida**.

Bilirsiniz ki, köməkçi nitq hissələrinə aid olan sözlər **konkret məna ifadə etmədikləri üçün** onlara sual vermək də olmur. Məsələn: və, üçün, lakin, axı, daha, qeyri, savayı, tərəf, sarı, sanki, vay, of, paho, həm də, yoxsa, di, yaxud və s.

Köməkçi nitq hissələri dildə **müxtəlif vəzifələr** yerinə yetirir: a) sözlərə qoşularaq **müəyyən məna çaları** yaradır; b) sözlər və cümlələri bir-birinə **bağlayır**; c) sözlərin və cümlələrin **təsir gücünü artırır**; d) danışanın ifadə etdiyi **fikrə münasibətini** bildirir; e) **hiss-həyəcan** bildirir.

9 Ahəng qanununu gözləməklə buraxılmış şəkilçiləri artırın və cümlələri köçürün.

Şəhərdə Namiq.. qarşılamadılar. Çünki o, haçan gələcəyi.. xəbər verməmişdi. Avtobus şəhər.. axşamüstü çat.. . O, çamadanı.. götürüb evləri.. getdi. Zəng.. basdı. Qapı.. anası aç.. . Anası, elə bil oğlu.. tanımadı. İndi Namiq.. sifəti mis rəngi.. çalırdı, yanaqlar.. alma kimi qızarmış.. .

❁ Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı vəzifəni yerinə yetirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin.

11 Nənənizin və babanızın yanında keçirdiyiniz bir günü təsvir edən mətni tərtib edin. Mətnə ad qoyun və cümlələrin düzgün əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

12 Təsəvvür edin ki, oxuduğunuz hekayəni siz yazırsınız. Aşağıda verilmiş parçanı hekayədəki hansı cümlədən sonra verərdiniz? Mətnədən həmin cümləni seçib səsləndirin.

“Azərbaycan!.. Doğma vətənimin gözəl təbiəti vardır. Səhərlərə məxsus olan mehdən arabir yarpaqlar qımıldanır, tarlalara, təpələrə, çöllərə xalı kimi döşənmiş yumşaq otlar, çiçəklər dəniz kimi dalğalanır. Yaşıl yarpaqlar arasına sıyrılmış quşcuğazlar səs-səsə verib ötüşürdü. Göz işlədikcə açıqlıq, yaşıllıq, dərəlik, təpəlik..”

13 Aşağıda verilmiş düzəltmə sözlərin içərisində üç sadə söz gizlənməmişdir. Həmin sözləri tapa bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

yaşıllaşdı, yoxuş, köpüklənib, biçənək, göründü, buludlu, yağış, dincəlmək, turşutdu, xəstələnirsən, saxlamaq, sevinc, ətirli, qucaqladı, söylədi

14 Aşağıdakı sözlərin düzgün tələffüzü və yazılışı ilə bağlı variantları ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

korlu(q,ğ,x)umuz, naha(q,x,ğ) yerə, uşa(q,ğ,x)ı, mara(q,ğ,x)lı, yana(q,x,ğ)ları, quca(ğ,q,x)layıb, baxma(x,q,ğ)dan, mara(q,x,ğ)la, bula(ğ,q,x)dan, oca(ğ,q,x) qalayırdım, toxundu(ğ,q,x)da

15 Balqabağın faydası haqqında nə bilirsiniz? Müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun. Bu məlumatı oxuyandan sonra, yəqin ki, heç biriniz ananızın hazırladığı balqabaq şirəsindən və ya yeməyindən imtina etməyəcəksiniz.

16 Tapmacanı oxuyub tərcümə edin. Tapdığınız cavabda ifadə olunan əşyanı təsvir edin, onunla assosiasiya yaradan sözlər deyin.

Yaşıl tağım var,

Göy paltarımda

Al otağım var.

Boz qurşağım var.

✿ Aşağıdakı sözlərdən hansı qabaq növünü ifadə etmir?

A) boranı

B) balqabaq

C) qarpız

D) kudu

17 Mətnə qara hərflərlə verilmiş sözləri əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra şəkilçilərin köməyi ilə onların neçənci şəxsə mənsub olduğunu müəyyənləşdirib qarşılarında yazın.

✿ Həmin sözlərin ismin hansı halı ilə əlaqələndiyini izah edin.

18 Aşağıdakı sətirlərdə 7 atalar sözü “gizlənmişdir”. Bu atalar sözlərini daha tez tapmaq üçün “Kim daha tez ?..” yarışını keçirin.

ATALAR SÖZÜ

Qocalara hörmət et, cavandan kömək, cavanlıqda daş daşı, dövlətdə dəvə, qocadan demək, sən də qocalacaqsan, qocaya gülən, övladda nəvə, qocalıqda ye aşı, böyüksüz evdə, babanın əlindən, xeyir-bərəkət olmaz, nəvə tutar, özünə gülər

DİNƏ BİLMƏDİ

Bazar günü idi. Ənvər kişi səhərdən həyətdə odun doğrayırdı. O, bir araba odunun yarısını doğrayıb qurtardı. Sonra baltanı yerə atıb **ucadan** səsləndi:

– Ay uşaqlar, bəsdir yatdınız. Durun, odunları zirzəmiyə daşıyın.

Cəfər ilə Kərim yuxudan oyanmışdılar. Səriyyə xala içəri girib dedi:

– A bala, eşitmirsiniz? Atanız sizi çağırır... Tez geyinib ona kömək edin!

Cəfər yerindən* sıçrayıb geyinməyə başladı. Kərim isə yorğana bürünüb mızıldandı:

– Mən xəstələnmişəm*...

– Haran ağrıyır?

– Başım.

Səriyyə xala Kərimin əlini ovcuna aldı, nəbzini yoxladı. Onun istiliyi* yox idi.

Ana:– Qulağın iş sözünü eşidib, ona görə xəstələnmişən*, eləmi? – deyib Cəfərlə otaqdan* çıxdı.

Ana səhər yeməyi hazırlamaqla* məşğul oldu. Cəfər isə həyəətə düşdü. Havada bərk sazaq* var idi. Cəfər soyuğa əhəmiyyət vermədi, əllərini ovuşdurub atasına kömək elədi.

Bir azdan onlar odunu daşayıb qurtardılar. Hamı səhər yeməyinə əyləşdi. Cəfərin yanaqları* köz kimi qızarmışdı. O, iştaha ilə yeyirdi. Kərim isə hələ yerindən* durmaq* istəmirdi.

Günorta anası Cəfərə dedi:

– Atanın evdə işi var, hazırlaş* biz də kinoya gedək. Deyirlər, klubda təzə uşaq* filmi göstərəcəklər.

Kərim bu xəbəri eşitcək dik atılıb çarpayısında oturdu. Ancaq* anası onun fikrini başa düşüb tez dedi:

– Sən yat, bala, xəstəsən. Qalxarsan, soyuq* dəyər.

Ana Cəfərlə qapıya tərəf yönəldi. Kərimin isə “xəstə deyiləm” deməyə dili gəlmədi. Onların dalınca baxa-baxa qaldı.

İsa Hümətov

SÖZLÜK

sazaq

mızıldanmaq

1 Mətndəki əsas fikri və onun hissələri arasında əlaqələri müəyyənləşdirin.

2 Səs tonu və fasiləni gözləməklə mətnin birinci yarısını oxuyun.

3 Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

1) Odunları zirzəmiyə yığmaq üçün ata nə üçün uşaqları qaldırmadı?

2) Anası niyə Kərimə yataqdan qalxmağa icazə vermədi?

3) Cəfərin niyə iştahı yox idi?

4) Cəfərlə anası niyə kinoya gedəsi olmadılar?

5) Kərimin qızdırması olduğu halda, o, niyə yatmaq istəmirdi?

4 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözün quruluşu ilə bağlı debata qoşulun.

1) Bu, sadə sözdür, ismin çıxışlıq halında işlənmişdir.

2) Bu, düzəltmə sözdür, “-dan” burada sözdüzəldici şəkilçidir.

5 Mətnədən bir neçə zərf tapıb onların hərəkəti hansı cəhətdən (tərz, zaman, yer və s.) izah etdiyini əsaslandırın və cümlələrdə işlədin.

6 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin tələffüzü ilə bağlı öyrəndiyiniz qaydaları yadınıza salın və onları qruplaşdırmaqla təqdim edin. Həmin sözləri düzgün tələffüz etdiyinizi göstərin.

7) Mətnə qoşa samitlə yazılan iki söz işlənmişdir. Həmin sözləri tapıb, onların tələffüzü ilə bağlı öyrəndiyiniz qaydanı yadınıza salın və izah edin.

8) Aşağıdakı atalar sözlərindən hansılar mətnin məzmunu ilə səsleşir? Müəyyənleşdirdiyiniz atalar sözlərindən mətnin hansı hissəsində istifadə etmək yerinə düşərdi?

ATALAR SÖZÜ

1) Səndən hərəkət, məndən bərəkət. 2) Tənbələ iş buyur, sənə ağıl öyrətsin. 3) Tənbəl dağda qar gördü, yorğanına büründü. 4) Əldən qalan əlli il qalar. 5) Tənbəl həmişə xəstəyəm deyər. 6) Tənbəl günortayacan neyləyib ki, günortadan sonra neyləsin?! 7) Tənbələ dedilər: qarımı ört, dedi: yel əsir, örtər.

9) “Səriyyə xala Kərimin əlini ovcuna aldı” cümləsində altından xətt çəkilmış sözün kökünü müəyyənleşdirin və onun yazılışı ilə bağlı öyrəndiyiniz qaydanı yadınıza salıb, fikrinizi əsaslandırın.

10) Aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmış sözlərin eyniköklü olub-olmadığını əsaslandırın. Həmin kökdən düzələn başqa sözlər deyə bilərsinizmi?

1) Səriyyə xala Kərimin əlini ovcuna aldı. 2) Cəfər əllərini ovuşdurub atasına kömək elədi.

11) Müvafiq nümunələr əlavə etməklə mətnin məzmununu danışın.

12) Aşağıdakı sözlərin içərisində ismin yönlük halında olmayan altı söz “gizlənmişdir”. Həmin sözləri tapıb səsleşdirin və fikrinizi əsaslandırın.

zirzəmiyə, yorğana, hekayə, ovcuna, həyəətə, döngə, soyuğa, fəvvarə, atasına, kinoya, həftə, qarıya, hissə, meşəyə, dağlara, dərşə, xəritə, düşməne

13) “Köməkçi”dəki sözlərdən uyğun gələnə artırmaqla cümlələri köçürün. Artırdığınız sözlərin ayrılıqda, yoxsa qoşulduğu sözlərlə birlikdə müəyyən mənə ifadə etməsi üzərində müşahidə aparın.

1) Cəfər atasına – bir neçə addım atıb dayandı. 2) Uşaqlar axşama – atalarına kömək etdilər. 3) Yeməkdən – əlləri sabunla yumaq lazımdır. 4) İlk vaxtlar rəngli boya – işləmək Gülsümə çətin gəlirdi. 5) Namiqin sifəti mis rənginə çalırdı, yanaqları alma – qızarmışdı. 6) Vüqardan – bütün dostları onu təbrik etmişdilər.

Köməkçi: tərəf, doğru, lakin, başqa, axı, ilə, lap, uf, kimi, qədər, sonra, əvvəl

✿ Artırdığınız sözlərin ismin hansı halından sonra işləndiyinə diqqət yetirin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, dilimizdə köməkçi vəzifə yerinə yetirən sözlərin bir qrupu **qoşma** adlanır. Qoşmalar ismin **adlıq, yiyəlik, yönlük, çıxışlıq** halında işlənən sözlərə qoşularaq onlarda **müəyyən məna çaları yaradan** sözlərdir: çətir **kimi**, quştək, sənin **üçün**, meşəyə **tərəf**, məktəbə **qədər**, evədək, dünəndən **bəri**, Cəfərdən **başqa**, bağa **sarı**, dostumdan **savayı** və s.

Məsələn: “Dərstdən **sonra** Adil Vəlinin nənəsigilə getdi” cümləsində işlənən “**sonra**” qoşması qoşulduğu sözə (dərstdən) **zaman**, “Uşağı lap dibçəkdəki gül **kimi** saxlayırsınız” cümləsindəki “**kimi**” qoşması isə qoşulduğu sözə (gül) **bənzətmə** çaları vermişdir.

Azərbaycan dilində **ən çox işlənən qoşmalar** aşağıdakılardır: üçün, ilə (-la, -lə), qədər, kimi, tək, haqqında, barəsində, üzrə, tərəf, sarı, doğru, -dək, -can, görə, dair, aid, qarşı, əvvəl, sonra, qabaq, bəri, başqa, savayı, ayrı, qeyri, ötrü

14 Necə düşünürsünüz, mətndə altından xətt çəkilmiş sözlər işləndiyi cümlələrdə necə bir vəzifə yerinə yetirir? Həmin sözləri cümlələrdən çıxarsaq, nə baş verər? Fikrinizi əsaslandırın.

15 Aşağıdakı tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Cavablarda ifadə olunan əşyaları təsvir edin.

Çoxlu tağ atar,
Torpaqda yatar,
Qoyma yetişsin,
Kal-kal dər, apar.

O nədi ki,
Otuz səkkiz paltar geyir,
Hamısı da düyməsiz.

Üstü yaşıl məxmərdir,
İçi şirin-şəkərdi.

Babam oturub al çuxada,
Kim soyundursa, gözü çıxar.

✿ Tapmacalarda işlənmiş isim, sifət, say, əvəzlilik, feil və zərfləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Sonra hər birinin qrammatik mənasını izah edin.

SAAT

Tik-tak, tik-tak...
Bir divara bax:
Saat *işləyir*,
Elə bil, deyir:
– Qiymətini bil,
hər dəqiqənin.
Getməsin hədə
Heç vaxtın sənin!

Vaxtında* işlə,
Vaxtında* dincəl!
Əməklə–işlə
Yaşa, art, yüksəl!
Durmaq istəsən,
Əgər lap erkən,
Zəngli saati
Əvvəlcədən qur.

Vaxtı gələndə,
O, zəng çalacaq,
Bütün otağa
Haray salacaq:
– Vaxtdır!
Dur, dur!..
Hər saat sənə
deyir **ucadan**:

Bax, bir saat da
Keçdi həyatdan!..

Bu bir saatda
Min tonlarla* neft
Verdi ölkəyə
Neftçi yoldaşlar.

Bu bir saatda
Min tonlarla yük,
Minlərcə* minik
Aparıb getdi
Yüzlərlə qatar.
Bu bir saatda
Minlərcə kitab,
Dəftər* çap etdi

Nəşriyyatçılar.
Minlərcə doktor,
Alim, sənətkar
İş başındadır,
Hamı səninçün,
Qurur, yaradır!..
Hər saat sənə
Deyir ucadan:
– Bax, bir saat da
Keçdi həyatdan!..
Ey gənc **vətəndaş,**
Sən ey məktəbli,
Əlaçı yoldaş!
Sən nə edibsən?!
Saata bir bax:

– Tik-tak, tik-tak...
Saat işləyir,
O sənə deyir:
– Qiymətini bil,
hər dəqiqənin.
Getməsin hədər
Heç vaxtın sənini!
Vaxtında işlə,
Vaxtında dincəl!
Əməklə – işlə
Yaşa,
art,
yüksəl!..

Mikayıl Rzaquluzadə

SÖZLÜK

erkən

nəşriyyatçı

çap etmək

artmaq

1) Bu şeirdə şair niyə məhz sizə – məktəblilərə müraciət edir? Şeirdən çıxartdığınız nəticə barəsində danışın.

2) Şeiri səs tonu və tempi gözləməklə oxuyun.

3) Vaxtın hədər getməməsi üçün şairin məktəblilərə tövsiyəsi nədən ibarətdir? Fikrinizi öz sözlərinizlə izah edin.

4) Necə düşünürsünüz, hədər gedən vaxtınız və bunun üçün təəssüfləndiyiniz olubmu? Bu barədə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

5) Heç düşünmürsünüz mü, vaxtınızın hədər getməməsi üçün nə etmək olardı? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

6) Aşağıda verilmiş misraları şeirin məzmunu əsasında tamamlayın, sonra şeirdəki ardıcılıq üzrə sıralayın.

1) Saat işləyir və elə bil, deyir ki, hər dəqiqənin ...

2) Sən ey gənc vətəndaş, ey məktəbli, əlaçı yoldaş ... ?!

3) Neftçi yoldaşlar bu bir saatda ölkəyə ...

4) Hər saat sənə ucadan deyir ki, bax bir saat da ...

5) Əgər lap erkən durmaq istəsən, zəngli saati ...

6) Bu bir saatda minlərcə doktor, mühəndis, sənətkar ... və hamı ...

7) Vaxtında işlə, vaxtında dincəl, ...

7) Aşağıdakı sözlərin içərisində ismin yönlük halında işlənən üç söz “gizlənmişdir”. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

çadra, cücə, divara, çevrə, çağa, çərçivə, saata, dairə, dayə, dəhrə, ölkəyə, dəfinə, gölməçə, xəstə

8) Şeirdə işlənmiş miqdar saylarını seçib yazın. Sonra onların müəyyən miqdar sayı, qeyri-müəyyən miqdar sayı, yoxsa kəsr sayı olduğunu müəyyən-ləşdirib qrammatik mənasını izah edin.

9) Şeirdə bir qoşasaitli söz işlənmişdir. Həmin sözün tələffüzü ilə bağlı qaydanı yadınıza salın və əlavə misallar göstərməklə izah edin.

10) Aşağıdakı parçada qara hərflərlə verilmiş sözlərlə bağlı düzgün cavabları göstərin.

Vaxtında **işlə**,
Vaxtında dincəl!

Əməklə – **işlə**,
Yaşa, art, yüksəl!

- 1) hər ikisi isimdir, hər ikisində vurğu birinci hecadadır
- 2) birincidə vurğu ikinci, ikincidə isə vurğu birinci hecadadır
- 3) hər ikisi feildir, hər ikisində vurğu ikinci hecadadır
- 4) birincisi düzəltmə feildir, ikincisi qoşma ilə işlənmiş isimdir

11) Necə düşünürsünüz, şeirdə qara hərflərlə verilmiş sözdə qoşma hansı mənə çaları yaratmışdır? Mülahizənizi söyləyin və fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində işlənən qoşmalar qoşulduğu sözlərdə, əsasən, aşağıdakı **mənə çalarlarını** yaradır:

- 1) **birgəlik**, vasitə (ilə, -la, -lə) – araba ilə, qələmlə, atamla, səninlə;
- 2) **zaman** (əvvəl, sonra, qabaq, bəri) – hücumdan sonra, dərstdən əvvəl;
- 3) **məsafə** (kimi, qədər, -dək, -can²) – sahiləcən, şəhərə qədər, məktəbə kimi ...
- 4) **istiqlamət** (tərəf, doğru, sarı, qarşı) – düşməne qarşı, kluba doğru, evə sarı;
- 5) **bənzətmə** (kimi, qədər, tək) – gül kimi, sən qədər, qultək, buz kimi;
- 6) **fərqləndirmə** (başqa, savayı, qeyri, özgə, ayrı) – bacımdan savayı, vətəndən ayrı, anamdan özgə, Süssəndən başqa;
- 7) **səbəb-məqsəd**, aidlik (üçün, ötrü, görə) – gecikdiyimə görə, dostumdan ötrü, vətənə dönmək üçün, bacım üçün, ağıladığım üçün və s.

12) Məsafə və fərqləndirmə bildiren qoşmaları işlətməklə cümlələr qu-rub yazın və yazdığınız cümlələrdə qoşmaların ismin hansı halına qoşulduğu üzərində müşahidə aparın.

13) Aşağıdakı cümlələrdə işlənmiş qoşmaları tapıb ismin hansı halında işlənmiş sözlərə qoşulduğunu və qoşulduğu sözdə hansı məna çaları yaratdığını müəyyənləşdirin.

1) Bir sürü ceyran gurultu ilə düzənlik boyu Gülyaza tərəf qaçırdı. 2) Bala ceyran daşa dəyib sıyrılan qıçını güclə sürüyə-sürüyə anasına doğru getdi. 3) Gülyaz balasını qaldırdı və oyanan körpəsinə süd vermək üçün yaxasını açdı. 4) Dərindən sonra Adil Vəlinin nənəsigilə getdi. 5) Vəli ondan qabaq otağa girib lampanı bir neçə dəfə burdu, lakin lampa yanmadı. 6) Əvvəlcə Sabir “Molla Nəsrəddin” üçün yazdığı yeni şeirlərini oxudu. 7) Bir anın içində akt zalı ağzınacan doldu, içəri keçmək mümkün olmadı. 8) Darıxmamaq üçün uşaqları başıma yığıb yazı-pozu öyrədirəm.

✿ Bu cümlələrdən birində işlənmiş “üçün” qoşması qoşulduğu sözdə səbəb və ya məqsəd deyil, aidlik məzmunu yaradır. Həmin cümləni tapıb oxuyun.

14) Aşağıdakı tapmacaları cavablandırın və cavabda ifadə olunan əşyaları təsvir edin. Sonra həmin sözlə assosiasiya yaradan sözlər cərgəsi düzəldin.

Gecə-gündüz işlər,
Dişlərini dişlər.

Tap-tapı, dəmir qapı,
On iki budaq, iki yarpaq.

Bir atım var dərində,
Bağlamışam sərində.
Gecə-gündüz yol gedir,
Yerindədi, yerində.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) Ağıl diş hamıda çıxır, amma ağıl gözü hamıda açılmaz. (Əbu Turxan)
2) Yaxşı ağıl hələ azdır, əsas məsələ onu yaxşı tətbiq etməkdir. (Rene Dekart)

15) Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onları müvafiq məna növləri üzrə qruplaşdırın.

16) Şeirdə qara kursivlə verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq, hansı şəkilçi ilə düzəldiyini müəyyənləşdirin. Sonra hər bir şəkilçi ilə yeni sözlər düzəldib ayrı-ayrı sətirlərdə yazın.

Köməkçi: işiqlandı (işiq + lan + dı) – dalğalanmaq, ləpələnmək, düzlənmək, hirsələnmək, ürəkələnmək, acıqlanmaq, lovğalanmaq, genişlənmək, maraqlanmaq, dillənmək, kədərələnmək, tüklənmək, atlanmaq, həyəcanlanmaq, ...

17) Şeirdə hansı faktlarla qarşılaşdınız? Həmin faktları qruplaşdırıb təqdim edin və mövzu ilə bağlı bildiyiniz yeni faktları yoldaşlarınızla bölüşün.

AĞA MUSA NAĞIYEV

Bakı milyonçularından* biri də Ağa Musa Nağıyev idi. O, var-dövlətdə Tağıyevdən heç də geri qalmırdı. Axır vaxtlar Musa Nağıyevin varı-dövləti yetmiş milyon manat qızıl pula çatmışdı. Milyonçu Ağa Musa “əfsanəvi” bir şəxsiyyətə* dönmüşdü. Xeyriyyə* məqsədilə müəyyən* binalar tikdirməyinə, Bakı su kəməri üçün xeyli pul verməyinə baxmayaraq, camaat* tərəfindən* “*xəsis*” sözü ilə damğalanmışdı.

Ağa Musa cavanlıqda* adi bir hambal imiş. Dalında palan biri üç qəpiyə, beş qəpiyə ona-buna şələ daşıyarmış. Sonradan neft hesabına varlanmış və milyonçu olmuşdu. Şəhərdə həm çoxlu mülk tikdirmiş, həm də yenisini almışdı. Özünün tikintiyə olan meylini o, atasının vəsiyyəti* ilə izah edərdi: “Allah ev tikənin ömrünü uzadır. Yadında saxla, oğul, nə qədər ev tikəcəksənsə, ömrün o qədər uzanacaq*”.

Nağıyev yüzə qədər əzəmətli bina və neçə-neçə gəmi sahibi idi. Ancaq* o, təmtərağı sevən deyildi, şan-şöhrətdən məst olmazdı. Artıq xərcdən, israfçılıqdan boyun qaçırırdı.

Bir dəfə Ağa Musa mədənə gəlir. Görür ki, kontorun yanında divar hörən bənnə və fəhlələr nahar fasiləsinə çıxıblar. İşə yaramayan taxtalardan ocaq qalayıb qızınır, çörək yeyib, söhbət edirlər. İş icraçısı papiros bükür, kibriti alışdırıb . Ağa Musa deyir:

– Bala, səhərdən işə çıxma, get kontora, haqq-hesabını al.

İş icraçısı çaşıb qalır:

– Niyə, Ağa Musa?!..

Ağa Musa:

– Ona görə ki, qabağında o boyda ocaq* ola-ola, papirosu onunla , nahaq yerə kibriti zay edirsən. Öz malının qədrini bilmədiyən halda, mənim malımın qədrini necə biləcəksən?

Manaf Süleymanov

SÖZLÜK

hambal

təmtəraq

mülk

israfçılıq

haqq-hesab

palan

SÖZ EHTİYATI

iş icraçısı

işə yaramayan

zay etmək

məst olmaq

① Qruplara bölünün. Hər biriniz mətnin məzmununu ilə əlaqədar ən azı beş sual tərtib edib yazın. Sualların qrammatik normalar baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin. Bir-birinizin tərtib etdiyi sualları cavablandırın.

2 Mətnədə kursivlə fərqləndirilmiş ifadənin izahı hansı bənddə düzgün verilməmişdir?

- A) Onun üzərinə “xəsis” sözü yazılmış damğa vurulmuşdu.
- B) Camaat onu xəsis adlandırır.
- C) O, xəsislik rəmzinə çevrilmişdi.
- D) Onun adı həmişə “xəsis” sözü ilə yanaşı işlədilirdi.
- E) Onun adı çəkilən kimi, “xəsis” sözü də yada düşürdü.

3 Mavi boşluqlarda “yandırmaq” sözünün hansı qrammatik formaları yazılmalıdır?

- A) yandırır, yandırmırsan
- B) yandırdı, yandırmır
- C) yandırmadı, yandırmırsan
- D) yandırmışdı, yandırmadın

4 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümləni mətndəki hansı abzasın sonuna əlavə etmək olar?

Çünki əlavə pul xərcləməyi heç sevməz, həddən artıq qənaətlə dolanardı.

- A) 1-ci
- B) 2-ci
- C) 3-cü
- D) 4-cü

5 Aşağıdakı məlumatı oxuyun. Bu məlumatdan mətnin hansı hissəsinin məzmununu genişləndirmək üçün istifadə etmək olar?

Ağa Musa Nağıyev Bakıda böyük şəhər xəstəxanası tikdirib. Xəstəxananın binası 1918-ci ildə istismara verilib. Onun tikintisi Nağıyevə 300 min qızıl “rubl”a başa gəlib. Xəstəxana ərazisinin ümumi sahəsi 100 min kvadratmetrdən artıqdır. Ambulator hissəsi 1000 çarpayı üçün nəzərdə tutulub. Bina “H” (kiril əlifbası ilə Nağıyevin soyadının baş hərfi) formasındadır. Hazırda həmin xəstəxana məhz onun adını daşıyır.

✿ Oxuduğunuz məlumatda mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri göstərin və hansı şəxsə aid olduğunu deyin.

✿ Mətndəki sayları seçib sözlə yazın və mənaca növünü müəyyənləşdirin.

6 Necə düşünürsünüz, Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyevi xeyriyyəçi hesab etmək olarmı? Oxuduqlarınız əsasında debata qoşulun və fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

- 1) Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyev əsl xeyriyyəçi idi.
- 2) Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyev sahibkar və milyonçu idi.

7 A.Nağıyevin iş icraçısını işdən kənarlaşdırmaq istəyinə haqq qazandırmaq olarmı? Sizcə, bu hərəkəti ilə milyonçunun hansı xüsusiyyəti üzə çıxır? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) zalımlığı
- B) xəsisliyi
- C) qənaətcilliyi
- D) kobudluğu

8 Mətndən götürülmüş aşağıdakı cümlələri oxuyun. Necə düşünürsünüz, Ağa Musa Nağıyevin qeyd olunan keyfiyyətlərini nə ilə əlaqələndirmək olar?

Təmtərağı sevən deyildi, şan-şöhrətdən məst olmazdı. Artıq xərcdən, israfçılıqdan boyun qaçırardı. Çünki əlavə pul xərcləməyi heç sevməz, həddən artıq qənaətlə dolanardı.

- A) Sərvətini daha da artırmaq, daha da çox varlanmaq istəyirdi.
- B) Əvvəllər hambal işləmişdi, kasıbçılığın nə olduğunu bilirdi.
- C) Çox xəsis idi, pulunu xərcləməyə əli gəlmirdi.
- D) O, çox kasıb ailədə anadan olmuşdu, belə çox pul görməmişdi.

9 Sözlərin əlaqələnməsinə diqqət yetirməklə müəllimin təklif etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edib dəftərinizə yazın.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin.

11 Mətnədən götürülmüş aşağıdakı sözlərin əksmənalı qarşılıqlarını tapıb qarşılarında yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

xəsis, israfçılıq, varlanmaq, əzəmətli, zay etmək, geri qalmaq, yandırmaq

12 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş eynicinsli qoşasaitli və qoşasamitli sözləri dəftərinizə köçürün. Onların düzgün tələffüzü ilə əlaqədar qaydaları izah edin və hər birinin qarşısında tələffüz şəklini göstərin.

13 Mətnə mavi rəngdə verilmiş sözün omonim qarşılığını cümlədə işlədin və həmin feili keçmiş zamanın hər iki növündə şəxslər üzrə dəyişib yazın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Kömək yoxsullar üçündür, israfçılar üçün deyil. (Sədi Şirazi)

14 Tapmacanı cavablandırın. Cavabın mətnlə hər hansı bir əlaqəsi olub-olmadığını əsaslandırın. Cümlələrdəki sözləri yenidən sıralasanız, necə edərdiniz?

Qırx kişi var bir boyda, bir biçimdə,
Yatıb hamısı bir sandıq içində,
Sandıq da babamın şalvar cibində.

15 Lətifəni oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin. Bu lətifənin və oxuduğunuz mətnin məzmunu arasında hər hansı bir əlaqə görürsünüzmü? Fikrinizi əsaslandırın.

Teymurləngsən ki, varsan

Günlərin birində Teymurləng Mollaya deyir: – Molla, bu gün **kefim çox sazdı**. Sənə bir şey bağışlamaq istəyirəm. Amma bilmirəm nə bağışlayım ki, sən **ürəyindən olsun**.

Molla deyir: – Qibleyi-ələm sağ olsun, elə sən hər nə **bağışlasan**, mən

ürəyimdən olar.

Teymur deyir: – Onda qoy mən bir-bir sayım, sən özün seç! Ya on qızıl, ya bir at, ya bir sürü qoyun, ya da bir bağ. Hansını istəyirsən?

Molla deyir: – Əgər mənim ürəyimi soruşursansa, mən istəyirəm, sən **sübut eləyəsən** ki, doğrudan da, **ədalətli** bir şahsan.

Teymur deyir: – Necə?

Molla deyir: – Əgər mən on qızılı cibimə qoyub ata minsəm, qoyunları qabağıma salıb bağa getsəm, sən sübut eləmiş olarsan ki, ədalətli şahsan.

Teymur deyir: – İştahan pis deyil. Əgər heç birini verməsəm?

Molla deyir: – Heç bir şey. Sübut eləmiş olarsan ki, elə Teymurləngsən ki, varsan.

✿ Lətifədə işlənmiş feillərin şəxsini və kəmiyyətini müəyyənləşdirin.

16 Lətifədə qara şriftlə verilmiş sözləri və ifadələri yaxınmənəli qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Hansı variant daha çox xoşunuza gəlir? Fikrinizi bildirin.

17 Aşağıdakı məlumatı oxuyun və orada işlənmiş qoşmaları tapıb qoşulduğu sözlərdə hansı mənə çaları yaratdığını izah edin.

“İsmailiyyə” binasının üzərində İmam Əlinin aşağıdakı müdrik sözləri həkk edilmişdi: “İnsan əməyi ilə ucalır və arzularına yalnız zəhməti ilə çatır”; “İnsan doğulandan ölənə qədər öyrənməlidir”; “Müsəlmanlar! Sizin dövrünüz sizinlə birlikdə ölür, öz övladlarınızı yeni dövrə hazırlayın!”

18 Aşağıdakı məlumatı oxuyun. Deyilənlər Nağıyevin xarakterini səciyyələndirən və onun varlı olmasını təmin edən cəhətlərdən sayıla bilərmi? Müzakirə edin və fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

Qoçulər iki dəfə Ağa Musanı oğurlayib öldürməklə hədələmişdilərse də, ondən heç nə qopara bilməmişdilər. Bir dəfə onu gizli mənzilla gətirib on min manat tələb edirlər. Ağa Musa özünü itirməyib deyir: “Min manat verə bilərəm, artıq yox”. Qaçıranlar onu ölümə hədələyanda halını pozmadan deyir: “Atam, atam, öldürün. Öldürsəniz, o min manat da əlinizdan çıxacaq, onu da ala bilməyəcəksiniz”.

✿ Altından xətt çəkilmiş sözlərdə ahəng qanunu pozulmuşdur. Bu sözlər necə yazılmalı idi? Fikrinizi əsaslandırın.

19 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadınızda saxlayın. Onların içərisində mətnin məzmunu ilə səsləşəni varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

ATALAR SÖZÜ

1) Xəsisdən alınan yumurtanın sarısı olmaz. 2) İçim özümü yandırır, çölüm özgəni. 3) İgidlik biləklə deyil, ürəklədir. 4) İlan öz əyrisin bilməz, deyər: dəvənin boynu əyridi.

XEYRİYYƏÇİ HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin bir xeyriyyəçi **kimi** tarixdə qalmasının səbəbini anlamağa təkcə bir misal kifayət edər:

Tağıyev öz ana dillərində oxumaları **üçün** Bakıda ilk qız məktəbinin açılması xahişilə imperator III Aleksandra müraciət edir. III Aleksandr bu xahişi rədd edir. Lakin Tağıyev bu fikirdən əl çəkmir və istəyinə nail* olmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir. Əvvəlcədən* məktəbin xərcini ödəmək **üçün** banka 150.000 manat qoyur. Bu, beş faizdən* ildə 7.500 manat gəlir gətirəcəkdə ki, məktəbin bütün xərcləri artıqlaması ilə ödəniləcəkdə.

1896-cı ildə qız məktəbi açmağa icazə verilir. Tağıyev 1898-ci ildə məktəbin binasını tikdirməyə başlayır. Məktəbin binası 1900-cü ildə hazır olur. Bina 184.000 manat qızıl pula başa gəlir. Bundan əlavə, tədris avadanlığına 29.000 manat xərclənir. Bankda 125.000 manat toxunulmaz kapital saxlanılırdı. Məktəb seminariyaya çevrildəndən **sonra** vəsait* 225.000 manat olmuşdu.

Məktəbə 58 qız qəbul edilmişdi; onlardan 35 nəfəri kasıb ailələrdən* idi. Onlar təhsil haqqından azad edilmişdilər. Geyim və yemək-içməklərinin xərcini Tağıyev ödəyəcəkdə.

Musa Nağıyev birinci Realnı* məktəbin hamiliyini öhdəsinə götürmüşdü. Hər il hazırlıq* sinfinə 25 müsəlman uşağını əlavə qəbul etdirməyə nail olmuşdu. Bunun nəticəsində az bir zamanda məktəbdə müsəlman şagirdlərinin sayı 50 faizə* çatmışdı.

... O zamanlar* dustaqları Nargin adasında saxlayırdılar. Camaat* ora gedib-gələndə çox əziyyət* çəkirdi. Tağıyev camaatın xahişi **ilə** təzəcə tikilib qurtarmış beşmərtəbəli dəyirman binasını **dustaqxana üçün** bağışlayır. Tağıyevin bu cür xeyriyyə* işlərinin sayı-hesabı yoxdu. Ona görə də o, tarixdə milyonçu **kimi** deyil, böyük xeyriyyəçi **kimi** yaşadı.

Hacı pula güvənib yolundan* azmamaq üçün bənnalıq* etdiyi baltanı imarətindəki seyfərdən birinin divarından* qapı **ilə** üzbəüz asıbmış ki, hər açanda görsün və o günlərini* yadından çıxarmasın...

SÖZ EHTİYATI

başə gəlmək
əl çəkmək

əlindən gələni əsirgənməmək
yolunu azmaq

① Oxuduğunuz faktlar sizi hansı qənaətə gətirib çıxarır? Mətdən çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən digər danışanların fikrinə də münasibət bildirin.

② Mətdəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) H.Z.Tağıyev Bakıda ilk qız məktəbinin açılmasını niyə istəmirdi?
- 2) Niyə III Aleksandrın onun xahişini rədd etməsi H.Z.Tağıyevin ürəyincə oldu?
- 3) Məktəbin xərcini ödəmək üçün əvvəlcədən banka qoyduğu pulları Tağıyev niyə geri götürür?
- 4) 1896-cı ildə qız məktəbi açmağa icazə verildəndə Tağıyev niyə məktəbin binasını tikdirməkdən imtina edir?
- 5) Məktəbə niyə cəmi 35 qız qəbul edilir?
- 6) H.Z.Tağıyev niyə kasıb ailələrdən olan qızların geyim və yemək-içməklərinin xərcini ödəməkdən imtina edir?
- 7) H.Z.Tağıyev niyə beşmərtəbəli dəyirman binasını dustaqxanaya bağış-lamaqdan imtina edir?

3 Mətnə çoxlu faktdan istifadə olunmuşdur. Bu faktları neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar? Variantınızı təqdim edin.

4 Mətnə bir neçə dəfə “məktəb” sözü işlənmişdir. Bu sözün mətnə ismin hansı hallarında işləndiyini müəyyənləşdirin və fikrinizi əsaslandırın. Sonra “məktəb” sözünü ismin digər hallarında da cümlələrdə işlədin.

5 Mətnə qara şriftlə verilmiş qoşmaları məna növləri üzrə qruplaşdırın və hər birinin qrammatik mənasını izah edin. Sonra həmin qoşmaları başqa sözlərlə də işlədin.

6 Müvafiq əvəzlilərdən istifadə etməklə mətn üzrə 10 sual cümləsi tərtib edin. Sualların qrammatik normalar baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin və cümlələrin sonunda müvafiq durğu işarələrindən istifadə etməyi unutmayın. Çalışın ki, suallar daha çox faktların dəqiqləşdirilməsinə xidmət etsin.

7 Aşağıdakı məlumatı oxuyun. Necə bilirsiniz, Musa Nağıyevlə H.Z.Tağıyevin taleləri arasında bir uyğunluq varmı? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

Ağa Musa Hacı Nağı oğlu Nağıyev 1842-ci ildə Bakı quberniyasının Biləcəri kəndində olduqca kasıb bir ailədə anadan olub. O, 10-11 yaşından işləməyə başlayır. Əlinin qabarı, ayaqlarının döyənəkləri hesabına qazandığı pulu qəpik-qəpik toplayaraq kiçik bir torpaq sahəsi alır. Amma o zaman ağılına da gəlmirdi ki, bu bir parça torpaqda qazdırdığı quyudan su əvəzinə neft fontan vuracaq və bir müddət sonra onu Bakının ən iri neft maqnatlarından birinə çevirəcək.

8 İsmi mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri müəyyənləşdirib hansı şəxsə olduğunu deyın.

8 Aşağıdakı məlumatı oxuyun, sonra oxuduqlarınız əsasında A.M.Nağıyev və H.Z.Tağıyevin xidmətlərini faktlarla müqayisə edin. Necə düşünürsünüz, “O, tarixdə milyonçu kimi deyil, böyük xeyriyyəçi kimi yaşadı”

fikrini hər iki milyonçuya eyni dərəcədə aid etmək olarmı? Debata qoşulun.

Musa Nağıyev Bakının ilk mülk sahiblərindən biri idi. Onun başqa milyonçulardan fərqi də məhz köhnə Bakının memarlıq simasına ən çox töhfə verməsidir.

M.Nağıyev Bakıda 98 bina tikdirib. Bunların içində ən çox seçilənləri «İsmailiyyə» binası, 28 May küçəsindəki qoşa imarətlər, yenə həmin küçədə qırmızı kərpicdən tikilmiş əzəmətli bina, Nizami küçəsində Opera teatrının yanındakı yaşayış evi, Azərbaycan prospektində köhnə Mərkəzi poçt binası, Nigar Rəfibəyli küçəsindəki əzəmətli yaşayış binası, Səməd Vurğun küçəsində Qış klubu (indiki Zabitlər evi), “Astoriya” və “Yeni Avropa” mehmanxanaları və sair bu kimi şəhərin gözəgəlimli binalarıdır.

9 Mətndəki cümlələr və abzaslar arasındakı əlaqələri müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, mətnə yerinə düşməyən, digər abzaslarla əlaqəsi olmayan hissə varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

10 A.M.Nağıyev və ya H.Z.Tağıyevin tərcümeyi-halının mühüm məqamları ilə bağlı təqdimat hazırlayın və sinifdə oxuyun.

11 Mətnin axıncı cümləsində işlənən zərfi tapıb səsləndirin, qrammatik mənasını izah edin və onunla eyni yolla düzələn sözlər tapıb deyin.

12 Mətnə işlənmiş mürəkkəb sözləri tapıb səsləndirin. Hər birinin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyin və nə üçün bitişik və ya defislə yazılmasının səbəbini izah edin.

13 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş qoşasaitli və qoşasamitli sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar müvafiq qaydaları yada salın və həmin sözlərin necə tələffüz olunacağını izah edin.

14 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə işlənmiş ifadələri tapın və onları sinonim qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri oxuyun.

15 Mətnə göy şriftlə verilmiş sözün quruluşu ilə bağlı debat keçirin.

1) **Dustaqxana** düzəltmə sözdür. 2) **Dustaqxana** mürəkkəb sözdür.

16 Azərbaycanda neft sənayesinin inkişaf tarixi barədə nə bilirsiniz? Aşağıdakı mətni oxuyun, bu barədə qısa məlumat əldə edin. Sonra mətnə işlənmiş sayların qrammatik mənasını izah edin və onların yazılışında yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib, nə ilə bağlı olduğunu əsaslandırın.

Azərbaycanda “qara qızıl” qədim zamanlardan çıxarılmğa başlanmışdır. Araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, hələ bizim eradan əvvəl 6-7-ci əsrlərdə Abşeron yarımadasında neft çıxarılmış. Mexaniki üsulla dünyada ilk neft quyusu 1847-cü ildə Bibiheybətdə qazılmışdır. Sübut olunmuşdur ki, dənizdə də ilk neft quyusu 18-cü əsrdə Abşeron yarımadasında – dənizdən

19 metr aralıda qazılmışdır. Sonralar Xəzər dənizinin qalxması nəticəsində həmin neft kəhrizləri suyun altında qalmışdır.

1949-cü ildə əfsanəvi “Neft daşları” yatağı kəşf olundu. Bu hadisə dənizdə neft hasilatının inkişafının əsasını qoydu.

1971-cü ildə Azərbaycanda milyardinci ton neft çıxarıldı.

1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” adı ilə tarixə daxil olmuş saziş imzalandı. Bununla da Azərbaycanın neft sənayesi tarixində yeni eranın başlanğıcı qoyuldu.

❁ BİBÖ cədvəlini doldurun.

SİZİN LƏ İŞLƏYƏCƏYƏM...

Qapıdan “**Dükanda** xarici dillərdə danışılır” lövhəsi asılmışdı. Gənc oğlan piştaxtanın arxasından bir nəfərin çıxdığını gördü.

– İstəyirsiniz, bu vazaların hamısını yuyub təmizləyim, – dedi. – Bu toz-pas içində onları *heç kim* almaz.

Tacir *heç nə* söyləmədən gənc oğlana baxdı.

– Əvəzində **yemək üçün** mənə bir şey verərsiniz, danışdıq?

Adam dillənirdi. Oğlan fikirləşdi ki, bir qərara gəlmək lazımdı. Heybəsində çuxa vardı, səhrada ona **gərək** olmayacaqdı. Çuxanı çıxardı və vazaları **silməyə*** başladı. Yarım saat içində vitrində olan bütün büllur qablar par-par parıldayırdı. Bu müddət ərzində iki **müştəri** gəlib xeyli qab-qacaq aldı.

İşini **qurtarandan sonra** Santyaqo dükan sahibindən yemək istədi.

Büllur taciri qapıya bir lövhə asdı: “Nahar fasiləsidir” və Santyaqonu yoxuşun sonunda olan kiçik bir bara apardı. Barda olan yeganə **masaya oturandan sonra** büllur taciri gülümsəməyə* başladı:

– Əslində sənin o vazaları təmizləməyinə* **lüzum** yox idi. Quran buyurur ki, ac adamları doyurmaq savabdır.

– Elə isə nə üçün məni işləməyə* qoydunuz?

– **Çünki** büllur qablar **kirli** idi. Və hər ikimizin də beynimizdəki zir-zibili təmizləməmiz lazımdı.

Yeməkdən sonra tacir **oğlana tərəf** döndü:

– İstəyirəm ki, mənim dükanımda çalışasan. Bu gün sən büllur qabları silərkən iki müştəri gəldi: bu, yaxşı əlamətdi. – Hə, nə deyirsən, mənimlə işləməyə razısanmı? – yenidən büllur taciri soruşdu.

– Dan **sökülənə qədər** qalan bütün qabları təmizləyərəm. Siz də **əvəzində** mənə Misirə **getmək üçün** lazım olan yol pulunu verərsiniz.

Dükan sahibi yenidən gülməyə* başladı:

– Dükandakı bütün büllur qabları il boyu silsən də, satılan hər şeydən öz faizini alsan da, sənə bəs etməz. Misirə **getmək üçün** bir xeyli borca düşməlisən.

Burdan – Tancadan **Misirə qədər getmək üçün** isə səhradan keçməlisən.

Bundan sonra araya elə bir **səssizlik** çökdü ki, **sanki** şəhər başdan-başa yuxuya dalmışdı.

Dəli Həsənlə Koroğlu qılınclarını çəkib, bir-birinə hücum elədilər.

Tacir ona çaşqın-çaşqın baxdı. Hələ səhər, bir az əvvəl o, necə **nəşəli** idi.

– Oğlum, vətənə **dönmək üçün** sənə pul verə bilərəm, – büllur taciri dedi.

Oğlan cavab vermədi. Sonra ayağa qalxdı, əynini-başını **sahmana** saldı və heybəsini götürdü: – **Sizinlə** işləyəcəyəm, – dedi və bir az **susduqdan sonra** sözünü **tamamlamaq üçün** əlavə etdi:

– Bir neçə qoyun **almaq üçün** pula ehtiyacım var.

Paulo Kuelyo “Kimyagər” əsərindən

SÖZLÜK

piştaxta
büllur

savab
əslində

çaşqın-çaşqın

SÖZ EHTİYATI

nəşəli
dan sökülənə qədər
borca düşmək

yuxuya dalmaq
əynini-başını sahmana salmaq
araya səssizlik çökdü

① Səs tonu və fasiləni gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun. Mətnə hansı nəticəni çıxarmaq olar? Fikrinizi bildirin.

② Suallara cavab verməklə mətnin məzmununu qısaca danışın.

1) Santyaqo nə üçün vitrindəki bütün vazaları yuyub təmizləməyi təklif etdi?

2) Büllur taciri nə üçün Santyaqonu yoxuşun sonunda olan kiçik bara apardı?

3) Dükan sahibi nə üçün Santyaqonun vazaları təmizləməyinə ehtiyac görmürdü?

4) Yeməkdən sonra tacir oğlana nə təklif etdi?

5) Santyaqo tacirdən nə istədi?

6) Tacir vətənə dönmək üçün niyə Santyaqoya pul vermək istədi?

7) Santyaqo nə üçün tacirlə işləməyə razılıq verdi?

③ Mətnin hər hansı hissəsində cümlələr arasında əlaqə olmadığını söyləmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

④ Necə düşünürsünüz, mətnə kursivlə verilmiş sözləri əvəzliyin aşağıdakı növlərindən hansına aid etmək olar? Özünüzü sınavın.

A) təyini B) işarə C) sual D) qeyri-müəyyən E) şəxs

5) Aşağıdakı sözlərin içərisində çıxışlıq halda olmayan bir neçə söz “gizlənməmişdir”. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

qapıdan, dükandan, mətndən, zindan, güldən, yenidən, heybədən, uşaqdan, bağdan, yoldan, əvvəldən, dərslikdən, vicdan, masadan, vitrindən

6) Aşağıdakı cümlələrdə sayları tapıb qrammatik mənasını izah edin. Burada miqdar saylarının hansı növləri işlənmişdir? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Bu müddət ərzində iki müştəri gəlib xeyli qab-qacaq aldı. 2) Bir neçə qoyun almaq üçün pula ehtiyacım var. 3) Misirə getmək üçün bir xeyli borc almalısan. 4) Bina 184.000 manat qızıl pula başa gəlir.

7) Mətdə işlənmiş qoşmaları tapıb ismin hansı halları ilə işləndiyini müəyyənləşdirin və qrammatik mənalarını, qoşulduğu sözlərdə yaratdığı mənə çalarlarını izah edin.

8) “Sonra, əvvəl, başqa, özgə, qeyri, savayı” qoşmalarının ismin hansı halında işlənən sözlərə qoşulduğunu və qoşulduğu sözlərdə hansı mənə çalarını yaratdığını müəyyənləşdirin və fikrinizi misallarla əsaslandırın.

9) Mətdə işlənmiş məsdərləri tapıb yazın. Bir neçəsini ismin müxtəlif hallarında işlədin və onların orfoqrafyası ilə əlaqədar fikrinizi bildirin.

10) Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərdə məsdər şəkilçisinin sonundakı ”k” samitinin “y”-yə keçməsinin səbəbini izah edə bilərsinizmi? Fikrinizi əsaslandırın.

11) Mətdə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun.

12) Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və qrammatik mənasını izah edin. Sonra isə onları mənə növləri üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

13) Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. Uyğun situasiyalarda onlardan nitqinizdə istifadə etməyə çalışın.

ATALAR SÖZÜ

1) Gec gələn qonaq öz kisəsindən yeyər. 2) Dünyanın malı dünyada qalacaq. 3) Əvvəl arxı tullan, sonra bərəkallah de. 4) Əvvəl salam, sonra kəlam. 5) Əl əli yuyar, əl də üzü. 6) Əmanətə xəyanət olmaz.

✿ Atalar sözlərində altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənası ilə bağlı debat təşkil edin:

1) Bu cümlələrdə işlənən “əvvəl” və “sonra” sözləri **qoşmadır**.

2) Bu cümlələrdə işlənən “əvvəl” və “sonra” sözləri **zərfdir**.

14 Mətdə işlənmiş qoşmaların yazılışı üzərində müşahidə aparın və “tərəf, doğru, sarı, kimi, -dək, -can, -cən, qədər” qoşmalarını müvafiq sözlərlə işlədərək cümlələr qurub yazın. Yazdığınız cümlələrdə onların yaratdığı məna çalarını izah edin.

SƏRV AĞACI

Qoca bağbanın bağı çox gözəl idi. Bu bağda can dərmanı desən, tapardın. Qırmızıyanaq* almaların, sapsarı armudların*, heyvaların, alyanaq* narların* dadından* doymaq* olmurdu.

Bu bağda bir sərv ağacı da bitmişdi. Bu ağac* hər gün boy atıb yüksəlirdi. Ancaq* barsız-bəhərsiz idi. Qoca bağban neçə dəfə onu kəsib, yerində meyvə ağacı əkmək istəmişdi. Ancaq yaşıllığına heyfi gəlmişdi.

Sərv ağacı bir gün ətrafa boylanıb, öz uca qaməti ilə öyündü:

– Eh, bu bağda mənə çatan olmaz, – dedi. – Az keçməz başım lap buludlara* dəyər.

Sərv ağacının boyu uzandıqca* lovğalığı da artırdı. Bütün ağaclara* yuxarıdan aşağı baxırdı.

Ellərə payız gəlmişdi. Qoca bağbanın meyvələri yetişib ballaşdı. O, hər gün bağı meyvələrindən* dərib nəvə-nəticələrinə səbət-səbət pay göndərirdi. Uca sərv ağacına isə heç yaxın getmirdi.

Bir gün sərv ağacı başını aşağı əyib yanındakı alma ağacından* soruşdu:

– Görəsən, bağban mənə niyə yaxın düşmür?

Alma ağacı dedi:

– Axı niyə də yaxın düşsün, barın yox, bəhərin yox.

Öz ucalığı ilə öyünən sərv ağacı bu sözdən yamanca tutuldu. Belə barlı-bəhərli* bağda bitdiyinə peşman oldu. Əvvəlki sevincindən* əsər-ələmət qalmadı. Barlı ağaclara baxıb xəcalət çəkdi. İndi o, başını uca tutmağa belə utanırdı. Barsızlıq* ona böyük bir dərd olmuşdu.

Axır ki bu bağda onun dərdinə bir şərək olan tapıldı. İri kötüklü meynənin topasından ayrılmış zoğ əlini sərv ağacına uzadaraq*:

– Ey sərv ağacı, gəl dost olaq, – dedi.

Sərv ağacı əvvəl ona heç məhəl qoymadı. Sonra könülsüz-könülsüz:

– Eh, sən hara, mən hara? – dedi.

– Bilirəm, ucalığını deyirsən. Kömək etsən, mən də sənə çata bilərəm.

Sərv ağacı ürəyində ucalığını tutmamışdı. Öz barsızlıq dərdini demək istəyirdi.

– Eh, siz meyvələrə nə var ki! Məhsulunuz bol, hər yerdə də tərifiənirsiniz, süfrələr bəzəyirsiniz. Dərd mənim dərdimdir.

Meynə sərv ağacının halına acıdı:

– Sənin nə dərdin ola bilər? – dedi. Uca qamətinə aləm heyrandır. Bütün ağaclar* sənə **həsəd aparır**.

Sərv ağacı:

– Nə olsun ki, uca qamətim var, – dedi. Barım ki yoxdur.

Meynə sərv ağacının dərdini anladı, halına acıdı. Ona kömək etmək üçün fikirləşdi*, fikirləşdi və axırda:

– Mən sənin dərdinə əlac edəyəm, – dedi.

Sərv ağacı sevinərək:

– Necə edərsən?

– Bax mən sənin uca qamətinə sarılıb, yuxarı qalxaram. Payız gələndə sarı kəhrəba salxımlarımla* səni bəzəyəyəm.

Sərv ağacı meynənin sözlərindən* çox sevindi. Həmin gündən* onunla dost oldu, qoynunda ona yer verdi. Meynə sərv ağacına sarılıb yuxarıya qalxdı. Günəşin işığını, hərərətini əmib boy atdı. Payızda öz kəhrəba salxımları ilə sərv ağacını bəzədi. Salxımlar şirəyə doldu, sarılıb ballandı. Bağban sərv ağacından* sallanan salxımlardan dərib yenə nəvələrinə pay göndərdi. Sərv ağacı buna sevindi. Qoca bağban ondan* da çox sevinirdi. İndi onun bağında bir dənə də bəhərsiz ağac yox idi.

Əli Səmədli

SÖZLÜK

alyanaq

zoğ

sərv ağacı

ballaşmaq

SÖZ EHTİYATI

can dərmanı

yaxın düşmək

ürəyində tutmaq

məhəl qoymamaq

yuxarıdan aşağı baxmaq

① Hekayədəki əsas fikri müəyyənləşdirin və səs tonu, ritmi gözləməklə hekayəni rollar üzrə oxuyun.

② Qruplara bölünün və hekayənin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin qrammatik normalarına uyğunluğuna diqqət yetirin. Sualların tərtibində yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib düzəldin.

③ Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Meynənin dostluq təklifi.

4) Lovğa sərv ağacı.

2) Qoca bağbanın bağı.

5) Sərv ağacının sevinci.

3) Barsızlıq dərdi.

4 Necə bilirsiniz, mətnin giriş və əsas hissəsi bir-biri ilə aşağıdakı cümlərdən hansı ilə əlaqələnir? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) Sərv ağacı bir gün ətrafa boylanıb, öz uca qaməti ilə öyündü.
- B) Bu bağda bir sərv ağacı da bitmişdi.
- C) Sərv ağacının boyu uzandıqca lovğalığı da artırdı.
- D) Sərv ağacı əvvəl ona heç məhəl qoymadı.

5 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və sonda müvafiq durğu işarələrini qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

- 1) Sərv ağacı həmin gündən meynə ilə dost oldu, ... 2) Qoca bağban neçə dəfə sərv ağacını kəsib, ... 3) Bir gün sərv ağacı başını aşağı əyib ... 4) Görəsən, bağban mənə niyə ... 5) Bağban hər gün bağın meyvələrindən dərib, ... 6) Meynə sərv ağacına sarılıb ... 7) Sərv ağacının boyu uzandıqca ...

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Birinci addımda lovğalananlar,
İkinci addımda yıxılacaqdır. (S. Vurğun)*

6 Hansı cümlədə “o”, “bu” əvəzlilərindən sonra vergül işarəsinin buraxıldığını müəyyənləşdirin və düzgün şəkildə köçürün.

- 1) O meynənin sözlərindən çox sevindi. 2) Sənin o vazaları təmizləməyinə lüzum yox idi. 3) İndi o başını uca tutmağa belə utanırdı. 4) Bu sərv ağacını çox kədərləndirdi. 5) O düşünürdü ki, bütün ağaclar ona həsəd aparır. 6) O sərv ağacına sarılıb yuxarıya qalxdı. 7) Bu müddət ərzində iki müştəri gəlib xeyli qab-qacaq aldı. 8) O altmış batmanlıq gürzlə Dondazı bərk vurdu.

✿ Hansı cümlələrdə “o”, “bu” əvəzlilərindən sonra vergül işarəsinə ehtiyac olmadığını müəyyənləşdirin və səbəbini izah edin.

7 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı atalar sözlərindən mətnin məzmunu ilə səsləşəni varmı? Uyğun bildiyiniz atalar sözünü seçib səsləndirin.

ATALAR SÖZÜ

- 1) İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz. 2) İçim özümü yandırır, çölüm özgəni. 3) Gedən bağdan gedər, bağbandan nə gedər. 4) Əli aşından da olduq, Vəli aşından da. 5) Əvvəl evin içi, sonra çölü. 6) El gözü tərəzidir. 7) Əkinçi yağış istər, yolçu quraqlıq.

✿ Axırıncı atalar sözünü necə başa düşdüyünüzü izah edin.

8 Aşağıdakı cümlələrdə qoşmaları tapıb sinonimləri ilə əvəz edin.

- 1) Səlim muzeyə çatana kimi hələ nə edəcəyini bilmirdi. 2) Uşaqlar meydançaya tərəf gedib sağa döndülər. 3) Vəli məfillərin uclarını qarmaq tək

əyərək bir-birinə keçirdi. 4) Toğruldan başqa, bütün uşaqlar şənliyə vaxtında gəldilər. 5) Lalə Nərmindən qabaq qapını açıb içəri girdi.

❁ Necə düşünürsünüz, öyrəndiyiniz qoşmalardan hansıları bir-birinin əvəzinə işlətmək olar? Fikrinizi misallarla əsaslandırın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Qoşmalar **iki cür yazılır**: 1) **birhecalı qoşmalar** (-can, -cən, -dək, -tək) aid olduqları sözə bitişik yazılır: küçəy**ədək**, axşam**acan**, səhər**əcən**, gült**ək**;

2) **ikihecalı qoşmalar** (tərəf, kimi, qədər, bəri, ötrü, üçün, ilə və s.) aid olduqları **sözdən ayrı** yazılır: anam **üçün**, ceyran **kimi**, dünəndən **bəri**, qılınc **təki** və s.

Qeyd: İlə qoşması samitlə bitən sözlərdə ahəng qanununa uyğun olaraq **-la, -lə** şəklində **sözə bitişik** yazıla bilər: anam**la**, qələml**ə**, ağac**la** ...

9) Aşağıdakı cümlələrdən hansı hekayənin əsas hissəsini nəticə ilə (sonluqla) bağlamağa xidmət edir? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) Meynə sərv ağacına sarılıb yuxarıya qalxdı.
- B) Sərv ağacı meynənin sözlərindən çox sevindi.
- C) İndi onun bağında bir dənə də bəhərsiz ağac yox idi.
- D) Payızda öz kəhrəba salxımları ilə sərv ağacını bəzədi.
- E) Payız gələndə sarı kəhrəba salxımlarımla səni bəzəyəyəm.

10) Aşağıda verilmiş tapmacaları cavablandırın. Cavablarda ifadə olunmuş əşyaları təsvir edin və həmin sözlərlə assosiasiya yaradan sözlər silsiləsi yazın.

Əyri-üyrü boy atar,	Uzun-uzun uzanar.
Ayağı yerə batar.	Al-yaşılı boyanar.
Salxım-salxım sallanar,	Qırmızıdan don geyər.
Altında karvan yatar.	Ərş üzünə dayanar.
Yaşılı yamanca bərkdi,	Ağac başında sarı yumaq,
Sarısı göbələkdi.	Üstünə səpilib ağ sumaq.
Əl vurma düşəcəkd.	

11) Cümlələrin düzgün qurulmasına diqqət yetirməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

12) Mətnə işlənmiş defislə və bitişik yazılan mürəkkəb sözləri seçib səsləndirin və onların orfoqrafiyası ilə əlaqədar qaydanı izah edin.

13) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün, hər birinin düzgün tələffüzünü qarşısında qeyd edin. Sonra həmin sözlərin üzərində vurğusunu qoyun.

14) Mətnədən götürülmüş aşağıdakı sözlərdən eyniköklü sözlər düzəldib yazın və hər birini birləşmə daxilində işlədin.

bağ, uca, bar, tərif, bəzə(mək), fikir, bal, ağac, lovğa, yaşıl, dad, üzüm

15 Aşağıdakı məlumatı oxuyun və Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafı ilə bağlı faktları qruplaşdırıb, müqayisə edin. Sonra sayların mənacə növlərini müəyyənləşdirin və kəsir saylarını sözlə yazın.

1969-cu ildə Azərbaycanda üzüm istehsalı 272 min ton olduğu halda, sonrakı dövrlərdə görülmüş tədbirlər nəticəsində bu rəqəm 2 milyon tonu ötmüşdü. Lakin keçən əsrin 80-ci illərinin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda böyük zəhmət hesabına yaradılmış üzüm bağları məhv edilmişdir.

Yalnız ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra üzümçülüyn inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmış və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

2010-cu ilin statistik məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda üzümün əkin sahəsi 15,4 min hektar, istehsalın həcmi 129,5 min ton, təzə və qurudulmuş üzüm idxalı 5,5 min ton, ixracı isə 24,1 ton olmuşdur.

AYLARIN DÜZÜMÜ

Bilirsənmi bu dünyada
İlin neçə ayı vardır?

Payızı var,

Qışı vardır,

Baharı var, yayı vardır.

Yanvar, fevral...

Qar geyimli...

Martsa **gələr** əldə çiçək.

Aprel keçib, may **gülümsər**

Zəmiləri bəzəyəmək.

İyun, iyul...

Qızıl zəmi...

Zəmi **düzüm-düzüm** olar.

Avqustun da hədiyyəsi*

Günəş **nurlu*** üzüm olar.

Sentyabr, oktyabr

Alma **verər**, nar **gətirər**.

Noyabrda dekabrda

Yenə **boran**, qar gətirər.

Bax beləcə günlər* **keçər**,

Ay dalınca ay **ötüşər**.

Qış qarını döyməmişdən

Bahar keçər, yay **ötüşər**.

Əgər günlər* bir-birinə

Bəxş etsə də öz yerini,

Yenə aylar görə **bilməz**

Bu dünyada bir-birini.

Nəbi Xəzri

SÖZLÜK

düzüm

ötüşmək

1 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun və şairin onu niyə belə adlandırması ilə bağlı müzakirə aparın.

2 Dörd qrupa bölünün və qrupları “Yaz”, “Yay”, “Payız”, “Qış” adlandırın. Hər qrup adını daşdığı fəsil, onun əhatə etdiyi aylar, əsas əlamətləri üzrə təqdimat hazırlasın.

3 “Yaz”, “yay”, “payız”, “qış” sözlərindən hər biri ilə assosiasiya yaradan sözlər cərgəsi düzəldib yazın.

4 Cütlərlə işləyin. Hər cütlük ilin aylarından birini özünə şərti ad seçsin. Hansı ayı özünü ad seçmisinizsə, həmin ayı yazılı şəkildə səciyyələndirin. Hər bir ay nə ilə səciyyələnir: həmin ayda təbiətdə hansı hadisələr baş verir, insanlar necə davranırlar, hansı işlər görülür və s.?

Tərtib etdiyiniz mətndə cümlələr və abzasların düzgün əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

5 Şeirdə qara şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun mənasını izah edin.

6 Aşağıdakı tapmacaları cavablandırın və onlarda işlənmiş isim, sifət, say və əvəzlilikləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın, qrammatik mənalarını izah edin.

Bir ağacım var, on iki budağı,
Hər budağın otuz yarpağı,
Hər yarpağın bir üzü qara, bir üzü ağ.

Dəyirmanə dən doldu,
Zülf üzünə bənd oldu¹,
Düz üç yüz altmış taxta
Bir mismara bənd oldu².

SÖZLÜK

bənd olmaq

* Tapmacada altından xətt çəkilmiş sözlərin sinonimləri aşağıdakılardan hansıdır?

Köməkçi: aşıq olmaq, bağlanmaq, vurulmaq, ilişmək, məftun olmaq, yapışmaq

7 Şeiri nəsrə çevirib məzmununu öz sözlərinizlə danışın. Danışarkən səs tonunuzu tənzimləyin.

8 “Martsa gələr əldə çiçək” misrası ilə şair nə demək istəyir? Fikrinizi müvafiq nümunələrdən istifadə etməklə izah edin.

9 Aşağıdakı mətni oxusanız, müstəqil Azərbaycanın enerji sahəsinin inkişafında hansı illərdə hansı mühüm tarixi hadisələrin baş verdiyini öyrənəcəksiniz. Mətdə sayın hansı məna növünün daha çox işləndiyini müəyyənləşdirin və onların yazılışında yol verilmiş səhvlərin nə ilə bağlı olduğunu izah edin.

1996-cı ildə “Şahdəniz” qaz yatağı ilə bağlı saziş imzalanmış, sonra 1999-cü ildə Xəzər dənizini Gürcüstanın Qara dəniz sahilləri ilə birləşdirən ilk

boru kəməri inşa edilmişdir. Daha sonra – 2006-cü ildə Xəzər dənizini Aralıq dənizi və beynəlxalq bazarlarla birləşdirən Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas neft ixrac boru kəməri, 2007-cı ildə isə Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri inşa edilmişdir. 2012-cü ildə Türkiyə ilə Trans-Anadolu boru kəməri – TANAP-a dair tarixi saziş, 2013-cü il dekabrın 17-də isə “Şahdəniz-2” yekun investisiya qərarı imzalanmışdır.

10 Zamanla bağlı aşağıdakı tapmacaların cavabını siz artıq bilirsiniz. Burada onların hissələri bir-biri ilə qarışıq düşüb. Hissələr arasındakı uyğunluğu tapıb, tapmacaların ilkin şəklini bərpa edin.

Üçü bizə yağdı,	Üçü yığar gətirər,
Üçü cənnət bağdı,	Üçü vurur dağidar.
O hansı quşdu ki,	Bir qanadı qara.
Bir qanadı ağdı,	

Atamın yeddi oğlu var,	Basdırmışam iki toyuq,
Biri isti, biri soyuq.	Yeddisi də bir boyda.

11 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş feillərin zamanını müəyyənləyiniz. Həmin feillərdən axırıncısı digərlərindən nə ilə fərqlənir? Fikrinizi əsaslandırın.

12 2013-cü ilin son ayı hansı layihənin imzalanması ilə yadda qaldı?

- A) Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında strateji enerji əməkdaşlığına dair memorandum imzalandı.
B) Türkiyə ilə Trans-Anadolu boru kəmərinə dair tarixi saziş imzalandı.
C) Bakı – Ceyhan neft kəmərinə dair “Əsrin müqaviləsi” imzalandı.
D) Dekabrın 17-də “Şahdəniz-2” üzrə yekun investisiya qərarı imzalandı.
E) “Şahdəniz” qaz yatağı ilə bağlı saziş imzalandı.

13 Yanvar, mart, may, iyun, sentyabr, oktyabr, noyabr, dekabr aylarında hansı bayramlar və tarixi günlər qeyd olunur? Ən çox sevdiyiniz bayram və ya tarixi günlərdən biri haqqında mətn tərtib edib danışın. Tərtib etdiyiniz mətndə hadisələrin ardıcılığına və cümlələrin əlaqəsinə diqqət yetirin.

14 Müəllimin təqdim etdiyi “Tərcümeyi-hal” üzərində müşahidə aparın və illərin düzümünə əməl etməklə nümunə əsasında hər biriniz öz geniş tərcümeyi-halınızı yazın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Tərcümeyi-hal yazarkən aşağıdakı ardıcılığa əməl etmək lazımdır:

- 1) Başlıq: Tərcümeyi-hal; 2) Adınız, soyadınız və atanızın adı; 3) Doğulduğunuz il, ay, gün; 4) Məktəbə qədər olan dövr; 5) Məktəb dövrü; 6) Məktəbdəki fəaliyyətiniz və apardığınız ictimai vəzifə; 7) Ailə üzvləri haqqında qısa məlumat; 8) Tərcümeyi-halın yazılma tarixi; 9) Tərcümeyi-hal yazanın şəxsi imzası.

15 Hansı il, ay sizin, yaxud ailə üzvlərinizin həyatında əlamətdar hadisələrlə yadda qalıb? Cümlələr arasındakı əlaqələri gözləməklə bu mövzuda ətraflı danışın.

16 İllərin və ayların düzümündə bir tarix – 20 Yanvar 1990-cı il Azərbaycan xalqının yaddaşında **Qanlı Yanvar** kimi əbədiləşir. 20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar debata qoşulun. Fikrinizi konkret fakt və rəqəmlərlə əsaslandırın.

1) 20 Yanvar 1990-cı il Azərbaycan tarixində milli hüzn günüdür.

2) 20 Yanvar 1990-cı il Azərbaycan xalqının şərəfli qəhrəmanlıq tarixidir.

Köməkçi: Bakıda və respublikanın rayonlarında 147 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 841 nəfər qanunsuz həbs olunmuşdur; qəddarlıq: R.Rüstəмова 23, Y.Meyeroviçə 21, D.Xanməmmədova 10-dan çox güllə vurulmuşdur;

17 Aşağıdakı cədvələ diqqətlə baxın və oradakı illərin, ayların düzümünü yadda saxlayın! Bu tarixlər Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal tarixləridir! Tariximizi unutmayın!

Xankəndi – 26 dekabr 1991-ci il

Xocalı – 26 fevral 1992-ci il

Şuşa – 8 may 1992-ci il

Laçın – 18 may 1992-ci il

Xocavənd – 2 oktyabr 1992-ci il

Kəlbəcər – 2 aprel 1993-cü il

Ağdərə – 7 iyul 1993-cü il

Ağdam – 23 iyul 1993-cü il

Cəbrayıl – 23 avqust 1993-cü il

Füzuli – 23 avqust 1993-cü il

Qubadlı – 31 avqust 1993-cü il

Zəngilan – 29 oktyabr 1993-cü il

18 Aşağıdakı sözlər cərgəsini nəzərdən keçirin və onların arasında hər hansı bir bağlılıq olub-olmadığını izah edin. Sözlərdən bir neçəsini cümlədə işlədin.

Düzmək – düzüm – düzdürmək – düzülmək – düzülüşmək – düzlənmək

Ötmək – ötürmək – ötürücü – ötürücülük – ötüşmə – ötüşmək – ötüşdürmək

QIRMIZI GİLƏLİ BUDAQLAR

Nətiq hər dəfə babası ilə meşəyə gedəndə bir şey öyrənirdi. Bu dəfə gördüklərini isə o, bir nağılda oxumuşdu.

... Zalım **ögey** ana qış vaxtı* balaca qıza əmr edir ki, meşəyə gedib onun üçün təzə meyvə gətirsin. Tapmasa, bir daha evə qayıtmasın.

Balaca qız qara bata-bata meşəyə **üz tutur**. Ağlaya-ağlaya gəlib bir böyük qovaq* ağacına söykənir. Hara baxırsa, ağappaq* qar görünür. Nə edəcəyini bilmir. Bu zaman onun gözünün qabağında **nurani** bir qoca görünür.

– **Əziz** balaca qız, ağlama! Bax bu qovaq* ağacından* yeddi ağac o yana, qoca palıdın yanına get. Qarı təmizlə, **oradan** giləmeyvə taparsan.

Balaca qız əllərini ovxura-ovxura **həmin** ağacın yanına qaçır.

– Burada gör nə qədər qar var, – deyir və qarı təmizləməyə* başlayır. Birdən **gözlərinə* inanmır**. Qarın altından* bərk, yaşıl yarpaqları*, parlaq qırmızı gilələri olan kiçik budaqlar* çıxır... Qız sevinə-sevinə **həmin** giləmeyvələrdən yığıb, zənbilini doldurur və **sonra** evə **yüyükür**...

İndi babası qar altından balaca budaqlar çıxarıb onlardan* meyvə dərəndə Natiq həmin nağılı xatırladı. Sərv ağacı meynənin sözlərindən* çox sevindi.

– Baba, mən bu haqda nağıl da oxumuşam.

– Bala, elə bu da meşənin nağılıdır da.

Bütün bu işləri də insanlar* görür, nağılları da insanlar* qoşurlar*.

Onlar meyvə yığır və şirin söhbət edirdilər.

– Baba, bu nə ağacıdır?

– Ağac deyil, bitkidir.

– Bəs adı nədir? Payız öz kəhrəba salxımları ilə sərv ağacını bəzədi.

– Adına mərsin deyirlər*.

Baba giləmeyvələrdən yığır və **hər şeyi** Natiq **üçün** yerli-yerində danışırdı. Mərsin həmişəyaşıl bitkidir. O, payızda da yarpaqlarını* tökmür. Hə, qarın altında da yaşıl qalır. Giləmeyvələri də **yarpaqları kimi** donmur.

Söhbətin bu yerində Natiq özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

– Baba, mən eşitmişəm ki, qışda **bütün** meyvələr donur.

– Yox, bala, donmayan da var. Bax elə mərsini götürək. **Onun üçün** qar qorxulu deyil. **Payızda olduğu kimi**, qışda da yaşıl olur, meyvələri də dadını saxlayır.

Onlar* bir balaca **heybə** mərsin giləmeyvəsi yığıb, **yola düzəldə** Natiq bir məsələni də öyrənmək* istədi:

– Baba, qar basmış meşədə sən bu mərsinin yerini necə tapdın?

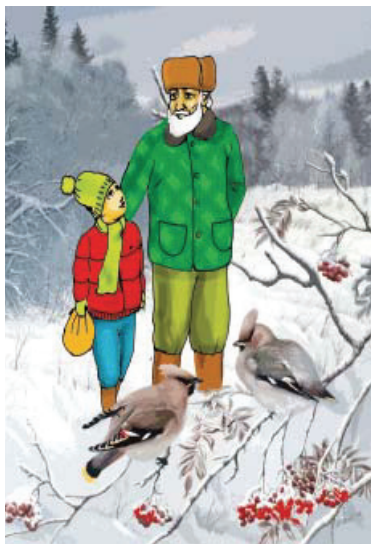
Baba güldü:

– Hə, onun da sirri var.

– Sirri de, baba, xahiş edirəm.

– Sirri budur ki, bilirdim, Natiq balam **qışda** mənə qonaq* gələcək. Odur ki, yayda mərsin bitən yeri **nişanlamışdım**. Qışda da **birbaşa** həmin yerə gəlib çıxdıq*.

Bu gün Natiqin sevinci kiçik qəlbinə sığmırdı. Birinci, ona görə ki, babası onu çox istəyirdi. İkinci də, o, bu gün meşədə nağıllarda oxuduğu bir aləmdə olmuşdu.

Əmrəh Əmrəhov

SÖZLÜK

qırmızı giləli

ovxurmaq

giləmeyvə

mərsin

1) Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə hekayəni oxuyun. Qara hərflərlə verilmiş sözlərin və ifadələrin mənasını izah edin.

2) Aşağıdakı suallardan hansına hekayədə cavab tapmadınız? Fikrinizi əsaslandırın və suallara cavab verin.

- 1) Nağıldakı balaca qız meşədəki giləmeyvənin yerini necə tapır?
- 2) Nağılda ögey ana balaca qızcıqazı necə mükafatlandırır?
- 3) Necə oldu ki, Namiq oxuduğu nağılı xatırladı?
- 4) Babası Namiqə mərsin barəsində hansı məlumatı verdi?
- 5) Xalq təsərrüfatında mərsindən nə məqsədlə istifadə olunur?
- 6) Baba meşədə mərsinin yerini necə tapmışdı?
- 7) Mərsin meşəsi Azərbaycanın hansı bölgəsində yerləşir?

3) Mətn üzrə aşağıdakı planı nəzərdən keçirin. Bu planda dəyişiklik etmək istərdinizmi? Hər hansı bir fikriniz varsa, əsaslandırın. Sonra səs tonunuza diqqət yetirməklə verilmiş plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

- 1) Balaca qızcıqazın nağılı.
- 2) Meşənin nağılı.
- 3) Natiqin marağı.
- 4) Babanın sirri.
- 5) Natiqin sevinci.

4) Necə düşünürsünüz, hekayədəki nağıl əhvalatından yazıçı nə məqsədlə istifadə etmişdir? Fikrinizi əsaslandırın və mətnin hissələrini müəyyənləşdirin.

5) Hekayənin hansı hissəsi (giriş, əsas hissə, nəticə) daha çox xoşunuza gəldi və niyə? Xoşunuza gələn hissəni danışın.

6) Hekayənin əsas hissəsini girişlə bağlayan cümlə hansıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

A) Baba, mən bu haqda nağıl da oxumuşam.

B) İndi babası qar altından balaca budaqlar çıxarıb onlardan meyvə dərəndə Natiq həmin nağılı xatırladı.

C) Bu dəfə gördüklərini isə o, bir nağılda oxumuşdu.

D) Balaca qız əllərini oxvura-oxvura həmin ağacın yanına qaçır.

E) Bu gün Natiqin sevinci kiçik qəlbinə sığmırdı.

7) Hekayədəki cümlələrdən birində düz 5 sifət işlənmişdir. Həmin cümləni tapıb oxuyun və sifətləri seçib deyin. Sonra cümləni həmin sifətlərsiz işlədin və sifətlərin dildəki əhəmiyyəti haqqında fikrinizi izah edin.

8) Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərlə işlənən qoşmaları sinonimləri ilə əvəz edin və onların qrammatik mənasını – qoşulduğu sözlərdə hansı mənə çalarları yaratdığını izah edin.

9) “Üçün” qoşması işlənmiş cümlələr üzərində müşahidə aparın. Necə bilərsiniz, həmin cümlələrdəki qoşmaları ismin yönük hal şəkilçisi ilə əvəz etmək olarmı? Bəs aşağıdakı cümlələrdə bu qoşmanı hansı sözlə əvəz etmək olar? Fikrinizi misallar üzərində şərh edin.

1) Hava şaxtalı olduğu üçün qalın kürk geyinmişdim. 2) Əsmərlə çoxdan tanış olduğumuz üçün bir-birimizi yaxşı başa düşürdük.

10 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümlələrin sırası hekayənin məzmununa uyğun gəlirmi? Fikrinizi əsaslandırın və hekayədəki ardıcılığı bərpa edin.

1) O, payızda da yarpaqlarını tökmür. 2) Qız sevinə-sevinə zənbilini doldurur və sonra evə yüyürür... 3) Onlar yola düzələndə Natiq bir məsələni də öyrənmək istədi. 4) Bilirdim, Natiq balam qışda mənə qonaq gələcək. 5) Qışda da birbaş həmin yerə gəlib çıxdıq. 6) Balaca qız qara bata-bata meşəyə üz tutur. 7) Balaca qız meşəyə gedib ona təzə meyvə gətirsin.

✿ Uyğun qoşmalardan istifadə edərək cümlələri yenidən qurun.

Köməkçi: 1) Bu qonaqlıqdan beş il keçdi, Hüseyinli xanın bir oğlu oldu. – Bu qonaqlıqdan beş il keçəndən sonra Hüseyinli xanın bir oğlu oldu. 2) Hava ayaz olduğundan bir qədər soyuq idi – Hava ayaz olduğu üçün bir qədər soyuq idi.

11 Necə bilirsiniz, hekayədə məzmunla əlaqəsi olmayan cümlələr varmı? Varsa, həmin cümlələri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

12 Hekayədə göy şriftlə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və hansı mənə növünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

13 Müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Şəkilçilərin yazılışında ahəng qanununun tələblərini gözləməyi unutmayın.

14 “Qovaq”, “giləmeyvə”, “mərsin” sözlərini hallandırın. Hal şəkilçilərinin artırıldığı sözün ahənginə uyğun olmasına diqqət yetirin.

✿ Həmin sözlərin müxtəlif formalarını isim, sifət və saylarla işlədərək söz birləşmələri düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

15 Hekayədə kursivlə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və hansı mənə növünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

KOROĞLUYNAN DƏLİ HƏSƏN

I hissə

Günlərin* bir günü Koroğlu Qıratı minib Çənlibelin ətəyindəki yola çıxmışdı. Bir də baxdı budu, bir dəstə yaraqlı-yasaqlı* atlı* gəlir. **Amma** atlıların* qabağında bir oğlan gəlir **ki**, dünyalara dəyər. Üzündən*, gözündən* igidlik yağır. Oğlan Koroğlunu görcək, dəstəsinə* hay vurdu. Atlılar o saat Koroğlunu araya aldılar. Koroğlu dayandı. Gözlədi ki, görsün işin axırı nə olacaq*. Oğlan atı **cövlana gətirdi**, süzdürüb düz Koroğlunun qabağında dayandı.

Sonra bir Koroğluya baxdı, bir atına baxdı, soruşdu:

– Əyə, de görüm kimsən? Bu yerlərdə* nə gəzirsən?

Koroğlu dedi:

– Yoldan keçənəm.

Oğlan bir də Koroğlunun atına baxıb soruşdu:

– Bu atı hardan alıbsan?

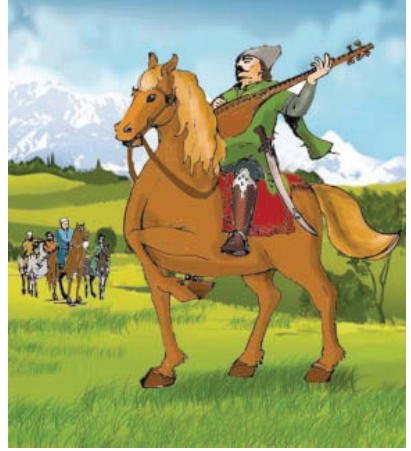
Koroğlu dedi:

– Mən sənə məsləhət görürəm öz yolunla düz gedəsən. **Yoxsa** yaxşı olmaz.

Oğlan bu sözdən qəzəbləndi. Hirsle **atının başını çəkdi**. At iki dal ayaqları* üstünə qalxdı. Üzünü Koroğluya tutub dedi:

Dəli Həsən elə bildi ki, Koroğlu ondan* qorxur. Geri qanrılıb, başının adamlarına dedi:

– Görünür ki, sən məni tanımırsan? Əgər tanısaydın, belə danışmazdın. Mənə Dəli Həsən deyərlər*. Bu yollardan kim keçsə, mənə bac-xərac verməlidir.

Koroğlu onu tanıdı. Bildi ki, atasının dediyi Dəli Həsəndi. Bir də diqqətlə atına, özünə baxdı. Gördü yox, Dəli Həsən, doğrudan da, igid oğlandı. Koroğlu atası öləndən* bəri onu axtarırdı. Onunla dostlaşmaq*, əlbir olmaq* fikrində idi. **Ancaq*** bilirdi **ki**, bu iş elə-belə **baş tutmayacaq***. Dava-dalaşsız məsələ düzəlməyəcək. **Fikir onu götürdü** ki, indi nə təhər eləsin. Elə bu fikirdə idi **ki**, Dəli Həsən bir də qışqırdı:

– Əyə, sənə atdan düş demirəmmi? **Yoxsa** əcəlin çatıb?

Koroğlu aramla dedi:

– Dəli Həsən, səsinə qüvvət vermə, igid* dil açmaz, əl açar.

Dəli Həsən dedi:

– Əyə, sən kimsən ki, mənim qabağında belə yekə-yekə danışırsan?

– Dayan deyim, kiməm.

Bunu deyib, Koroğlu **atın başını çəkdi**. At elə qalxdı ki, dırnağının altından* qopan daş bir neçə adam boyu Dəli Həsənin başının üstündən* keçib, o tərəfə düşdü. Koroğlunun ətrafını bürümüş atlılar çaxnaşmaya düşdülər. Koroğlu sazı çiyindən* aşırıb döşünə basdı, dedi:

Məndən* salam olsun əcəm oğluna,	Adımı soruşsan, bil, Rövşən olu,
Meydana girəndə, meydan mənimdi!	Atadan, babadan cinsim Koroğlu;
Qıratım köhləndi, özüm qəhrəman,	Mənəm bu yerlərdə* bir dəli, dolu,
Çalaram qılıncı, düşmən mənimdi!	<u>Gündoğandan ta günbatan mənimdi.</u>

Dəli Həsən bir Koroğluya baxdı, bir dönüb başının adamlarına baxdı, hündürdən bir **şaqqanaq*** **çəkib** güldü. Atlılar da gülüşdülər. Onların* bu gülüşməyi Koroğluya dəydi. Bir istədi Misri qılıncı çəkib, özünü onlara göstərsin. Sonra lənət şeytana deyib, aldı sazı görək nə dedi:

Qoç Koroğlu çıxar düzə,
Baxmaram əllyə, yüzə.

Mən dəlidən öyüd sizə,
Həddindən* aşmamaq* görək.

Koroğlunun belə yekə-yekə nəsihət verməyi Dəli Həsənə lap **acıq*** gəlmişdi. Başının adamlarına hay vurub, Koroğluya hücum eləmək istədi. Koroğlu dedi:
Gəl sənə söyləyim, ay Dəli Həsən,
And içmişəm, bu gün döyüş olmasın.

– Əyə, mən də elə bilmişəm **ki**, bu, doğrudan da, igiddi. Tutun, yekə-yekə danışdığına görə atını əlindən* alın, özünə də bir-iki vurub yola salın.

Hadisələr bundan sonra necə cərəyan edəcək? Dəli Həsən Koroğluya qalib gələcək, yoxsa o, Koroğluya məğlub olacaq? Öz variantınızı təqdim edin.

SÖZLÜK

bac-xərac

yaraqlı-yasaqlı

cins

köhlən

SÖZ EHTİYATI

dünyalara dəyər
əcəli çatmaq

həddini aşmamaq
əcəm oğlu

cövlana gətirmək

1 Səs tonu və fasiləni gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin.

* Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və ardıcılığı gözləməklə oxuduğunuz hissənin planını tərtib edib yazın.

2 Dastandan götürülmüş aşağıdakı misraları oxuyun. Necə bilirsiniz, bu sözlər hansı dastan qəhrəmanının xarakterinə uyğundur? Misraların mətndəki yerini müəyyənləşdirin və fikrinizi əsaslandırın.

İgid meydana girəndə,

Qaynayıb coşmamaq gərək.

3 Koroğlu nə üçün Dəli Həsənlə döyüşmək istəmir? Bunun səbəbi nə ilə bağlı idi? Mətnin məzmununu əks etdirməyən variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) Koroğlu Dəli Həsənin igidliyini yoxlamaq istəyirdi.

B) Koroğlu Dəli Həsənin igidliyini görüb ondan qorxdu.

C) Koroğlu başa düşürdü ki, Dəli Həsənlə yaxınlaşmaq elə də asan olmayacaq.

D) Koroğlu Dəli Həsənlə dostlaşmaq, onunla əlbir olmaq istəyirdi.

E) Koroğlu atası öləndən bəri onu axtarırdı.

* Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyərək mətndən həmin hissənin məzmununu danışın.

4 Dastandan oxuduğunuz hissənin məzmunu əsasında Koroğlu ilə Dəli Həsəni müqayisə edin, oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini sadalayın. Necə

bilirsiniz, hər ikisi qəhrəman olduğu halda, niyə məhz Koroğlu xalqın sevimli qəhrəmanına çevrilir? Mövzunu müzakirə edin.

5 Koroğlu haqqında əlavə məlumat almaq istəyirsinizsə, müəllimin təqdim etdiyi qısa məlumatı oxuyub Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Ahəng qanununa uyğun şakilçi variantlarından düzgün istifadə etməyi unutmayın.

6 Koroğlu özü haqqında mətnin hansı hissəsində məlumat verir? Həmin hissəni tapıb yenidən oxuyun və məzmununu öz sözlərinizlə çatdırın.

7 Mətnin iki yerində cümlələr arasında əlaqə pozulmuşdur. Əlaqələrin pozulduğu həmin yerləri müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, mətnə əlaqənin pozulmasına səbəb nə olmuşdur? Fikrinizi əsaslandırın.

8 Mətnə yerində işlənməyən cümləni tapıb səsləndirin. Necə bilirsiniz, bu cümlənin mətnin məzmunu ilə hər hansı bir bağlılığı varmı?

✿ Tapdığımız cümlənin mətndəki yerini müəyyənləşdirib onu yerinə qoyun və oxuyun. Cümlələrin necə əlaqələndiyini izah edin.

9 Necə bilirsiniz, mətnə atalar sözü işlənmişdirmi? Əgər işlənmişdirsə, tapıb səsləndirin. Qəhrəmanlıq, igidlik mövzusunda bildiyiniz atalar sözlərini yadınıza salıb deyin.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edib, cümlələri yenidən oxuyun. Cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik müşahidə etdinizmi? Fikrinizi bildirin.

11 Mətnə qara şriftlə verilmiş ifadələrdən hansının qarşılığı düzgün verilməmişdir?

- A) baş tutmayacaq – olmayacaq
- B) şaqqanaq çəkmək – bərkdən gülmək, şaqqıltı ilə gülmək
- C) cövlana gətirmək – fırlatmaq, dövrə vurmaq
- D) atın başını çəkmək – sürüb getmək
- E) acıq gəlmək – xoş gəlməmək, açıqlandırmaq

12 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Onunla dostlaşmaq, əlbir olmaq fikrində idi. Ancaq bilirdi ki, ... 2) Dəli Həsən elə bildi ki, ... 3) Bu yollardan kim keçsə, ... 4) Koroğlunun belə yekə-yekə nəsihət verməyi ... 5) Tutun, yekə-yekə danışdığına görə atını əlindən alın, ...

13 Mətnə yaşıl fonda verilmiş cümlədəki “sonra” sözünün qrammatik mənası ilə bağlı düzgün cavabı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Bu cümlədə “sonra” sözü zaman zərfidir.
- 2) Bu cümlədə “sonra” sözü qoşmadır.

14 Mətnədə altından xətt çəkilməmiş cümlədə feilin hansı formaları işlənmişdir? Əlavə misallardan istifadə etməklə fikrinizi əsaslandırın və həmin feilləri şəxslər üzrə dəyişib yazın, sonra cümlələrdə işlədin.

15 Mətnədən mənsubiyyət şəkilçili bir neçə söz seçib şəxsini müəyyənləşdirin və aid olduğu sözlə birlikdə səsləndirin.

16 Mətnədə qırmızı rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın və tədris dilindəki biliklərinizə əsasən onların dildə hansı qrammatik vəzifəni yerinə yetirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

- A) sözlərə qoşulub onlarda müəyyən məna çaları yaradır
- B) sözləri və cümlələri bir-birinə bağlayır
- C) ayrı-ayrı nitq hissələrini əvəz edərək onların yerində işlənir
- D) sözlərin və cümlələrin təsir gücünü artırır
- E) hiss, həyəcan bildirir

KOROĞLUYNAN DƏLİ HƏSƏN

II hissə

Dəli Həsənin dəstəsi Koroğluya hücum elədi. Koroğlu atı cövlana gətirib, qızmış şir **kimi** onların üstünə **cumdu**. Bir yandan* Koroğlu, bir yandan Qırat az vaxtda dəstəni* qatım-qatım qatlayıb əldən-ayaqdan saldılar. Dəstədən* qırılan qırıldı, qalanlar* da qaçıb dağıldılar.

Koroğlu dəstəni dağılmış görüb, Qıratı ildırım **kimi süzdürdü**, çəkilib bir yanda duran Dəli Həsənin üstünə sürdü. Üzünü ona tutub, aldı görək nə dedi:

Qıratı gətirdim cövlana, indi
Varsa igidlərin meydana gəlsin!

Dəli Həsənlə Koroğlu **dava eləyəsi** oldular. Qılınclarını çəkib, bir-birinə hücum elədilər. Qılıncdan murad hasil olmadı, əmuda əl atdılar. Əmuddan murad hasil olmadı, nizəyə əl uzatdılar. Nizədən **də** kar aşmadı. Axırda atdan düşdülər, güləşməyə başladılar. Dəli Həsən **ilə** Koroğlu çox güləşdilər, **gah** o, buna güc gəldi, **gah** bu, ona güc gəldi. Qoç Koroğlu axırda bir dəli nəərə çəkib Dəli Həsəni götürüb yerə vurdu. Dizini sinəsinə dayadı, əlini qılınca atanda Dəli Həsən bir ah çəkdi.

Necə düşünürsünüz, Koroğlu Dəli Həsəni öldürəcəkmiz, yoxsa onun igidliyinə qıymayıb bağışlayacaqmız? Müzakirə edin.

Koroğlu dedi:

– **Bir qaşığı*** qanından* qorxub niyə ah çəkirsən?

Koroğlunun cavabında Dəli Həsən dedi:

– Ey igid, mən canımdan* qorxub ah çəkmirəm. Əhdim var idi. Əhdimə çatmadım.

Koroğlu soruşdu:

– Əhdin nə idi?

Dəli Həsən dedi:

– Mən əhd eləmişdim **ki**, *hər kim* məni **bassa**, onun**la** dost, qardaş olam. Ölənə **qədər** onun yanında qalam. İndi sən məni basdın, **ancaq** öldürürsən, əhdimə çata bilmirəm.

Dəli Həsənin bu sözü Koroğlunu sevindirdi. Ayağa qalxdı, Dəli Həsənin qolundan* yapışib qaldırdı, əlini üç dəfə onun **dalına** vurdu.

Dəli Həsən onun qılıncının altından* keçdi, ölənə**cən** ona qardaş olub, qulluğunda durmağa and içdi. Ondan sonra üzünü Koroğluya tutub dedi:

– Qoç Koroğlu, düz yeddi ildə ki, mən bu yolların ağasıyam. İndiyə **qədər** hələ bir adam mənim qabağıma çöp sala bilməyib. Bu yeddi ilin ərzində bir bəzircan mənə bac verməmiş bu **həndəvərdən keçə bilməyib**. Bəylərdən, xanlardan*, tacirlərdən* alıb yığdığım mal-dövlətin, qızıl-gümüşün, cəvahiratın hamısını saxlamışam. İgidlər* arasında olan adətə **görə**, indi onların* *hamısı* sənə çatır. Buyur, gedək, **malına sahib ol!** Mən yoxsul bir adamam.

Koroğlu qabaqca* ona inanmadı. Şübhələndi **ki**, bəlkə, hiylə qurub onu **tora salmaq** istəyir. Sonra fikirləşib* öz-özünə dedi: “Eybi yoxdu, elə belə yaxşıdı. Bu başdan yoxlayıb, sınaqdan* çıxardaram. Qoy mərddirsə **də** indidən bilinsin, müxənnətdirsə **də** indidən bilinsin”.

Özü Qıratı mindi, sonra da üzünü ona tutub dedi:

– Min atını, sür, gedək!

Dəli Həsən qabaqda, Koroğlu dalda az getdilər, üz getdilər, gəlib bir sıldırım qayanın dibinə çatdılar. Qayanın dibi **yaman** kol-kosluq* idi. Dəli Həsən atını kol-kosluğa vurdu. Koroğlu da onun dalınca. Elə bir az getmişdilər ki, qabaqlarına bir mağara çıxdı. Dəli Həsən atdan düşdü. Sonra Qıratın cilo-vundan* yapışib dedi:

– Çatmışıq*. İndi atdan düş, içəri girək.

Koroğlu yenə də Dəli Həsəni qabağına salıb mağaraya girdi. Baxdı **ki**, burada o qədər qızıl-gümüş var **ki**, elə bil yeddi padşahın xəzinəsi buradadı. Koroğlu mağaranı **tamam-kamal** gözdi. *Hamısını* gözdən keçirdi. Sonra Dəli Həsənə dedi:

– Qoy bunlar elə buradaca qalsınlar. İndi bunlar* bizə lazım deyil. Amma elə ki, Çənlibeldə yurd-yuva saldıq*, başımıza dəlilələr, igidlər yığıldı, onda bunlar bizə lazım olacaq*.

Doğrudan da, elə oldu. Bu gündən* Koroğlunun başına yavaş-yavaş adamlar yığışmağa başladı. Çox çəkmədi **ki**, Çənlibel qoçaq oğlanların*, igidlərin* məskəni oldu.

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

əhd eləmək

müxənnət

bəzircan

cəvahirat

SÖZ EHTİYATI

əldən-ayaqdan salmaq
ıldırım kimi süzdürmək
muradı hasil olmamaq

kar aşmır
bac
qabağına çöp sala bilməmək

① Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun, onun məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səsləndirin.

② Cümlələrdəki ardıcılığı mətnin məzmununa əsasən bərpa etsəniz, mətnin planı alınacaq. Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyərək plana əsasən mətnin məzmununu qısaca danışın.

- 1) Koroğlu Dəli Həsəni qabağına salıb mağaraya girdi.
- 2) Dəli Həsənlə Koroğlu dava ələyəsi oldular.
- 3) Çənlibel qoçaq oğlanların məskəni oldu.
- 4) Düz yeddi ildi ki, mən bu yolların ağasıyam.
- 5) Dəli Həsən Koroğlunun qılıncının altından keçdi.

③ Koroğlunun Dəli Həsəni məğlub etdiyi hissəni səhnələşdirin.

④ Tərtib edilmiş suallarda mətnin ardıcılığı pozulmuşdur. Əvvəlcə düzgün ardıcılığı bərpa edin, sonra sualları cavablandırın.

- 1) Koroğlu nə üçün Dəli Həsənlə getməyə razılaşdı?
- 2) Mağaranı nəzərdən keçirən Koroğlu Dəli Həsənə nə dedi?
- 3) Dəli Həsənin cavabı nə üçün Koroğlunu sevindirdi?
- 4) Nə üçün Koroğlu Dəli Həsənlə vuruşası oldu?
- 5) Dəli Həsən məğlub olanda niyə ah çəkdi, o, nəyə əhd eləmişdi?

✿ Özünüz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz?

✿ Mətn üzrə elə suallar tərtib edin ki, mətndə onların cavabı olmasın.

⑤ Necə düşünürsünüz, mətndə təsvir olunan hadisə Koroğlunun fəaliyyətinin hansı dövrünə təsadüf edir? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın.

A) ətrafına igidləri topladığı dövr	B) qocalıq dövrü
C) artıq bir qəhrəman kimi tanındığı dövr	E) uşaqlıq dövrü
D) zalımlardan intiqam almaq istədiyi dövr	

6 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri ilk ağılınıza gələn sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi dəqiqləşdirin.

Köməkçi: tərəflərdən, ətrafdan, yan-yörədən; yerli-yataqlı, hərtərəfli, bütünlüklə; bir az, cüzi miqdarda, azacıq; var-dövlət, sərvət, qənimət; aldatmaq, dolaşdırmaq, azdırmaq; çox, həddindən artıq, hədsiz; qaçdı, yüyürdü, üstünə atıldı; oynatmaq, rəqs etdirmək; vuruşmaq, döyüşmək, dalaşmaq;

✿ Necə düşünürsünüz, mətndəki sözlərin kontekst üçün “Köməkçi”dəki sinonimlərindən daha uğurlu variant olduğunu söyləmək olarmı? Müzakirə edin və fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

7 Mətnə “dəlilər”, “Dəli Həsən” kimi ifadələr işlənmişdir. Necə düşünürsünüz, burada “dəli” sözü hansı mənada işlənmişdir? Düzgün cavabı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

A) bu söz artıq köhnəlmişdir

D) igid, qorxmaz

B) bu söz məcazi mənada işlənir

E) ağılsız, ağılı itirmiş

C) bu söz mətnə heç bir mənə kəsb etmir

8 Mətnədən götürülmüş aşağıdakı sözlərin tələffüzü ilə bağlı səhvə yol verilmiş cərgəni göstərin və səhvin nədən ibarət olduğunu əlavə misallarla izah edin.

A) canımdan, kol-kosluq idi, qılınc – [canımnan, kol-kosdux idi, qılınç]

B) tacirlərdən, qaşığı, dəstəni – [tacirrərdən, qaşix, dəsdəni]

G) qabaqca, altından, cilovundan – [qabaxca, altınnan, cilovunnan]

D) xanlardan, sınaqdan, oğlanların – [xannardan, sınaxdan, oğlanların]

E) igidlərin, fikirləşdi, qanıdan – [igitdərin, fikirrəşdi, qanınnan]

9 Cümlələrdə sözləri düzgün əlaqələndirmək və ahəng qanununa əməl etməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun. Necə bilirsiniz, bu tərcümə “Koroğlu” dastanı ilə bağlı məlumatınızın genişlənməsinə xidmət göstərə bildimi?

✿ Əldə etdiyiniz faktlardan nə vaxt bir nümunə kimi istifadə edə bilərsiniz? Fikrinizi açıqlayın.

10 Mətnə qırmızı və göy rəngdə verilmiş sözləri ayrı-ayrı sütunlarda yazın; tədris dilindəki biliklərinizi yadınıza salın və onları bir-biri ilə müqayisə edin. Bu söz qrupları ilə bağlı səhv cavabı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) Hər ikisi müstəqil leksik mənaya malik deyil və suala cavab vermir.

B) Hər ikisi dildə köməkçi vəzifə yerinə yetirir.

C) Qırmızı rəngdə verilmiş sözlər sözləri və cümlələri bir-birinə bağlayır.

D) Göy şriftlə verilmiş qoşmalar sözlərə bitişik və ayrı yazılır.

E) Hər ikisi sözləri və cümlələri bir-birinə bağlayır və qoşulduğu sözdə müəyyən mənə çaları yaradır.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, dilimizdə köməkçi vəzifə yerinə yetirən söz qruplarından biri də **bağlayıcıdır**. Bağlayıcılar cümlədə **sözləri və cümlələri bir-birinə bağlayır**. Məsələn, “Dəli Həsən **ilə** Koroğlu çox güləşdilər” cümləsində “**ilə**” bağlayıcısı sözləri, “Çox çəkmədi **ki**, Çənlibel qoçaq oğlanların, igidlərin məskəni oldu” cümləsində isə “**ki**” bağlayıcısı cümlələri bir-birinə bağlamışdır.

Sintaktik vəzifəsinə görə bağlayıcıların iki növü var:

- 1) **tabesizlik** bağlayıcıları – və, ilə, gah, gah da, ya, ya da, amma, ancaq, həm, həm də, isə, və ya da ki, yaxud, hətta, həmçinin, lakin ...
- 2) **tabelilik** bağlayıcıları – ki, belə ki, əgər, indi ki, çünki, ona görə ki, hərçənd ki ...

11 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillər üzərində müşahidə aparın və onları grammatik mənasına görə (feilin şəkilləri üzrə) qruplaşdırıb dəftərinizə yazın.

✿ Müşahidələrinizə əsasən deyin: feilin formalarından hansı dildə daha çox işlənir? Fikrinizi əsaslandırın.

✿ Hər qrupda yazdığınız feillərdən birini şəxslər üzrə dəyişib yazın və cümlələrdə işlədin.

12 Mətnə kursivlə verilmiş sözlərin grammatik mənasını izah edin və mənə növünü göstərin. Əlavə misallar gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.

13 Aşağıdakı cümlələrdə bağlayıcıları tapıb, grammatik mənasını izah edin. Sonra sintaktik vəzifəsinə görə hansı növə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

Mən elə bilirdim ki, bizim uşaqlar özgə uşaqlar kimi, o qədər də divar yazan deyillər. Çünki çox nəsihət eləmişdim və onlar da mənə söz vermişdilər ki, divarları yazmayacaqlar. Amma axır vaxtlarda gördüm ki, balkonun divarında ... bir belə şəkil çəkilib...

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Durmaq – 1) Ayaq üstə, şaquli vəziyyətdə hərəkətsiz dayanmaq – Yolun qırağında durmuşdum. 2) Yerindən qalxmaq, oturduğu yerdən qalxmaq; Yuxudan ayılaraq yorğan-döşəkdən qalxmaq – Gec durmaq; Sağalmaq, yaxşı olmaq. 3) Yerləşmək, olmaq, dikəlmək – Bir küncdə durur. 4) Əyninə oturmaq, bədəninə uyğun gəlmək – Bu don əynində yaxşı durur. 5) Qalmaq, dayanmaq – Bir az dur, gedərik. 6) Qərar tapmaq, rahat qalmaq, sakit qalmaq – Bu uşaq bələkdə durmur. 7) Müqavimət göstərmək, möhkəm dayanmaq, dözmək – Düşmən qabağında durduğunu unutma! 8) Sabitlik göstərmək, israr edib dayanmaq – Sözüünün üstündə durmadı.

FƏTƏLİ XANIN BEŞİYİ

I hissə

Sizə hardan deyim? Quba mahalından*. Quba mahalında kimdən*? Hüseyinli xandan*. Hüseyinli xan Azərbaycanın dörd bir **səmtinə** – Badi-Kubəyə, Dəmirqapı Dərbəndə, Şəkiyə, Qarabağa, Lənkərana, İrəvana, Naxçıvana, Təbrizə, Marağaya, Ərdəbilə ... **çapar** göndərmişdi. **Qəsd**i bu idi ki, o mahalların adlı-sanlı* xanlarını* Novruzqabağı bir yerə **yiğsın**, incikliyi, **umu-küsüsü** olanları* barışdırsın.♥

Neçə gün idi **ki**, qonaqlığa hazırlıq* görülürdü. Mahalın ən **mahir** ovçuları səhərin gözü açılmamışdan bildirçin, qırqovul, turac, kəklik ovuna çıxırdılar. Çobanlar* kəsiləcək erkəkləri seçirdilər, qızlar* iri-iri sinilərdə düyü **arıtlayırdılar**. Eşikağasının **da ki**, bir ayağı elə **çarşıda** qalmışdı. Baş aşpaz nə deyirdisə, şabalıd olsun, kişmiş olsun, albuxara olsun, **dərhal** alıb gətirirdi.♥

Hüseyinli xan **həm də** düşünürdü **ki**, axırda hər qonağa adına layiq bir **bəxşiş də** versin.♥ **Odur ki**, əvvəl istədi **ki**, eşikağasını tanıdığı zərgərlərin*, xəttatların* yanına göndərsin, görsün nələri var? **Amma** sonradan fikrini dəyişdi. Belə qərara gəldi **ki**, özü Badi-Kubəyə – “Böyük çarşı”ya getsin, seçsin, **ürəyinə yatan** şeylər alsın.

Hüseyinli xan nöqə-r-naibə göstəriş verdi **ki**, faytonu hazırlasınlar*. Sonra arvadını – Usmi Əhmədخان qızını çağıraraq dedi:

– Mən səfərə çıxıram.♥ Bir həftəyə* kimi gələcəyəm. Mahalda gözün olsun.

Hüseyinli xan lap **obaşdan** yola çıxdı. İki ötüb, üç deyən günü Badi-Kubəyə **yetişdi**. “Böyük çarşı” Qız qalası* azca yuxarıda – karvansaranın düz qabağında idi. Burada nələr satmırdılar? Üzük, sırğa, boyunbağı, nişan xonçaları, Osmanlıdan* gətirilmiş qılınclar*, qaragül dəridən tikilmiş buxara papaqlar*, Xorasan kürkü, **qısa**sı, hildən, darçından*, zəfərandan*, iydə qurusundan*, püstədən, badamdan* tutmuş, xalça-palazacan hər şey.♥

Hüseyinli xan “Böyük çarşı”da xeyli gəzib-dolaşandan* sonra qını **və qəbzəsi** qızıl suyu ilə işlənmiş, qiymətli* daş-qaşlarla bəzədilmiş bir neçə osmanlı* qılıncı aldı.♥ **Elə çıxıb getmək istəyirdi ki**, xalça-xalı satılan **yerin qabağında yan-yana düzölmüş beşikləri görəndə ayaq saxladı, diqqətlə baxmağa başladı**.

Məşhur beşik ustası Hacıəli kişi Hüseyinli xanı görəndə kimi tanıdı. **Odur ki**, yaxınlaşdı*: “Xan, beşik almaq istəyirsiniz?” – deyərək xəbər aldı.

Hüseyinli xan dedi:

– Yox ... Elə-belə baxıram ... çox qəşəngdilər. Kim düzəldib bunları?

Hacıəli kişi **kamali-ədəblə** əlini **köksünə** qoyub: “**Bəndeyi-həqiriniz**”, – dedi.

Hüseyinli xan dedi: “Hacıəli kişi, Allah-Təala mənə bir övlad **bəxş etsə**, beşiyini sənə düzəltməyəm”.

Hüseynəli xan Qubaya qayıdandan* sonra qonaqları* gəldi. Seçmə erkəklər, bildirçinlər*, qırqovullar, turac və kəkliklər kəsildi, qazanlar* qaynadı, düz yeddi gün, yeddi gecə bir qonaqlıq* oldu **ki**, gəl görəsən. **Elə ki, vədə** yetişdi, getmək vaxtı **gəldi**, Hüseynəli xan aldığı hədiyyələri* gətirib dedi:

– Bax hərənizə bir qılınç almışam.♥ Bir olsaq, düşmən qorxar, üstümüzə gəlməz.

Qılınclar qonaqların* çox xoşuna gəldi. Elə oradaca qurşandılar, dedilər:

– Hüseynəli xan, çox sağ ol **ki**, bizi bir yerə **yığdın**. **Həmişə** evinə **şadlığa-şadyanalığa** gələk.

İşləyəni: Dilsuz

Necə bilirsiniz, Hüseynəli xan beşik almaq üçün “Böyük çarşı”ya gedəcəkmiz? Mətni siz necə davam etdirərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin.

SÖZLÜK

umu-küstü	albuxara	sini	qın
qəbzə	hil	darçın	yüyrük

SÖZ EHTİYATI

çarşı	eşikağası	kamali-ədəblə
xəttat	qurşanmaq	bəndeyi-həqiriniz
nökər-naib	qəsd	

① Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin.

- 1) Xanlıqda qonaqlığa hazırlıq necə gedirdi?
- 2) “Böyük çarşı”da Hüseynəli xanın diqqətini nə cəlb etdi?
- 3) Hüseynəli xan nə üçün “Böyük çarşı”ya özü getməyə qərar verdi?
- 4) “Böyük çarşı” harada yerləşirdi və orada nələr satılırdı?
- 5) Hüseynəli xan nə məqsədlə Azərbaycanın dörd bir səmtinə çapar göndərdi?
- 6) Hədiyyələri verəndə Hüseynəli xan qonaqlara hansı arzusunu bildirdi?
- 7) “Böyük çarşı”da Hüseynəli xan Hacıəli kişiyyə nə dedi?

✿ Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılığı əks etdirirmi? Fikrinizi əsaslandırın və müvafiq ardıcılığı bərpa edin.

② Qruplara bölünün və mətn üzrə tərtib edilmiş planın bəndlərindən biri üzrə danışın.

- 1) Hüseynəli xanın niyyəti.
- 2) Qonaqlığa hazırlıq.
- 3) “Böyük çarşı”da.
- 4) Hədiyyələrin təqdimi.

3 Mətndəki faktlardan çıxış edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) Hüseynəli xan zərgərin yanına niyə eşikağasını göndərdi?
- 2) Hüseynəli xan niyə qılınc deyil, buxara papaq almaq istədi?
- 3) Hüseynəli xan niyə “Böyük çarşı”ya getmək fikrindən daşındı?
- 4) Hacıəli kişi niyə Hüseynəli xanı tanımadı?
- 5) Hədiyyələr niyə qonaqların xoşuna gəlmədi?

4 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçmək və sözləri düzgün əlaqələndirməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə etsəniz, Fətəli xan haqqında müəyyən məlumat alacaqsınız. Özünüzü sınayın.

5 Verilmiş cədvəldəki qruplara uyğun gələn isimləri mətndən seçib müvafiq xanalara yazın və quruluşca növlərini izah edin.

Yer, məkan	Heyvan, quş	Peşə, sənət	Şəxs, ad	Quru meyvə	Ədvii-yat	Geyim	Zərgərlik məmulatı
------------	-------------	-------------	----------	------------	-----------	-------	--------------------

6 Necə bilirsiniz, mətnin “Qonaqlıq”, yoxsa “Fətəli xanın beşiyi” adlandırılması daha məqsədəuyğun olardı? Debata qoşulun və fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

7 “Vətəni qorumaq üçün” ifadəsinin mətndəki yerini müəyyənləşdirin: Necə düşünürsünüz, bu ifadə mətndəki hansı rəngdəki ürək simvolunun yerinə qoyulmalıdır? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış etməklə əsaslandırın.

✿ “Vətəni qorumaq üçün” ifadəsini işlətməklə cümlələr qurub yazın.

8 Mətnin axırıncı altı cümləsində işlənmiş feilləri seçib, hansı formada və şəxsdə olduğunu izah edin. Əlavə misallarla fikrinizi əsaslandırın.

✿ Qruplara bölünün və hər biriniz seçdiyiniz feilləri müxtəlif formalarda işlədin. Sonra hərəniz bir feili formalardan biri üzrə şəxslər üzrə dəyişib yazın.

9 Mətnə qara şriftlə yazılmış sözləri dəftərinizə köçürün və kontekstə uyğun sinonimlərini qarşılarında qeyd edin.

✿ Həmin sözləri qrammatik mənalar üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

10 Mətnə işlənmiş bağlayıcılar üzərində müşahidə aparın. Tabesizlik və tabelilik bağlayıcılarını seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın və qrammatik mənalarını izah edin. Fikrinizi izah edərkən təhsil aldığınız dildəki biliklərinizdən də istifadə edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Tabesizlik bağlayıcılarının aşağıdakı növləri vardır:

1. **Birləşdirmə** bağlayıcıları: və, ilə (la, -lə);
2. **Bölüşdürmə** bağlayıcıları: gah, gah da, ya, ya da, istər, istərsə də, yaxud ...;
3. **Qarşılaşdırma** bağlayıcıları: amma, ancaq, lakin, halbuki, yoxsa ...;
4. **İştirak** bağlayıcıları: həm, həm də, həm də ki, da, də, hətta, habelə, həmçinin, o cümlədən, özü də, bir də ...;
5. **İnkarlıq** bağlayıcıları: nə, nə də, nə də ki.

SÖZLÜK

birləşdirmə bağlayıcıları
qarşılaşdırma bağlayıcıları
inkarlıq bağlayıcıları

bölüşdürmə bağlayıcıları
iştirak bağlayıcıları

11 Mətnə işlənmiş mürəkkəb sözləri seçib dəftərinizə yazın, yazılış qaydalarını izah edin, sonra hər birinin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyin.

12 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri tələffüz xüsusiyyəti baxımından necə qruplaşdırıla bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın.

13 Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun. Necə düşünürsünüz, onların hamısının mətnin məzmunu ilə səsleşdiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi bildirin.

ATALAR SÖZÜ

1) Birlilik harada, dirilik orada! 2) Güc birlikdədir. 3) El igidləri ilə tanınar. 4) Dünyanın malı dünyada qalacaq. 5) Elin malı eldə qalar. 6) El bir olsa, dağ oynadar yerindən. 7) El köçər, adət köçməz. 8) El malına göz dikən gözdən olar.

Atalar sözlərində işlənən feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin.

Atalar sözlərində işlənən “bir”, “diri”, “tanı(maq)”, “yer”, “köç” sözlərindən eyniköklü sözlər düzəlib cümlələrdə işlədin.

14 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və mənə növləri üzrə qruplaşdırıb yazın.

15 Necə düşünürsünüz, mavi rəngdə verilmiş cümlənin mətndəki rolu nədən ibarətdir? Axı Hüseynəli xan çarşıya beşik almaq üçün getməmişdi? Yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə məsələni müzakirə edin.

FƏTƏLİ XANIN BEŞİYİ

II hissə

Bu qonaqlıqdan* bir ilmi, beş ilmi keçdi, Hüseynəli xanın bir oğlu oldu. Adını Fətəli qoydu. Günlərin* bir günü Usmi Əhmədخان qızı Fətəliyə **yüyrükdə** layla çalırdı:

Dədəm Qorqud

Qırat versin.

Bir ad versin.

Körpəm, ninni,

Qoç Koroğlu

Ötkəm, ninni...

Usmi xanım Hüseynəli xanın gəldiyini görüb dedi:

– A kişi, bu uşaq **bələkdə** durmur, **gah** əlini çıxardır, **gah** ayağını, **yüyrüyə** də sığmır. Eşikağasını göndər, çarşıdan bir beşik alıb gətirsin.

Hüseynəli xan bu sözü eşidəndə məşhur beşik ustası Hacıəli kişi yadına düşdü. Dedi:

– Yox, xanım, **beşiyin** dalınca gərək özüm gedəm.

Hüseynəli xan göstəriş verdi, faytonu hazırladılar*. O, səhər tezdən yola düşdü. *İki ötüb, üç deyən günü* Badi-Kubəyə **yetişdi**. “Böyük çarşı”nı **başdan-ayağa** gəzdi, **amma** Hacıəli kişi *gözünə dəymədi*. Ondan-bundan* **soruşdu**, dedilər ki, ta yaşlaşıb, bazara gəlmir. Qaldığı yeri öyrəndi, soraqlaşsa-soraqlaşsa* gəlib evi tapdı. Taxta qapını yüngülcə **tıqqıldatdı**.

Hacıəli kişi əvvəlcə Hüseynəli xanı tanımadı, **zənlə** baxdı.

Hüseynəli xan dedi:

– **Əgər** yadımdadırsa, demişdim **ki**, Allah-Təala mənə bir övlad versə, beşiyini sənə düzəltməliyəm.

Hacıəli kişi dedi:

– Xan, yadımdadı. Çox şükür **ki**, Allah-Təala sənə övlad bəxş edib. **Ancaq** mən daha qocalmışam. Əlimin tutarı gedib, beşik düzəldə bilmirəm. Gedək, “Böyük çarşı”dan sənə yaxşı bir beşik alaq.

Hüseynəli xanla Hacıəli kişi “Böyük çarşı”ya gəldilər. Hacıəli kişinin *gözü bir beşiyi tutdu*, yaxınlaşıb* onun qiymətini soruşdu.

Satıcı cavan oğlan idi, Hacıəli kişini tanıyırdı, **odur ki**, dedi:

– Bu, **bahalı** beşikdi. Uzaq* yerdən alıb gətirmişəm.

Hacıəli kişi dedi:

– Bilirəm, sən qiymətini de.

Satıcı beşiyin qiymətinin “on qızıl” olduğunu söylədi. Hacıəli kişi Hüseynəli xana sarı **çöndü**:

– Xan, bu beşiyi almaq* məsləhətdi.

Hüseynəli xan on qızıl çıxarıb satıcıya verdi:

– Al deyirsən, **alım**, **amma** mən əhd eləmişdim ki, beşiyi sən düzəldəsən.
Hacıəli kişi güldü:

– Xan, elə sən deyən oldu. Bu beşiyi **cavanlığında*** mən düzəltmişəm.

O vaxt Əfqanıstandan* bir tacir gəlmişdi. Bu beşiyi üç qızıl verib aldı. İndi bu oğlan da üç-dörd qızıl bahasına yaqın o tacirdən alıb gətirib. Bir az da özü üstünə qoyub. *Sağlığına qismət olsun*: o uşağın çox gözəl **bəxti** var ki, **həm** əhdin yerinə yetdi, **həm də** yurdumuzun malı yurdumuza qayıtdı.

SÖZLÜK		İşləyəni: Dilsuz
zənlə	çönmək	

① Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun və 1-ci cümlənin mətndəki rolunu müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.

- A) Mətnin 2-ci hissəsini 1-ci hissə ilə bağlayır.
- B) Əsas hissəni girişlə bağlayır.
- C) Nəticəni əsas hissə ilə bağlayır.
- D) Mətnin cümlələrini bir-biri ilə bağlayır.
- E) Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir.

✿ Mətnin 1-ci cümləsində hansı hadisəyə işarə edilir? Yadınıza salın və səs tonunuzu tənzimləməklə həmin əhvalatı danışın.

② Necə düşünürsünüz, Hüseynəli xanla Hacıəli kişinin dialoqunu 1-ci hissədən çıxarsaq, mətnin davamı və sonluğu oxuduğunuz kimi ola bilərdimi? Müzakirə edin və fikrinizi söyləyin.

③ Hüseynəli xanı səciyyələndirin. Necə bilirsiniz, mətnin ikinci hissəsindəki Hüseynəli xan 1-ci hissədəkindən nə ilə fərqlənir? Münasibətini bildirin.

④ Mətni bütöv oxudunuz. Qruplara bölünün və əvvəlcə mətnin hissələrini, sonra isə əsas hissəni girişlə, nəticəni əsas hissə ilə bağlayan cümlələri müəyyənləşdirin. Gəldiyiniz nəticələri müqayisə edin.

⑤ Mətndə göy şriftlə verilmiş sözlər üçün ortaq cəhət nədən ibarətdir? Bu sözlərin yazılışı ilə əlaqədar qaydanı yadınıza salın və izah edin.

✿ Qruplara bölünün və hərəniz bu sözlərdən birini həm ismin halları üzrə, həm də mənsubiyyətə görə dəyişib yazın və cümlələrdə işlədin.

⑥ Mətndə qara şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını deyin, sonra onları nitq hissələri üzrə qruplaşdırıb qrammatik mənalarını izah edin.

⑦ Qruplarla işləyin. Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin feilin hansı formasında olduğunu və şəxsini müəyyənləşdirin. Hər formadakı (şəkildəki) bir feili şəxslər üzrə dəyişib yazın.

8 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin. Tabesizlik bağlayıcılarını seçib yazın və hər birinin qarşısında mənaca növünü qeyd edin.

Seçdiyiniz bağlayıcıları işlətməklə cümlələr qurub yazın

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Tabelilik bağlayıcılarının aşağıdakı növləri vardır:

1. **Aydınlaşdırma** bağlayıcıları: ki, belə ki;
2. **Səbəb** bağlayıcıları: çünki, ona görə ki, ondan ötrü ki, onun üçün ki, buna görə də, odur ki, ona görədir ki, buna görədir ki, o səbəbə ki, bunun üçündür ki ... ;
3. **Şərt** bağlayıcıları: əgər, hərəgah, madam ki, indi ki;
4. **Güzəşt** bağlayıcıları: hərçənd, hərçənd ki.

9 Mətnə kursivlə verilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin və onları başqa cümlələrdə işlədin.

Həmin ifadələrin qrammatik mənalarını izah edin.

10 Mətnin axırıncı cümləsinin məzmununu necə başa düşürsünüz? Bu mövzu sizə oxuduğunuz hansı mətni xatırlatdı? Yoldaşlarınızın fikrinə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin.

“İtə ataram, yada satmaram” aforizmi ətrafında müzakirə təşkil edin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Durmaq – 9) Qalmaq, yaşamaq, var olmaq – Oxuduğum məktəb hələ də durur; Toxunulmamış qalmaq, işlənməmiş qalmaq – Verdiyim kimi də durur. 10) İnkişaf etməmək, bir yerdə qalmaq – Elm bir nöqtədə dura bilməz. 11) İşlənməmək, dayanmaq; duracaqda, yaxud hər hansı bir yerdə dayanmaq – Maşın evimizin qabağında durdu. 12) Gözləmək, səbir etmək – Sən bir dur. Durmaq vaxtı deyil. 13) Yer tutmaq, mövqə tutmaq – İntizam məsələsi birinci yerdə durmalıdır. 14) “Belə”, “bu yana”, “o yana” və s. sözlərlə – çəkilmək – O yana dur, keçək.

11 Mətnədən mənsubiyyət şəkilçili bir neçə söz seçib dəftərinizə yazın, neçənci şəxsdə işləndiyini müəyyənləşdirib deyin. Seçdiyiniz sözləri cümlələrdə başqa şəxslərdə işlədin.

12 Verilmiş laylalarda buraxılmış sözləri tapıb yerinə qoyun. Nəzərə alın ki, hər iki laylada eyni sözlər buraxılıb. Diqqətli olun: bu sözlərin qəbul etdiyi şəkilçilər eyni qrammatik mənalı olsa da, müxtəlif şəxsləri bildirir.

Layla, [] layla,
Evim, [] layla,
Sən get şirin yuxuya,
Çəkim [] layla.

Evində, []
Yat quzum, [] ,
Dan ulduzu, bir də mən,
Durmuşuq [] .

Səs tonu, temp və fasiləni göstərməklə laylaları oxuyun.

13 Mətnə siz “Badi-Kubə” adına rast gəldiniz. Bu adın etimologiyası haqqında nə bilirsiniz? Araşdırma aparın və əldə etdiyiniz məlumatları yoldaşlarınıza oxuyun.

14 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Həm əhdin yerinə yetdi, həm də ... 2) Eşikağasını göndər, ... 3) Əgər yadımdadırsa, demişdim ki, ... 4) Mən əhd eləmişdim ki, ... 5) Hacıəli kişinin gözü bir beşiyi tutdu, ... 6) A kişi, bu uşaq bələkdə durmur, gah əlini çıxardır, ...

✿ Necə bilirsiniz, cümlələrin sırası mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi əsaslandırın və cümlələri mətndəki ardıcılığa uyğun yenidən sıralayın.

15 Aşağıdakı cümlələrdən hansında tabelilik bağlayıcısı işlənmişdir? Düzgün cavabı göstərin və hər bir cümlədəki bağlayıcının məna növünü müəyyənləşdirib deyin.

A) Səftər dayı iyirmi ilə yaxın idi ki, meşəbəyi işləyirdi.

B) Ana bu gün maaş almamışdı, buna görə də şəhərə çıxmaq istəmirdi.

C) Madam ki, təkid edirsiniz, icazəizlə bir şeir oxuyum.

D) Balalar üçün yazmağı Mahmud əmi də, cənab Köçərli də mənə məsləhət görürlər.

E) Kamal anasının gözünə görünmək istəmirdi, çünki onun dedikləri doğru çıxmışdı.

ZİRVƏ ÜSTƏ

İllər ötüşəcək, əlli də, yüz də,
Hər vaxt yaşayacaq* nəğmədə, sözdə,
Xiyaban zirvədir, bu zirvə üstə,
Elə bil, əbədi **xaldı** şəhidlər*.

Mərmilər, silahlar gələndə dilə
Anlar günə döndü, günlərsə ilə.
Amalı, qüdrəti, ölməzliyilə
Ölümə **qələbə çaldı** şəhidlər.

Üzləri **andırdı** qızaran danı,
Hədər vermədilər ötüşən anı,
Qorumaqdan* ötrü Azərbaycanı
Qüdrəti torpaqdan* aldı şəhidlər.

Vətən deyənlərin* sırasındaydı,
Ellərin yarası yarasındaydı,
“Ölüm”lə “olum”un arasındaydı,
Bir anlıq* **xəyala daldı** şəhidlər.

Bu şirin həyatda gözləri* qalıb,
Torpaqda* **əbədi** izləri* qalıb,
Hələ deyilməmiş sözləri* qalıb
Sanmayın dilsizdi, laldı şəhidlər.

Hərə bir palıddır*, kökü dərinədə,
Qırdılar **qanadın** küləklərin də,
Odlu insanların* **ürəklərində**
Əbədi yaşayıb* qaldı şəhidlər!

Tofiq Mütəllibov

SÖZLÜK

amal

lal

andırmaq

1) Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin. Sonra bu mövzuda fikir mübadiləsi edin.

2) Şair nə üçün şeiri “Zirvə üstə” adlandırmışdır? Düzgün hesab etdiyiniz variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) Şəhidlərin məzarı şəhərin ən hündür hissəsində yerləşdiyi üçün
- B) Vətən yolunda canını qurban verənlərin yeri həmişə zirvədə olduğu üçün
- C) Xalqın istəyi ilə şəhidlər zirvədə dəfn olunduğu üçün
- D) Şəhidlərin dəfn olunduğu xiyabanı milyonlarla insan ziyarət etdiyi üçün
- E) Şəhidlərin ruhu daima başımızın üstündə dolaşdığı üçün

3) Qruplarla işləyin. Hərəniz şeirin bir bəndində ifadə olunmuş fikri genişləndirib öz sözlərinizlə danışın. Fikirlərinizi əlavə nümunələrdən istifadə etməklə əsaslandırın.

✿ Şeirin hər bəndində şəhidlərin qəhrəmanlıq zirvəsinə yüksələnədək yaşadıkları anlar tərənnüm olunmuşdur. Haqqında danışdığımız bəndin şeirin digər bəndləri ilə necə əlaqələndiyini izah edin.

4) 20 Yanvar faciəsini doğuran tarixi şərait barədə nə bilirsiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün və şəhidlərdən biri haqqında ətraflı məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

5) Şeirdə qara şriflə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin. Bunlardan hansının şeirdə daha çox yerinə düşdüyü barədə fikrinizi söyləyin.

Köməkçi: naxış, nişan; qalib gəlmək, məğlub etmək; qəlb, könül; xatırlatmaq, yada salmaq; boş-boşuna, əbəs, mənasız, faydasız; güc, qüvvət, taqət, cəsarət; düşünmək, fikirləşmək; daimi, həmişəlik; hesab etmək, zənn etmək, güman etmək

Kəlmələrin “dili”ni öyrənmək!

Xal – 1) Dəri üzərində əmələ gələn xırda, dəyirmi ləkə – Üzündəki xal ona çox yaraşır; 2) Cürbəcür saplarla, rənglə vurulan naxış; – Bizim xallı xalçalardan, Sər çinarlar kölgəsinə. S.Vurğun. 3) İdman yarışlarında və oyunlarda hesablama vahidi; say, miqdar – Bu fəndə görə oyunçuya 10 xal verilir; 4) Musiqinin əsas melodiyası ilə həmahəng olan yeni hissə, yeni cəhət – Oxuduğu mahnıda vurduğu xallar bir yenilik idi. 5) Nişan – Zərin üstündəki xallar görünmürdü. ♦ Xal kimi – çox kiçik, bapbalaca – göyün üzündə bir xal kimi görünən; Xal vurmaq – naxış salmaq.

6) Şeirin axırıncı bəndində altından xətt çəkilmiş söz ismin hansı halındadır? Debata qoşulun və fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Bu söz ismin təsirlik halındadır. 2) Bu söz ismin yiyəlik halındadır.

7) Verilmiş nümunələrdən hansında bağlayıcı işlənmişdir? Fikrinizi əsaslandırın və bağlayıcıların məna növünü təyin edin.

- 1) Elə bil əbədi **xaldı** şəhidlər 4) İllər ötüşəcək, əlli də, yüz də
2) “Ölüm” lə “olum”un arasındaydı 5) Qorumaqdan ötrü Azərbaycanı
3) Amalı, qüdrəti, ölməzliyilə
A) 1, 2 B) 2, 3 C) 2, 4 D) 3, 5 E) 1, 5

❁ Necə bilirsiniz, bu nümunələr içərisində köməkçi nitq hissəsi işlənməyən misra varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

❁ Necə bilirsiniz, bu nümunələrdən hansında qoşma işlənmişdir? Düzgün variantı tapın və qoşmaların məna növünü təyin edin.

- A) 1, 4 B) 2, 3 C) 1, 3 D) 3, 5 E) 1, 5

8) Cümlələrin məzmunundakı məntiqə əsaslanaraq boşluqların yerinə müvafiq bağlayıcıları artırmaqla atalar sözlərini oxuyun, bağlayıcıların qrammatik vəzifəsini izah edin və məna növlərini göstərin.

1) Yalan ilə dünyanı gəzmək olar, qayıtmaq olmaz. 2) Tısbağanı öldür, arxası üstə çevir! 3) Dostuna pul verən pulunu itirər, dostunu. 4) Mal adama dostdur, düşmən. 5) Bir var Koroğlu, var kor kişinin oğlu. 6) Yalançının evi yandı, heç kim ona inanmadı.

Köməkçi: həm, həm də, ya, ya da, çünki, yaxud, nə, nə də, ancaq, bir də

9) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə 20 Yanvar faciəsi haqqında müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Bu barədə daha nə bilirsiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

10) Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və onların şeirin məzmunu ilə nə dərəcədə səsleşdiyini izah etməyə çalışın. Nitqinizdə onlardan istifadə edin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) Ən böyük şəxslər özündən çox, mənsub olduğu xalqı düşünən, onun xoşbəxtliyi yolunda həyatını verən insanlardır (**Mustafa Kamal Atatürk**). 2) Dünya tarixində ən böyük hünər və qəhrəmanlıqlar vətən naminə edilib (**Jan Jak Russo**). 3) Vətən yolunda ölməklə xeyir gətirəcəyini bilən hər hansı bir vicdanlı insan onun yolunda ölməyə tərəddüd edərmi? (**Mark Tulli Siseron**). 4) İnsan qorxaq olsa da, öz vətəni uğrunda qəhrəman kimi ölə bilərmiş (“**Əli və Nino**”).

11) 20 yanvarda Şəhidlər xiyabanında olarkən, yaxud televiziyada Şəhidlər xiyabanından canlı yayımı izləyərkən hansı hisləri keçirmisiniz? Cümlələr və abzaslar arasında əlaqələri gözləməklə təəssüratlarınız əsasında “20 Yanvarın tarixi dərsləri” mövzusunda mətn tərtib edib yazın. Mətnə konkret fakt və nümunələrdən istifadə etməyə çalışın.

12) Şeirin birinci bəndində işlənən feilləri tapıb formasını, zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin, sonra onları digər şəxslər üzrə dəyişib yazın. Həmin feilləri feilin digər formalarında da işlədin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Qüdrət – 1) Böyük qüvvət, güc; bacarıq – Ölkənin iqtisadi qüdrəti; 2) Təsir qüvvəsi, böyük nüfuz qüvvəsi – qüdrətli şair və dramaturq; 3) Taqət, iqtidar, güc – Bu cür sözlər üçün qüdrəti haradan aldın? 4) Möhkəmlik, iradə, iradə qüvvəsi; cəsarət – Ancaq unutm ki, mən ərlərdə qüvvət, qüdrət və cəsarəti sevirəm (C.Cabbarlı). 5) Təbiət, fitrət, yaradılış – Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar (A.Ələsgər).

13) Şeirdəki mənsubiyyət şəkilçili sözləri tapıb, əlaqədar olduğu sözlərlə birlikdə səsləndirin. Hər iki tərəfdəki şəkilçilərin qrammatik mənasını və nə bildirdiyini izah edin.

14) Aşağıdakı sözlərin içərisində “gizlənmiş” düzəltmə sözləri tapıb səsləndirin, sonra həmin sözləri mənsubiyyətə görə dəyişib yazın və cümlələrdə işlədin.

vətənim, ölkəm, qəhrəmanım, şəhidim, ölüm, ömrüm, qorxu, izləri, sözləri, gözləri, kökü, ürəkləri

QOÇAQLAR HƏMİŞƏ ÜRƏKLİ OLUR!..

Qaçaqqlar* kənddən aralanıb Gülül dağına tərəf **qatarlandılar***. Onlar *xeyli* getmişdilər **ki**, *irəlidə*, dağın ətəyində ağılı-qırmızılı, göylü-qaralı at ilxısı gördülər. Kərəm yoldaşlarına* dedi:

– Yaralı atı belə sürmək insafdan deyil, gedək o ilxıdan İsmayla bir at seçək.

Yolun **səmti** dəyişdi. Dəstə* ilxıya yaxınlaşdı*. Kərəm qoca ilxıçıya salam verib xəbər aldı:

– Ay əmi, bu kimin ilxısıdır?

Qoca ilxıçı Kərəmi **tanımadı**. At belində şax oturmuş şümşadboylu, üzü təmiz qırxılmış silahlı növcəvanı Gəncə bəylərinə oxşatdı. Suala sualla cavab verdi:

– Neynirsən, oğul?

– Bizə yaxşı bir at lazımdı!

Kişi əlini havada **oynatdı**:

– Ay hay, – dedi. – Bu ilxının **yiyyəsi** **ölüb** ki, hər **yoldan ötən** bir at **aparsın?! Qurban** ağanı tanıyırsanmı?

Kərəm atdan yerə **endi**:

– Uzaqdan-uzağa **tanıyıram**... **Amma** salaməleyküm yoxdu.

Nədənə şübhələnen qoca ehtiyatlanaraq*, **gözucu** qaçaqları* **süzdü**.

– Onda yaxşı tanı, bil ki, onun ilxısına toxunan hələ **anasından*** **olmayıb!**

– Əmi, biz **müftə*** **istəmirik...** **Haqqı** nədi, **verərik**.

– Bura “Mal meydanı” deyil. Qurban ağa dərimə saman təpər!..

– Təpməz, ağana deyərsən ki, atı Kərəm apardı!..

– Ayə, yoxsa sən qaçaq* Kərəmsən?! – deyə ilxıçı **sevincək və heyratla** soruşdu.

İsmayıl, kişinin sualını təsdiqlədi. İlxiçi yaman həyəcanlanmışdı*. “Necə də cavan, yaraşılı* imiş bu Kərəm”, – deyə düşündü.

– Mənim özümün bir atım var, sənə qurbandı!

Kərəm müştəri* gözü ilə ilxını **nəzərdən keçirdi**, üzünü yoldaşlarına* tutub əli ilə bir at göstərdi:

– Bax o ürəkəni **tutun!**

Kərəmin **nişan verdiyi** ürəkə çox yaraşılı idi. Qoca ilxıçı yanındakı cavan oğlanla baxışib:

– Görürəm, at tanıyarsan, **amma** o ürəkə xamdır, – dedi. Atının cilovunu açan İsmayıl dilləndi:

– Mən **öyrədərəm!** Onu elə **yumşaldaram** ki, muma dönər.

Qaçaq* ilxını dövrəyə aldılar. İlxiçi da onlara* qoşuldu.

Birdən hürkmüş ürəkə cavan oğlanın yanından* qanadlandı*. Oğlan **cəld** tərpendi, həmin anda atın yalmanından* yapışib belinə **sıçradı**. Ürkə finxırdı, şahə qalxdı, kişnədi, atılıb-düşdü. Yerində **dövrə vurdu və** ox kimi **süzüb irəli sıçradı**. Qoca kişi **də**, qaçaqlar* **da** narahat oldular. İlxiçi **piçilti ilə** dedi: – Allah özün saxla, oğlanı indicə yerə **çırpacaq***!

Ürkə təkə kimi dağa , özünü dağa-daşa çaldı. **Lakin nə** oğlan **inadından* dönür, nə də** at ipə-sapa yatırdı. *Bir azdan* ürəkə qaçışını dəyişdi, get-gedə yavaşdı. Oğlan atın boynunu şapalaqlayıb* başını *geri* döndərdi **və** dağdan *aşağı* endirdi. *Bir qədər* də düzənlikdə* **səyirtti**. Ürkənin uzun yalı havada yellənir, qartal kimi qanad açıb uçurdu. Oğlan onu **haldan saldı**, qantərə batırınca beləcə sürdü.

Qaçaq* *maraq*la*, *fəxrlə* cavan oğlana **tamaşa edirdilər**. *Yavaş-yavaş* onun iradəsinə təslim olan at indi *buğlana-buğlana* yorğalayır və rəvan yerişlə geri, ilxının yanına qayıdırdı!..

Kərəm dedi:

– Allah saxlasın, igid baladır!

İlxiçi dilləndi:

– Mən bunu birinci dəfədir ki, belə at minən görürəm!..

Oğlan köpüklənə-köpüklənə yortan ürəkəni sürüb düz Kərəmin qarşısında **əylədi**.

– A bala, kimin oğlusan? – Kərəm **xəbər aldı**.

– Qurban ağanın, – dedi oğlan.

Kərəm **nəsə** bir an **fikrə getdi** və cibindən* pul çıxarıb atın haqqını ona uzatdı:

– Bunu dədəmə ver. Özünə də deynən ki, bu kişiyə **toxunmasın**.

Bəyzadə pulu **almadı**:

– Kərəm dayı, ilxıda ən cins at bu ürkədir... Adı Turacdır*. Daylaq vaxtından* özüm **bəsləyirəm**. Sənə peşkəşdi.

Kərəm oğlanı bağrına basdı:

– Qoçaqlar* *həmişə* ürəkli olur!.. – dedi və cibindən* bir gümüş saat çıxarıb ona **bağışladı**.

Fərman Eyvazlının “Qaçaq Kərəm” romanından

SÖZLÜK

xam	növcavan	yortmaq
səyirtmək	yorğalamaq	finxırmaq

SÖZ EHTİYATI

ürkə	ipə-sapa yatmamaq
şahə qalxmaq	dərisinə saman təpmək
şümşadboylu	

① Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin. Ən yaxşı “aktyoru” qiymətləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

✿ Necə bilirsiniz, mətndəki ağ boşluqda hansı söz yazılmalıdır?

A) qaçdı B) çıxdı C) dırmaşdı D) sıçradı E) yollandı

② Mətndəki fakt və hadisələrə əsaslanmaqla suallara cavab verin. Hansı sualın cavabı mətndə öz əksini tapmayıb?

- 1) Kərəm oğlana nə üçün gümüş saat bağışladı?
- 2) Qoca kişi və qaçaqlar nə üçün narahat oldular?
- 3) Kərəmin bəyəndiyi at necə idi?
- 4) Cavan oğlan nə üçün əsəbiləşmişdi?
- 5) Kərəmin dəstəsi nə üçün səmtini dəyişib ilxıya yaxınlaşdı?
- 6) İlxiçi niyə həyəcanlanmışdı?
- 7) Qaçaqqlar nə üçün maraqla, fəxrlə cavan oğlana tamaşa edirdilər?

✿ Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi əsaslandırın və ardıcılığını bərpa edin.

③ Kərəm nə üçün oğlanı bağrına basaraq: “Qoçaqlar həmişə ürəkli olur!..” – dedi? Mətndən çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səsləndirin.

- A) Oğlan özünün bəslədiyi atı mərdanəliklə Kərəmə bağışladı.
- B) Bu gənc oğlan atı təslim edənədək inadından dönmədi.
- C) Bu gənc Qurban ağanın oğlu idi.
- D) Oğlan həm qoçaq, həm də ürəyiaçıq idi.
- E) Oğlan Kərəmin ona uzatdığı pulu götürmədi.

✿ Qruplarla işləyin. Hərəniz yuxarıdakı variantlardan biri ətrafında mətn-dəki məzmunu genişləndirərək öz sözlərinizlə danışın. Cümlələrin əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

4 Mətn üzrə plan tərtib edin və həmin plan əsasında məzmunu danışın.

5 Mətnə narıncı rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

- A) dayandı
- B) saxladı
- C) durdu
- D) səyirtti
- E) cilovu çəkdi

✿ Bu sözün kontekstə uyğun mənasını yuxarıdakı variantlardan hansı daha dəqiq ifadə edir? Cümləni bir də oxuyun və fikrinizi əsaslandırın.

6 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə Qaçaq Kərəm haqqında müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin və məlumatınızı artırmağa çalışın.

✿ Necə bilirsiniz, tərcümə etdiyiniz mətnə yerinə düşməyən, artıq cümlə işlənmişdir? Həmin cümləni tapıb səsəndirin, mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmadığını əsaslandırın.

7 Mətnin birinci iki abzasında işlənmiş sifətləri seçib aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə yazın. Quruluşca növlərini müəyyənəşdirib, qrammatik mənasını izah edin.

8 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün. Hər birinin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb qarşısında yazın. Sonra həmin sözləri nitq hissələri üzrə qruplaşdırıb qrammatik mənalarını izah edin.

9 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş nitq hissəsini məna növləri üzrə qruplaşdırıb qrammatik mənasını izah edin. Hər qrupa aid əlavə misallar söyləyin.

✿ Necə bilirsiniz, mətnə qoşma işlənmişdir? Fikrinizi konkret misallarla izah edin.

10 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər əvəzliyin hansı məna növünə aiddir? Fikrinizi əlavə misallar söyləməklə əsaslandırın.

- A) sual
- B) işarə
- C) qeyri-müəyyən
- D) şəxs
- E) təyini

✿ Mətnə əvəzliyin başqa hansı məna növləri işlənmişdir? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

11 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri feilin formaları üzrə qruplaşdırıb dəftərinizə köçürün, hər birinin qarşısında hansı formada işləndiyini və şəxsinə qeyd edin. Hər formadakı feillərdən birini şəxslərə görə dəyişin.

12 Mətnə kursivlə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onları mənə növləri üzrə qruplaşdırıb yazın. Bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

13 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözün eyni, yoxsa fərqli mənələrdə işləndiyini müəyyənləşdirin və bu sözü başqa mənələrdə da cümlələrdə işlədin.

14 Mətnin hissələrini müəyyənləşdirin və hər bir hissəni digəri ilə əlaqələndirən cümləni tapıb səsləndirin.

QƏLƏBƏNİN SİRRI (rəvayət)

Doqquz* yaşlı uşağın ən böyük **arzusu** cüdoçu []. Lakin o, nəqliyyat* qəzasında sol qolunu itirmişdi. Bu **hadisədən** həm uşaq, həm də ata-anası çox **məyus olmuşdular**. **Ancaq*** uşaq* **təsəlli tapsın** deyər onu **məşhur** cüdo ustalarından* birinin [] qoydular.

Usta uşağa bir hərəkət öyrətdi. Bu hərəkəti **yalnız** bir qolla etmək mümkün idi. Gecə-gündüz bu hərəkəti təkrar etdilər. Uşaq hərəkəti yaxşı bacarsa da, usta ona başqa hərəkət öyrətmək **niyyətində*** deyildi.

Uşaq* **artıq*** yorulmuşdu, başqa hərəkət öyrənmək []. Usta isə: “Bu hərəkəti tam öyrənməyə qədər sənə başqa hərəkət öyrətməyəcəyəm”, – deyirdi.

Bir müddət* sonra uşaq bu hərəkəti **ildırım sürəti ilə** etməyə başladı. Artıq yarışlarda iştirak etmək vaxtı idi. Qərribə idi. İlk dəfə yarışda təkqollu bir cüdoçu iştirak edəcəkdi. Həm də bir hərəkətlə.

Uşaq* etiraz etdi. Necə olsa, ümidini itirmək istəmirdi. Ustanın isə fikri qəti idi. Hər dəfə: “Oğlum, sən öyrəndiyin hərəkəti et, qalanı ilə işin olmasın”, – deyirdi.

Nəhayət, yarış başladı. Birinci, ikinci, üçüncü... Uşaq rəqiblərini bir-bir keçirdi. Nəhayət, o, finala []. Bir hərəkətlə finala çıxdığına özü də inana bilmirdi.

Finaldakı rəqibi çox **güclü** idi. Uşaq* **iri cüssəli*** rəqibini görəndə []. Lakin usta arxayın idi və: “Qorxma, bu hərəkətdə səndən güclüsü yoxdur”, – deyib şagirdinə **ürək-dirək verdi**.

Uşaq* ildırım sürəti ilə rəqibini yerə sərdi və yarış boyu rəqibinə göz açmağa imkan vermədi. Bəli, uşaq bir qolla çempion* oldu.

Yarışdan sonra uşaq* marağını gizləyər bilməyib ustadan soruşdu: “İnana bilmirəm... Mən necə çempion* oldum?”. Usta sakit bir ifadə ilə dedi: “Bu

qələbənin iki sirri var, oğlum. Birincisi, cüdonun ən **çətin** hərəkətlərindən birini çox yaxşı **bacarırsan**. İkincisi, bu hərəkətin **yalnız** bir müdafiəsi* var ki, o da hərəkəti edənin sol qolunu tutmaqdır”.

SÖZLÜK

ıldırım sürəti

təsəlli

cüssəli

təhqollu

1) Mətni oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin. Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləməklə mətndən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

* Mətni oxuyarkən ağ boşluqları hansı sözlərlə əvəz etdiniz? “Köməkçi”dəki sözləri nəzərdən keçirin və seçiminizin düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

Köməkçi: qalmaq idi, olmaq idi, oxumaq idi; məşqlərinə, yanına, məktəbinə; tələb edirdi, istəyirdi, lazım idi; çıxdı, gəlib çatdı; qaçdı, qorxdı, əsdi

2) Qruplara bölünün və hərəniz mətnin məzmununu üzrə yeddi sual tərtib edib yazın. Sonra onları digər bir qrupla dəyişin və sualların dilin normaları baxımından düzgünlüyü ilə bağlı qiymətləndirmə aparın.

3) Cümlələri mətnin məzmununa uyğun ardıcılıqla sıralasanız, qarşınızda mətnin planını görəcəksiniz. Planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz?

1) Qələbənin iki sirri var. 2) Usta uşağa bir hərəkət öyrətdi. 3) Uşaq qalib gələrək finala çıxdı. 4) Doqquz yaşlı uşağın ən böyük arzusu cüdoçu olmaq idi. 5) Yarışda ilk dəfə təhqollu cüdoçu iştirak edəcəkdə. 6) O, finala çıxdı və qalib gəldi.

* Yuxarıdakı cümlələr əsasında planı başqa formada yenidən yazın.

Köməkçi: 1) Doqquz yaşlı uşağın arzusu. ...

4) Cümlələri mətnin məzmununu əsasında istədiyiniz şəkildə tamamlayın.

1) Uşaq ildırım sürəti ilə rəqibini ... 2) Uşaq iri cüssəli rəqibini ... 3) İnanı bilmirəm... 4) Uşaq artıq yorulmuşdu, ... 5) Bu hərəkəti yalnız bir ... 6) Uşaq hərəkəti yaxşı bacarsa da, ... 7) Bir hərəkətlə finala çıxdığına ...

* Necə bilirsiniz, yazdığınız cümlələr mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi konkret faktlar əsasında izah edin və müvafiq ardıcılığı bərpa edərək cümlələri yenidən sıralayın.

* Cümlələri bir-biri ilə əlaqələndirərək mətnin məzmununu qısaca danışın.

5) Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Hansı aforizmdə deyilən fikri bu hekayənin qəhrəmanına aid etmək olar?

- 1) **Tənbəllik, avaralıq** insan **əxlaqını** pozur. (**Abbasqulu ağa Bakıxanov**)
- 2) **Ağıl** olan yerdə zora **ehtiyac** yoxdur. (**Heydər Əliyev**)
- 3) Özünü ələ almağı bacaran insan hamıdan **güclüdür**. (**Lusiy Seneka**)
- 4) **Ağıllı** hərəkət etmək üçün təkcə ağıl azdır. (**Fyodr Dostoyevski**)
- 5) Ağıl sonradan ah çəkmək üçün deyil; düşünüb tədbir görmək üçündür. (**Mövlana**)

❁ Qruplarla işləyin. Aforizmlərdə altından xətt çəkilmiş sözləri əvvəlcə hallandırın, sonra isə mənsubiyyətə görə dəyişib yazın.

❁ Aforizmlərdə qara şriftlə verilmiş sözlərlə eyniköklü feillər düzəldib yazın və onları feilin müxtəlif formalarında cümlələrdə işlədin.

6 Verilmiş birləşmələri cümlələrdə işlədin.

məşhur usta, müxtəlif hərəkətlər, güclü rəqib, qələbənin sirri, ustanın fikri, çətin hərəkət, hekayənin qəhrəmanı, uşağın arzusu

7 Mətdə göy fonla fərqləndirilmiş abzaslarda işlənmiş feilləri seçib yazın. Onların formasını, zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin. Sonra həmin feilləri lazım və vacib formalarında işlətməklə cümlələri yenidən qurub yazın və əvvəlki formalarla müqayisə edin.

8 Mətdə qara şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin. Bu sözləri müvafiq qrammatik mənalar üzrə qruplaşdırın və hər qrup üçün xarakterik xüsusiyyətləri sadalayın.

9 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərə sual verməklə onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın və nəticəni yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Sözlərin və ya cümlələrin **təsir gücünü artıran** köməkçi nitq hissəsinə **ədat** deyilir. Məsələn, “Məndən soruşan var **ki**?” cümləsində işlənən “**ki**” ədatı “var” sözünün, “**Artıq** yarışlarda iştirak etmək vaxtı idi” cümləsindəki “**artıq**” sözü bütövlükdə cümlənin təsir gücünü artırır.

10 Paralimpiya oyunları haqqında nə bilirsiniz? Müəllimin təqdim etdiyi mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun. Sonra cümlələri bir-biri ilə əlaqələndirməklə mətnin məzmununu danışın.

❁ Mətn üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza verin və cavablara münasibət bildirin.

11 Aşağıda verilmiş sözləri quruluşuna görə qruplaşdırın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

cüdoçu, nəqliyyat, təsəlli, gecə-gündüz, yorulmaq, ildırım, yarış, təkqollu,

birinci, finaldakı, cüssəli, rəqib, ürək-dirək, doqquz, marağ, inadkar, qorxaq, müdafiəçi, sağlam, fikirləşmək, fəaliyyətsizlik, beyin, onurğa, tarazlıq, qüsurlu

❁ “Beyin” və “fikir” sözlərini mənsubiyyətə görə dəyişib yazın və sözlərin kökündə baş verən dəyişikliyin səbəbini əlavə misallarla izah edin.

12 Fiziki qüsuru olan insanların idmanla məşğul olmasına necə baxırsınız? Doğrudanmı, idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olmaq bu insanların həyata bağlanmasına, cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına xidmət edə bilər? Debata qoşulun və fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.

13 Aşağıdakı birləşmələrdən istifadə etməklə cümlələr qurun və paralimpiya hərəkəti, onun əhəmiyyəti haqqında düşüncələrinizi ifadə edin.

əlil idmanının inkişafı, sağlamlıq imkanları məhdud, peşəkar idman, idman və bədən tərbiyəsi, cəmiyyətə inteqrasiya, reabilitasiya, fiziki qüsurlu uşaqlar, “Uşaq Paralimpiya Hərəkəti”

14 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin içərisindən qoşasaitli və qoşasamitli olanları seçib səsləndirin və onların tələffüzü ilə əlaqədar qaydaları əlavə misallarla izah edin.

*Xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir
– bundan daha güclü olan eynilik təsəvvür etmək çətinidir.*

Vilhelm fon Humboldt

MƏNİM DİLİM

(ixtisarla)

Lay-lay dedim, **yatasan**,
Qızılgülə **batasan** ...
Hardan gəlir bu səs-səda?..
Bəlkə, illər arxasında
Layla çalır gəlin ana...
Layla axır... cocuq* baxır,
Bəs nə üçün **mürgüləmir**?
Bayaq* ana südü **əmbib**,
İndi ana ruhu əmir.
İllər ötdü, **yaşa doldum**,
Anladım ki, ana dilim
Ürəyimdən* **çixmaz** mənim,
doğransam da dilim-dilim.
Anladım ki, sinəmdəki sözlər deyil
babaların nəfəsidir.
Dizlərimə* taqət, qüvvət*

Gözlərimə* işıq* verən,
Çənlibeldə at oynadıb
şimşəklərlə qoşa gedən
igidlərin* nərəsidir*.
... Sağdır dilim,
demək, sağdır şərəfətim, ləyaqətim.
Sağdır, demək, milyard yaşlı*
məmləkətim.
... Kim qoruya bilməyirsə,
öz yurdunu, yuvasını,
udmasın yurd havasını.
Kim qorumur öz dilini,
İtsin mənim gözümdən **qoy** ilim-ilim.
O sahili bu sahillə birləşdirən
Polad körpüm, qıluncumdur,
Günəşimdir mənim dilim.

Xəlil Rza Ulutürk

şərafət

ilim-ilim itmək

taqət

ləyaqət

1 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun. Əsas ideyanı müəyyənləşdirin və şeirdən çıxardığınız nəticə barəsində fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Şeirin məzmunundan çıxış edərək misraları öz sözlərinizlə tamamlayın, sonra onları şeirdəki ardıcılığa uyğun olaraq dəftərinizə yazın.

1) Anladım ki, sinəmdəki ...

4) Anladım ki, ana dilim ...

2) Sağdır dilim, demək, ...

5) Lay-lay dedim, yatasan,

3) Heç bir dildən əskik deyil ...

Qızılgülə batasan ...

3 Necə düşünürsünüz, şair ana dilinə həsr etdiyi şeirini nə üçün layla misraları ilə başlayır? Müzakirə edin və yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə düşüncələrinizi ifadə edin. Diqqətli olsanız, fikrinizi əsaslandırmaqda şeirin məzmunu sizə kömək edəcək.

4 Şeirdə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri seçib, aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə yazın və hansı şəxsə olduğunu müəyyənləşdirib qarşısında qeyd edin. Sonra həmin sözləri digər şəxslərdə də işlədin.

5 Laylaya qulaq asaraq mürgüləməyən uşaq haqqında şair:

“Bayaq ana südü əmib,

İndi ana ruhu əmir”, – misraları ilə nə demək istəyir? Müzakirə edin və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

6 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş sözün qrammatik mənasını müəyyənləşdirə bilərsinizmi? Debata qoşulun və indiyə qədər öyrəndikləriniz, həmçinin rus dilindəki bilikləriniz əsasında fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

1) Bu söz feildir.

2) “Qoy” sözü burada feil deyil, ədatdır.

7 Şeirdə qara kursivlə verilmiş misraların mənasını necə başa düşürsünüz? Şair nə üçün dili “polad körpü”, “qılınc” adlandırır? Müzakirə edin və yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə fikrinizi əsaslandırın.

8 “Mənim dilim” şeirindən götürülmüş aşağıdakı parçanı oxuyun. Necə bilirsiniz, bu parça şeirin hansı hissəsinə əlavə edilməlidir? Müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

Mənim dilim – Göygöl, Xəzər,

mənim dilim – Şahdağıdır.

Heç bir dildən əskik deyil

Bəşərin dil ağacının şah budağı dilim mənim.

✿ Şair nə üçün ana dilini Göygöl, Şahdağı hesab edir. Bu misraların mənasını başa düşdüyünüz şəkildə açıqlayın və fikrinizi əsaslandırın.

✿ Bu parçada qara şriflə verilmiş misranın mənasını necə başa düşürsünüz? Səs tonunuzu tənzimləməklə suallar əsasında fikirlərinizi ardıcıl ifadə edin.

- 1) Şair dünya dillərini nəyə bənzədir?
- 2) Nə üçün o, öz dilini bu ağacın şah budağı hesab edir?
- 3) Bunun səbəbi nə ilə bağlıdır?
- 4) Şairin bənzətməsi ilə razılaşırsınız mı?

9 Şeirdə bir neçə mürəkkəb söz işlənmişdir. Həmin sözləri seçib, dəftərinizə yazın və misalların sayını artırın. Bu sözlərin yazılışı ilə əlaqədar öyrəndiyiniz qaydaları yadınıza salın və əlavə misallarla izah edin.

10 Qruplara bölünün və şeirdən çıxarılan aşağıdakı nəticələrdən biri əsasında fikirlərinizi formalaşdırıb bir neçə cümlə ilə ifadə edin. Fikrinizi şeirdən götürdüyünüz misralar, həmçinin əlavə misallar, faktlarla əsaslandırma bilərsiniz.

- 1) Dilimiz ruhumuzun sözlərlə ifadəsidir.
- 2) Ana dilim əcdadlarımızdan bizə yadigardır.
- 3) Ana dilim tariximizin yaşadı, yol yoldaşdır.
- 4) Ana dilim xalqımın şərəf və ləyaqətinin tarix kitabıdır.
- 5) Mənim çox zəngin bir dilim var; o, Göygöl qədər dərin, Şahdağı qədər ucadır.

6) Kim ana dilini qorumursa, onda yurd sevgisi ola bilməz.

7) Dilimizi qorunmalı və yaşatmalıyıq, çünki o, harada yaşamasından asılı olmayaraq, bu dildə danışan insanları birləşdirən ən möhtəşəm bir körpüdür.

11 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözün qrammatik mənası haqqında deyilənlərdən yalnız biri doğrudur. Doğru cavabı tapın və fikrinizi əsaslandırın.

- A) qoşmadır B) bağlayıcıdır C) sual əvəzliyidir D) sual ədatıdır

12 Aşağıda verilmiş aforizimləri oxuyun və yadda saxlayın. Necə bilirsiniz, onların içərisində şeirin məzmunu ilə bilavasitə bağlı olmayanı varmı? Fikrinizi konkret nümunə üzrə əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) Öz ana dilini bilməyənlər şikəst adamlardır! (**Heydər Əliyev**)
- 2) Dil öz köklərinin bütün incə telləri ilə xalq ruhuna bağlıdır. (**V.Humboldt**)
- 3) Bir xalqın dilinə hücum etmək, onun qəlbinə hücum etmək deməkdir. (**Laube**)
- 4) Yaxşı danışmağı yaxşı yazan müəllifləri oxumaqla öyrənmək olar. (**F.Volter**)

✿ Aforizmlərdə deyilən fikirlərlə razılaşırsınız mı? Hansı aforizm daha çox xoşunuza gəldi? Fikrinizi əsaslandırma bilərsiniz mi?

13 Şeirdə məcazi mənada işlənmiş sözləri seçib səsləndirin və onları həqiqi mənada işlətməklə fikrinizi əsaslandırın.

14 **Türk dilləri ailəsi** haqqında araşdırma aparın və tədqiqatınızın nəticəsini təqdimat formasında hazırlayın, sinifdə yoldaşlarınıza oxuyun.

✿ 5-ci, 6-cı siniflərdə və indiyə qədər öyrəndikləriniz əsasında Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu haqqında danışın.

15 Şeirdə qara şriftlə verilmiş feilləri dəftərinizə köçürün; hansı formada və şəxsdə işləndiyini müəyyənləşdirib, qarşısında qeyd edin. Əvvəlinci iki feili şəxslər üzrə dəyişib cümlələrdə işlədin.

16 Aşağıda ana dili haqqında indiyə qədər öyrəndiyiniz şeirlərdən parçalar verilib. Bu parçaların kimlərə məxsus olduğunu deyən və onların “Mənim dilim” şeirindəki hansı hissələrlə səsləşdiyini müəyyənləşdirin. Uyğunluğun səbəbini izah etməyə çalışın.

İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə. ■■■■■

Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
Tarixi varaqları. ■■■■■

Mən nankor deyirəm, nacins deyirəm
Öz ana dilini bilməyənlərə. ■■■■■

İKİ DOST QAÇIRDI ...

– Ara, vur, onu gəbərt. **Gör necə** həyasızdır, səs-küyünə **bir bax**. Ha-ha-ha...

– Ara, **nə** durmusan, at **da**. Türkün köpəyinə **bax da**. **Gör bir** necə dayanıb? Qorxusu-hürküsü yoxdur. Vur onu, vur...

Tamerlan vahimə içində gözlərini* açdı. Gördüyünün yuxu olduğuna sevindi. Yorğanı üstündən* atıb qalxmaq* istədi. Anası onun tərpendiyini hiss etdi. Qalxıb oturdu:

– Hara belə? Niyə durmusan?

Sonra əlini onun alınına çəkdi. – Bu nədir? Su içindəsən **ki**?

– Yuxu görürdüm, ana. Gördüm ki, ermənilər mənim Ala itimi güllələyirlər*.

– Yat, bala. Ermənilərin itlə nə işi var! Allahın heyvanıdır. Dili yox, ağzi yox. **Həm də** Allah bilir, Ala köpək o vəhşilərin əlindən çoxdan qaçıb canını qurtarıb*.

– **Yox**, ana, yox. O, məni gözləyir. Mən yaxşı dost deyiləm, ana.

Ağlamağını gizlətmək **üçün** uzanıb yorğanı başına çəkdi. Çox keçmədi ki, yuxuya getdi. Açılan güllə səsindən* diksindi. Bu dəfə parça-parça ətrafa səpələnən onun Ala itinin güllə dağıtmış başı idi. Oyandı. İşıqlanırdı... Ehmal-

ca yerindən* durdu. Dəhlizin qapısında dayanıb öz-özünə fikirləşdi*:

– Getməliyəm, nəyin bahasına olursa-olsun. Yolu **ki** tanıyıram.

Necə düşünürsünüz, Tamerlan heç nədən qorxmayıb, Ala itin dalınca gedəcəkm, yoxsa fikrindən dönəcəkm?

Həyatə düşdü. Ağzını su kranına dirəyib doyunca içdi.

Kənd yoluna çıxdı. **Gah** aramla yeriir, **gah da** qaçırdı. Belə getsə, kəndlərinə* çatardı. Yolu çox yaxşı tanıyırdı. Neçə dəfə xalası oğlu ilə gəzə-gəzə gedib kəndlərinə* çıxmışdılar. Yolüstü suyu çox da olmayan Qarqar çayının yatağına düşüb oynayır, cürbəcür çay daşları* toplayır*, orda-burda qabaran yumru-yumru, ovuc boyda tərəcikləri qazıb oradan göbələk çıxardar, yığıb evlərinə gətirərdilər.

– Ha, ha, ha... İtini? Eləmi? Burda indiyə it qalar? Allah bilir harada gəbərib. İndi səni **da** göndərəm onun yanına.

Bunları düşünə-düşünə nə qədər getmişdi, özü **da** bilmədi. **Onda ayıldı ki, qarşısında doğma kəndlərinin acınacaqlı* mənzərəsi tüstülənir**. Kənddə səs-səmir yox idi. Tamerlan çəpərdən tullanıb əmisigilin həyatinə düşdü. Əmisigilin evi salamat idi. İlk gözüne dəyən nənəsinin yana-yana xatırladığı ağ əriyin dibində oturan kişi oldu. Erməni əsgəri idi. Ərik yeyirdi. Hənirti eşidən **kimi** başını qaldırdı.

– Dayan! Kimsən, dur! Tərpənmə!

Sözün düzü, Tamerlan heç tərpnə **da** bilmirdi. Qorxudan quruyub qalmışdı.

Erməni yaxınlaşdı*. Əlini onun boynuna atıb sıxmağa başladı. Boğulmağa az qalan uşağı özünə **tərəf** çəkdi:

– Hə, nədir? Yanan xarabalarınıza yas tutmağa gəlmişən, ay musurman küçüyü?

– Mən itimi, Ala itimi aparmağa gəlmişəm.

Tamerlan vahimə içində onun gözlərinə baxdı. Ona elə gəldi ki, qarşısındakı insanın gözləri* şüşəndi. **Qışqırmaq*** istədi. **Amma** bacarmadı, səsi çıxmadı. Böyümüş gözlərini* şüşə gözlərə zillədi. Sonra onları bərk-bərk yumub tətəyin çəkiləcəyi anı gözlədi. Birdən qulağına Ala itin hənirtisi gəldi. Hansı dəhşətdən gözlərini qapadığını unutdu. Gözlərini açanda **artıq** şüşə gözlərin sahibi Ala itin ayaqları* altında çapalayır.

Tüstülənən kənd evlərinin arası **ilə** iki dost qaçırdı...

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

hənirti
dirəmək

qabarmaq
acınacaqlı

gəbərmək
yolüstü

SÖZ EHTİYATI

çayın yatağı

quruyub qalmaq

1 Səs tonu və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun, əsas fakt və hadisələri müəyyənləşdirin. Hadisələrin harada və nə vaxt baş verməsi ilə bağlı fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Mətn üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza verin və cavablara münasibətinizi bildirin. Cavablar sizi qane etmədikdə əlavələrinizi edin.

3 Mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin və uyğunsuzluqları müəyyənləşdirib aradan qaldırın. Plana yeni bəndlər əlavə etmək istərdinizmi?

1) Doğma kəndin acınacaqlı mənzərəsi.	4) Tamerlanın yuxusu.
2) Açılan güllə səsi.	5) Əsirlərlə gizli görüş.
3) Tətiyin çəkiləcəyi an.	6) Tamerlan kənd yolunda.

✿ Mətn üzrə fərqli üslubda özünüz yenidən plan tərtib edin. Planın bəndlərini nəqli cümlələrlə formalaşdırın.

Köməkçi: 1) Tamerlan yuxu görür. ...

4 Mətnə bir abzasın yeri dəyişik düşdüynə görə iki yerdə hissələr arasında əlaqə pozulmuşdur. Həmin abzası tapıb yerinə qoysanız, mətnəki əlaqəsizlik aradan qalxacaqdır. Özünüzü yoxlayın.

5 Qruplara bölünün və mətnin hissələrini, həmçinin hissələr arasında əlaqə yaradan cümlələri müəyyənləşdirib, nəticələri müqayisə edin.

6 Mətnə işğal olunmuş torpaqlarımızın mənzərəsini əks etdirən abzası müəyyənləşdirin. Bu ərazilərdə indi nələr baş verir? Tamerlanın orada gördüklərini əlavə fakt və misallarla genişləndirib öz sözlərinizlə təsvir edin.

✿ Həmin abzasda fərqləndirilmiş cümlənin mənasını izah edin. “Tüstülənir” sözünün hansı məqsədlə işləndiyini açıqlayın.

7 Nə üçün Tamerlana elə gəldi ki, qarşısındakı erməninin gözləri şüşə-dəndir? Bunu nə ilə izah etmək olar? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

✿ Mətnəki erməni əsgərinin dilindən deyilmiş cümlələr, həmçinin eşitdikləriniz, oxuduqlarınız və gördükləriniz (Xocalı faciəsi zamanı çəkilmiş fotolar, “Fəryad” filmi) əsasında erməni faşistlərini geniş şəkildə xarakterizə edin.

8 Aşağıdakı bayatıları oxuyun və əzbərləyin. Sizcə, onlardan hansının mətnin məzmunu ilə birbaşa bağlılığı vardır? Fikirlərinizi həmin bayatını mətnin müvafiq hissəsi ilə əlaqələndirməklə əsaslandırın.

Gəzdim dağı, aranı,	Araz gəldi yan axdı,
Seçdim ağdan qaranı.	Dibindən min can axdı.
Vətən viran olsa da,	Vətən sarı baxanda
Cənnət gördüm oranı.	Ürəyimdən qan axdı.

9 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçmək və sözləri düzgün əlaqələndirməklə cümlələr qurub yazın.

1) görmək, oğlan, həmişə, yuxu, doğma kənd; 2) anlamaq, o, dostlar, unutmmaq; 3) Ala köpək, o vəhşi, əl, çoxdan, qurtarmaq; 4) qorxu, iç, o, baxmaq, şüşə göz, düşmən; 5) Ala it, ayaq, alt, erməni, çapalamaq.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılıqlarını tapıb səsləndirin və onlardan hansının burada daha çox yerinə düşməsi ilə bağlı fikrinizi bildirin.

11 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Necə düşünürsünüz, bunlar sözlərin və cümlələrin təsir gücünü artırmaqla bərabər, onlarda hər hansı bir məna çaları yaradırmı? Fikirlərinizi müvafiq nümunələrlə izah edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Ədatlar sözlərin və cümlələrin **təsir gücünü** artırmaqla, həm də onlara müəyyən **məna çaraları** verir. Bu baxımdan ədatların aşağıdakı məna növləri vardır:

1. **Qüvvətləndirici** ədatlar – ən, lap, artıq, axı, da, də, ha, olduqca, daha, $-ca^2$, bir;
2. **Məhdudlaşdırıcı** ədatlar – yalnız, bircə, tək, tək-cə, ancaq;
3. **Sual** ədatları – məgər, bəs, ki, yəni, $-mı^4$;
4. **Əmr** ədatları – di, bax, baxın, baxsana, qoy, qoyun, qoysana, $-sana^2$, gəl ...

Bunlardan başqa, ədatların dəqiqləşdirici (elə, məhz, əsl), arzu (kaş, təki, kaş ki, bari), təsdiq və inkar (hə, yox, bəli, xeyr, heç) kimi növləri də var.

12 Mətnə qara şriftlə verilmiş köməkçi nitq hissələrini qrammatik mənasına görə qruplaşdırıb, ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər birinin məna növünü qarşısında qeyd edin.

13 Mətnin əvvəlinci cümlələrində işlənmiş “at”, “vur” və “gör”, “bax” sözlərinin qrammatik mənası üzərində müşahidə aparın. Necə düşünürsünüz, bunlar mətnə eyni, yoxsa fərqli qrammatik məna bildirir? Tədris dilindəki biliklərinizdən və müəllimin köməyindən istifadə edərək debata qoşulun.

1) Bu sözlərin hamısı feildir. 2) Burada “at, vur” feil, “gör, bax” isə ədatdır.

14 Necə düşünürsünüz, mətnin sonuncu cümləsi hadisə barədə aydın təsəvvür yarada bilirmi? Bəs siz hekayəni necə bitirərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin və mətnin sonunu bir qədər genişləndirməklə danışın.

15 Necə düşünürsünüz, Tamerlan Ala itin dalınca getməkdə düzmü hərəkət etdi? Axı onların kəndləri erməni faşistləri tərəfindən işğal edilmişdi. Belə hərəkəti düşüncəsizlik, yoxsa cəsurluq kimi qiymətləndirirsiniz? Debata qoşulun və fikirlərinizi konkret nümunələrlə əsaslandırın.

TAMAŞA BAŞ TUTMADI

1941-ci ilin iyun ayı. Teatr institutunun tələbələri imtahan tamaşası hazırlayırdılar*. Şillərin “Məkr və məhəbbət” pyesi üzərində qızgın məşqlər gedirdi. Hələ ilk günlərdən* özünü istedadlı* **bir** tələbə **kimi** göstərən Zibaya Ledi Milford rolunu tapşırırdılar. Ledi Milfordun mürəkkəb* xarakterini canlandırmaq* **üçün** Ziba öz üzərində çox **işləməli**, həftələrlə* güzgü qabağında **məşq etməli olmuşdu**. Rejissor deyirdi **ki**, sənin xarici görkəmin **də** Ledi Milforda yaraşır, **əsl** Ledisən **ki** durmusan. Uca boyun, yaraşlıq* qamətin, iri cazibəli gözlərin* ...

Hazırlıq işləri* sona yetdi. Tamaşaya daxili baxış oldu. İnstitutun müəllimləri*, görkəmli teatrşünaslar*, professorlar* Zibanın oyununu yüksək qiymətləndirdilər, onun nadir istedad olduğunu söylədilər. **Hətta** institutun rektoru ağsaçlı professor öz çıxışında əlini Zibaya **tərəf** uzadaraq* dedi:

– Səhnəmizin gələcəyi Siz gənclərin əlindədir. Mən Ziba Qəniyəvanın şəxsində gələcəyin teatr ulduzunu görürəm!

Alqışlar*, gül-çiçək dəstələri*, xoş sözlər... Afişalar vurulmuş, bütün hazırlıq işləri* görülmüşdü.

Ziba bütün gecəni yata bilmədi. Xəyalın qanadlarında* Özbəkistana, anası Kamilənin, atası Paşanın yanına uçdu. Müvəffəqiyyətinə **görə** onları muştuluqladı*, gözəydliliyi* verdi.

Tamaşanı iyun ayının 22-nə təyin eləmişdilər. **Amma** tamaşa baş tutmadı. Tamaşa əvəzinə, mitinq oldu. Alman faşistlərinin* Vətənimizə xaincəsinə* basqın etməsi barədə mitinq.

Mitinqdə tələbələr adından* Ziba Qəniyeva çıxış etdi:

– Bildiyiniz **kimi**, bu axşam biz “Məkr və məhəbbət” pyesini **göstərməli idik**. Tamaşa baş tutmadı. İndi biz Vətənin belə ağır günündə tələbə paltarını soyunub əsgər paltarı **gəyməliyik!** Mən **elə** günü səhərdən könüllü olaraq cəbhəyə gedirəm! Anamız Vətən çağırır bizi! Azgün düşməne **qarşı** döyüşlərə* çağırır, başının üstünü almış qara buludları* qovmağa çağırır! Mən bu çağırışa ürəkdən hay verirəm! Yaşasın Vətən! Yaşasın ana! İşğalçılara ölüm!

Əlfə Qasımov

SÖZLÜK

canlandırmaq

azgün

SÖZ EHTİYATI

gözəydliliyi vermək

1) Mətni oxuyun və suallara cavab verin. Sualların içərisində mətnin məzmununu ilə səsleşməyəni varmı? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın.

- 1) Ledi Milford rolunu nə üçün məhz Zibaya tapşırıbmışdılar?
- 2) Tapşırılan rolun öhdəsindən gəlmək üçün Ziba nə edirdi?
- 3) Tamaşaya daxili baxış zamanı Zibanın işini necə qiymətləndirdilər?
- 4) Nə üçün Ziba bütün gecəni yata bilmədi?
- 5) Zibanın kurs yoldaşlarına hansı rollar tapşırılmışdı?
- 6) Tamaşa nəyə görə baş tutmadı?
- 7) Vətənin ağır günlərində Ziba necə hərəkət etdi?

✿ Mətn üzrə hansı fakt və hadisələri dəqiqləşdirmək istərdiniz? Eşitmək istədiyiniz sualları özünüz tərtib edib yazın və cavablandırın.

2) Necə bilirsiniz, Zibanın xarakterindəki hansı cəhətlər bu gün də gənclər üçün nümunə sayıla bilər? Söylənən fikirlərə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin.

3) Ziba Qəniyəvanın əsl vətənpərvər bir gənc olduğu nə zaman ortaya çıxır? Mətndəki müvafiq hissəni bir daha nəzərdən keçirin və səs tonunuzu tənzimləməklə öz sözlərinizlə danışın.

4) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə müəllimin təqdim etdiyi mətni yazılı şəkildə Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

5) Mətnə çoxlu sifət işlənmişdir. Onları seçib aid olduqları sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Hər birinin əlamət və ya keyfiyyət bildirdiyini təyin edin.

✿ Seçdiyiniz sifətləri quruluşca növləri üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Düzəltmə və mürəkkəb sifətlərin yaranma yollarını izah edin.

✿ Seçdiyiniz sifətləri mümkün müqayisə dərəcələrində işlədin.

6) Aşağıdakı mətn parçasını oxuyun. Necə bilirsiniz, onun oxuduğunuz mətnlə hər hansı bir əlaqəsi varmı? Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə əlavə edərdiniz? Fikrinizi mətnin məzmununa istinad edərək əsaslandırın.

Ziba Qəniyəva cəbhəyə könüllü getdi. İlk günlərdən Ziba öz arzusunu komandirinə bildirdi: “Mən snayper olmaq istəyirəm”.

Komandir Zibanın arzusunu yerinə yetirdi. Onu snayperlər dəstəsinə yazdı. Təlimlər başlandı. ...

7) Ağsaçlı professor: “Mən Ziba Qəniyəvanın şəxsində gələcəyin teatr ulduzunu görürəm!” – demişdi. Necə bilirsiniz, müharibədən sonra Ziba Qəniyəva teatr ulduzu oldumu? Onun həyat yolunu izləmək istəyirsinizsə, araşdırma aparın və əldə etdiyiniz məlumatları yoldaşlarınıza oxuyun.

8) Aşağıdakı cümlələrə müvafiq ədatlar artırmaqla köçürün. Çətinlik çəksəniz, “Köməkçi”yə müraciət edə bilərsiniz.

1) Ziba öz üzərində – çox işləməli idi, – o, məşhur aktyor olmaq istəyirdi.
2) – afişalar vurulmuş, bütün hazırlıq işləri görülmüşdü. 3) – ilk günlərdə Ziba öz arzusunu komandirinə bildirdi. 4) – Zibaya qəhrəman demək olar – ?
5) Mərimi yarası alan Ziba – 11 ay ölüm-qalım savaşı verdi. 6) Bunu – o bacara bilərdi.

Köməkçi: bax, elə, qoy, axı, düz, lap, bəs, artıq, -mı, məgər, yalnız, ancaq

9) Aşağıdakı aforizmi oxuyun. Onun mətnin ideyası ilə bağlılığı hansı hissədə daha qabarıq görünür? Mətnin axırını abzasını bir daha oxuyun və fikrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Vətənin qüdrətini o şəxs bilir ki, Vətən ilə onun ruhən rabitəsi olsun;
Vətən ilə bir yerdə ağlasın, bir yerdə gülsün. (Nəriman Nərimanov)

✿ Aforizmdə fərqləndirilmiş feillərin hansı formada və şəxsdə olduğunu deyən və onları digər şəxslərdə də işlədin.

10) Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri qrammatik mənalara görə qruplaşdırıb, ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Sonra bu qruplar arasındakı ortaq cəhətlərin nədən ibarət olduğunu deyən və hər bir qrup üçün xarakterik əlamətləri sadalayın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Ədatlar, əsasən, **sözdən ayrı yazılır**. Məsələn: 1) **Əsl** Ledisən **ki** durmusan. 2) Səs-küyünə **bir** bax. 3) Uşaq **artıq** yorulmuşdu. 4) **Məhz** Novruzda həyat yenidən canlanır.

Şəkilçilənmiş **-sana², -ca², -mı⁴** ədatları sözlərə bitişik yazılır. **-mı⁴** ədatı yalnız **da, də** bağlayıcılarından sonra ayrı yazılır. Məsələn: 1) De, yolun düşdüm**ü** Muğan düzünə? 2) Sən də **mi** yazmamısan? 3) Uşaq oturduğu yerdə**ə** yatmışdı. 4) Gəlsənə yarışaq!

11) Mətnə qara kursivlə verilmiş feilləri dəftərinizə köçürün, hər birinin qarşısında formasını və şəxsinə qeyd edin. Sonra həmin feilləri şəxslər üzrə dəyişin və müxtəlif şəxslərdə cümlələrdə işlədin.

12) Aşağıdakı birləşmələri mətnin məzmununa uyğun cümlələrdə işlədin. Cümlələri elə əlaqələndirin ki, kiçik bir mətn alınsın.

istedadlı tələbə, mürəkkəb xarakter, güzgü qabağında, zahiri görkəm, görkəmli teatrşünaslar, nadir istedad, teatr ulduzu, xoş sözlər, alman faşistləri, qara buludlar, azğın düşmən, ana vətən

İKİ ANA

Gülyaz Küdrü düzündə göy yığırdı. Buludun yaşıllıqlara* saldığı kölgə altında qoyduğu südəmər körpəsi yatırdı.

Birdən azacıq* aralıdan qopan gurultu Gülyazın nəzərini cəlb etdi. O döndü ...

Bir sürü ceyran gurultu **ilə** dərədən çıxıb düzənlik* boyu Gülyaza **tərəf** qaçırdı. **Lakin** sürü başçısı Gülyazı görəndə bir anlığa* dayandı **və** istiqaməti dəyişdi. *Gülyazın həssas qəlbindən* ana fəğanı qopdu.* Ceyranlar* onun südəmər körpəsini tapdalayacaq*, körpə dırnaqlar* altında didiləcəkdi. O qaçmağa başladı, **lakin** dəstə qundağa çatınca nədənsə birdən-birə durdu. Gülyaz bir bala ceyranın bürəyib üzüqoylu yıxıldığını gördü:

Ah! – deyə fəğan etdi. Ceyranlar* yıxılan balanı **və** yatan qundağı dövrəyə alıb durdular. **Lakin** Gülyazın yaxınlaşdığını* görüncə hürküb qaçmağa başladılar*. Bala ceyran **isə** qalxa bilmədi. Başını sürünün getdiyi **tərəfə** çevirdi. Zərif boynunu uzadıb mələdi.

Sürüdən bir ceyran geri qaldı. O **da** ana idi. O **da** balasına səs verdi.

Gülyaz bunu görəncə durdu. İndi hər iki körpə, ceyranla Gülyazın arasında qalmışdı. Qadın ceyrana acıdığından* bir addım **da** atmırdı. Bala ceyran mələyib çağırır, ana ceyran **isə** insanı görüb yaxınlaşmağa qorxur, **lakin** ayrılıb gedə bilmir, yazıq-yazıq mələyirdi.

Bu aralıq* bala ceyran daşa dəyib sıyrılan qıçını güclə sürüyə-sürüyə anasına **doğru** getdi. Ana ceyran ürəklənib yanaşdı **və** hürkək baxışlarla* ətrafını, Gülyazı nəzərdən keçirərək əziz balasını əmizdirməyə başladı.

Gülyaz **da** körpəsinə yanaşdı. Gözləri ceyranlarda* ikən balasını qaldırdı **və** oyanan körpəsinə süd vermək **üçün** yaxasını açdı.

Onlar* hər ikisi ana idi ...

Əzizə Cəfərzadə

SÖZLÜK

həssas

acımaq

fəğan

qundaq

① Mətni oxuyun və ideyasını müəyyənləşdirin. Mətdən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

② Hansı cümlədəki fikir mətnin məzmunu ilə ziddiyyət təşkil edir?

- 1) Ceyran sürüsü Gülyazı görəndə istiqamətini dəyişdi.
- 2) Gülyaz sürünü görəndə özünü itirmədi, yerində durub gözlədi.
- 3) Ana ceyran Gülyazdan qorxub balasına yaxınlaşmırdı.
- 4) Gülyazın ceyrana yazığı gəldiyi üçün yerindən tərənəmirdi.
- 5) Əvvəlcə bala ceyran anasına yaxınlaşdı.

3) Bəs siz mətni necə bitirərdiniz? Nöqtələrin yerinə aşağıdakı cümlərdən uyğun gələnə seçib deyin və mətnin sonunu təsəvvür etdiyiniz kimi genişləndirib, danışın.

- A) və ona görə də ana öz körpəsini ölümdən xilas etdi.
- B) və balaları təhlükədən qurtulduğuna görə sakitləşmişdilər.
- C) odur ki, hər kəs öz balasını qorumaq istəyirdi.
- D) ona görə də sürüdəki ceyranlar qaçıb getmişdilər.
- E) analar isə öz balalarını çox sevirilər.

4) Mətnə fərqləndirilmiş cümlənin mənasını izah edin. Necə bilirsiniz, Gülyazın qəlbindən niyə fəğan qopdu? Bunun səbəbi nə ilə bağlı idi? Hadisəni öz sözlərinizlə təsvir edin.

5) Aşağıdakı atalar sözlərindən hansının mətnin məzmunu ilə birbaşa bağlılığı vardır? Fikrinizi mətnin məzmununa istinad etməklə əsaslandırın.

ATALAR SÖZÜ

1) Ananın canı övlada bağlı olar. 2) Ağılarsa, anam ağlar, başqası yalan ağlar. 3) Ananın səbri tükənməz olur. 4) Anadan əziz, yenə anadır. 5) Ana bala ucundan canını oda yaxar. 6) Hər kəsə öz balası şirindir.

- 6) Birinci cümlədə altından xətt çəkilmiş söz hansı mənada işlənib?
- A) rəng bildirir
 - B) yaşıllıq yer
 - C) yetişməmiş, kal
 - D) "səma" mənasında işlənib
 - E) gəyörti mənasındadır

7) Qara şriftlə verilmiş sözləri qrammatik mənalarına görə qruplaşdırıb dəftərinizə yazın. Hər qrupla bağlı əlavə misallar göstərin və cümlələrdə işlədin.

8) Ananı qorxudan hadisə nə ilə nəticələndi? Abzaslar və cümlələr arasındakı əlaqəni gözləməklə hadisə barədə danışın.

9) Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Qara şriftlə verilmiş sözlərin sinonim və antonimlərini deyin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) Yoxsa da **dünyanın** ucu-bucağı, Hər yerdən **istidir** ana qucağı. (S.Vurğun).
- 2) Bir ana **ürəyi dağ** qalasıdır! (S.Vurğun).
- 3) Ana **səbri böyük** olar! (S.Vurğun).
- 4) Bu **qoca** dünyada bir **adət** də var: Qadın olan yerdə **ədalət** də var!.. (S.Vurğun).

❁ Mənsubiyyət şəkilçili sözləri tapıb səsləndirin, hansı şəxsi bildirdiyini izah edin.

❁ Necə bilirsiniz, aforizmlərdə hansı köməkçi nitq hissəsi işlənib? İzah edin.

10 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri oxuyun.

CEYRAN

Yerdən ayağını quş kimi üzüb,
Yay kimi dartınıb, ox kimi süzüb,
Yenə öz sürünü nizamla düzüb,
Baş alıb gedirsən hayana, ceyran?

Əzəldən meylini salıb çöllərə,
Bəxtini tapşırdın bizim ellərə.
O qara gözlərin düşdü dillərə,
Dişlərin oxşayır mərcana, ceyran!

Bir məsəl qalmışdır ata-babadan:
Uçarda turadır, qaçarda ceyran.
Bir mən deyiləm ki hüsnünə heyran,
Şöhrətin yayılıb hər yana, ceyran!

Ovçu, insaf elə, keçmə bu düzdən!
O çöllər qızını ayırma bizdən!
Qoyma ağrı keçə ürəyimizdən,–
Qıyma öz qanına boyana ceyran!
Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran!

Səməd Vurğun

11 Oxuduğunuz mətnlə “Ceyran” şeiri arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirin. Sızca, bu əsərlərdən hansında ceyranın təsvirinə daha geniş yer verilib? Səbəbini izah edə bilərsinizmi? Bir-birinizin fikirlərinə münasibət bildirməklə müzakirə edin və yekun fikri səsləndirin.

12 Şeirdə ceyranın təsviri verilmişdir. Bu təsviri genişləndirib, şeirin məzmununu öz sözlərinizlə danışın. Nitqinizdə “həqiqətən, fikrimizcə, doğrudan da, görünür, məsələn və s.” kimi sözlərdən istifadə etməyə çalışın. Danışarkən səs tonunuzu tənzimləyin və cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

13 Şeirin birinci bəndində işlənmiş köməkçi nitq hissəsini tapıb, qrammatik mənasını (məna növünü göstərməklə) izah edin.

✿ Necə bilirsiniz, şeirdə başqa köməkçi nitq hissəsi işlənmişdirmi?

14 Şeirdə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş sözləri seçib dəftərinizə yazın. Hər bir sözün qarşısından neçənci şəxsdə olduğunu qeyd edin. Altından xətt çəkilmiş sözləri müxtəlif şəxslərdə cümlələrdə işlədin.

15 Şeirdə qara şriftlə verilmiş misrada “bir” sözü hansı qrammatik mənada işlənib? Debata qoşulun və fikrinizi əsaslandırın:

1) Miqdar sayıdır. 2) Burada bu söz say bildirmir.

✿ Bu sözü hansı sözlərlə əvəz edə bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın və məna növünü göstərin.

16 Necə düşünürsünüz, mətnə və şeirdə işlənmiş “o”, “bu” əvəzlilərindən sonra nə üçün vergül qoyulmamışdır? Səbəbini izah edin və əlavə misallardan istifadə etməklə fikrinizi əsaslandırın.

17 Ceyran Azərbaycanın “Qırmızı Kitab”ına daxil edilmiş heyvan növüdür. Onun haqqında araşdırma aparın və əldə etdiyiniz məlumatları sinifdə yoldaşlarınızla bölüşün.

“Novruz hər bir azərbaycanlının qəlbinin bayramıdır, hər bir insanın, ailənin bayramıdır, bizim müstəqil Azərbaycan Respublikasının bayramıdır. Novruz xalqımızı bir-biri ilə həmişə daha sıx birləşdirib, insanlarımız arasında mehribanlıq əlaqələri yaradıb, insanları bir-birinə dost edibdir”.

Heydər Əliyev

NOVRUZ “YENİ GÜN” DEMƏKDİR

Novruz yeni gün, yeni həyat deməkdir. Məhz Novruzda həyat yenidən canlanır, torpaq* qış yuxusundan* oyanır, bitkilər* baş qaldırır, ağaclar* çiçəkləyir, günəşin istisi* artır, gecə ilə gündüz bərabərləşir*, beləliklə, yeni həyat başlayır*.

Novruz bayramı Şimal yarımkürəsində astronomik yazın başladığı, gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi gündə – martın 20-si, 21-i və ya 22-sində qeyd olunur. Qədim zamanlardan* başlayaraq*, Azərbaycan, İran, Əfqanıstan, Tacikistan, Özbəkistan və bir çox Şərq ölkələrində yaz fəslinin gəlməsini təbiətin* canlanması* ilə bağlamış, bu münasibətlə şənliklər* keçirmiş, onu yeni ilin başlanğıcı kimi bayram etmişlər. Bu şənliklər* içərisində Novruzqabağı qeyd olunan 4 ilaxır çərşənbə mərasimlərinin, ayinlərinin* zənginliyi* diqqəti daha çox cəlb edir. Belə ki, qədim inanclara görə kainat* 4 ünsürdən – su, od, torpaq və küləkdən yaranıb. Odur ki, gecə ilə gündüzün bərabərləşməsindən* əvvəl insanlar* hər il 4 çərşənbəni xüsusi mərasimlərlə təntənəli şəkildə qeyd etmiş, yeni təsərrüfat* ilinin başlanması şərafinə Novruzunu böyük coşqu ilə qarşılamışlar. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanda Novruz bayramında göyərdilən səməni yazın gəlməsinin, təbiətin canlanmasının*, əkinçiliyin rəmzi hesab olunur.

Novruz bayramı qabağı evlərdə, həyətlərdə abadlıq*, təmizlik işləri aparılır, ağac əkilir, bağ-bağat qaydaya salınır. Hər bir evdə qoğal, fəsəli, paxlava, şəkərbura, şəkərçörəyi ... və plov bişirilir. Yumurtalar rəngbərəng boyanır, xonça bəzənir, şam yandırılır, tonqal qalanır, səməni qoyulur, özlərin* xatirəsi yad edilir, küsülülər barışır, qohum-qonşular bir-birinə qonaq* gedir, pay göndərirlər*. Oğlan və qızlar* təzə paltar geyib çalıb-oyunayır, yallı gedirlər*. Cavanlar* at çapır, gülüşürlər*. Novruz bayramında süfrədə yalnız acılıqdan*, şorluqdan* uzaq, şirniyə baxan xörəklər olmalıdır. Adətə görə, süfrəyə “s”

hərfi ilə başlayan 7 növ ərzaq qoyulur: **su**, **süd**, **səməni**, **sünbül**, **sucuq**, **siyənk balığı**, **süzmə** və s. bayram süfrəsinin bəzəyidir. Şirniyyatlardan* **daha** çox **şəkərbura**, **paxlava**, **badambura**, **ballıbadı** və s. üstünlük* verilir.

SÖZLÜK

coşqu

ayın

ballıbadı

sucuq

məhz

① Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyun və aşağıdakı suallara cavab verin:

1) Novruzda yeni həyatın başladığını nədən başa düşmək olur?

2) Qədim zamanlardan yaz fəslinin gəlməsi nə üçün şənliklərlə qarşılanmışdır?

3) Nə üçün insanlar hər il axırını 4 çərşənbəni xüsusi mərasimlərlə təntənəli şəkildə qeyd etmişlər?

4) Azərbaycanda **Novruz** bayramında nə üçün **səməni** göyərdilir?

5) Novruz bayramı qabağı evlərdə, həyətlərdə hansı işlər görülür?

6) Adətə görə, süfrəyə “s” hərfi ilə başlayan hansı ərzaqlar qoyulur?

7) Bayram süfrəsində bəs hansı şirniyyatlara daha çox üstünlük verilir?

② Tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Diqqətli olsanız, cavabları tapmaqda çətinlik çəkməzsiniz, çünki cavabların hamısı mətndə var.

Qar altında yatmışam,

Kəmərım qırmızı,

Qapısız günbəzəm,

Dərdə-qəmə batmışam.

Yaşıl köynəyəm.

Üzüm ağ, içim sarı.

Qaranquşlar gəlməmiş,

Novruz bayramında,

Novruzda bəzənərəm,

Torpaqdan boy atmışam.

Hər bir evdəyəm.

Qırmızı, yaşıl, sarı.

Özüm isti, rəngim al,

Ağzı bağlı, bizə tanış,

Ağrı-dərdi məndə sal.

Ayparadı, üstü naxış.

③ Tapmacalarda işlənmiş feilləri seçib səsləndirin, onların formasını, zamanını və şəxsini müəyyənəldirin.

④ Tapmacalarda işlənmiş sifətlərdən bir neçəsini azaltma və çoxaltma dərəcələrində cümlələrdə işlədin. Sifətlərin orfoqrafiyasına diqqət yetirməklə cümlələri dəftərinizə yazın.

⑤ Təsəvvür edin ki, sizə Azərbaycanda Novruz bayramına hazırlıq və onun keçirilməsi barədə elmi-kütləvi bir mətn tərtib etmək tapşırılıb. Bu mətni necə yazdınız? Araşdırma aparın və əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında yığcam bir mətn hazırlayın. Mətndə abzaslar və cümlələrin düzgün əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

⑥ Oxuduğunuz mətnin 1-ci abzasında yeddi düzəltmə söz işlənmişdir.

Həmin sözləri seçib səsləndirin, sonra kök və şəkilçiyə ayırıb yazın, hər birinin hansı nitq hissəsindən düzəldiyini qarşısında qeyd edin.

✿ Bu sözlərin hər biri ilə eyniköklü sözlər düzəldib cümlələrdə işlədin.

7 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyın və onları quruluşca növləri üzrə qruplaşdırın. Düzəltmə və mürəkkəb sözlərin yaranma yollarını izah edin.

8 Mətnə altından xətt çəkilmiş köməkçi nitq hissələrini qrammatik mənalarına görə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın və mənə növlərini qarşısında qeyd edin.

9 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərdən ikisi digərlərindən fərqləndirilmişdir. Bu sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkdinizmi? Səbəbini izah etməyə çalışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində işlənən köməkçi söz qruplarından biri də **modal sözlərdir**. Modal sözlər **danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini** (yəqinlik, nəticə, təəssüf, ardıcılıq, güman, şübhə, fikrin mənbəyini, müqayisə və s.) bildirir. Məs.: **Məncə**, Lalə düzgün hərəkət etdi. **Nəhayət**, imtahanlar başladı.

Dilimizdə ən çox işlənən modal sözlər aşağıdakılardır: həqiqətən, əlbəttə, doğrudan (da), sözsüz, şübhəsiz, deyəsən, bəlkə (də), yəqin (ki), deməli, nəhayət, beləliklə, axır (ki), əvvəla, birincisi, heyif (ki), təəssüf (ki), məncə, fikrimizcə, mənə görə, sanki, elə bil (ki) və s.

10 Aşağıda verilmiş Novruz inanclarını oxuyun. Onlardan mətnin hansı hissəsində bir nümunə kimi istifadə etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

Novruz inancları

1) Novruz bayramı axşam yandırılan tonqaldan xeyir-bərəkət istənilər. 2) Deyirlər, Novruz bayramında bağdakı ağacların quru budaqlarını kəsməsən, ağac küsər, bar verməz. 3) Axır çərşənbədə qonşuya ələk verməzlər. 4) Axır çərşənbədə sağmal malın buynuzuna qırmızı bağlarlar. 5) Novruz bayramı üçün göyerdilən səməni tez cücərib düz qalxarsa, deyərlər ki, həmin il məhsul bol olar. 6) Axır çərşənbədə gün çıxmamış su üstündən atlanarlar. 7) Axır çərşənbədə heyva çubuğundan gözmuncuğu düzəldərlər. 8) Axır çərşənbə günü şamı yarımçıq söndürməzlər.

✿ Oxuduğunuz inanclarda feilin hansı formaları işlənmişdir?

✿ Yuxarıdakı inanclarda modal sözlər işlənmişdirmi?

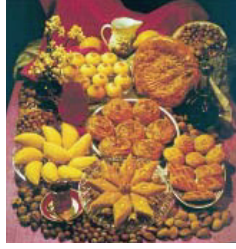
11 Mikayıl Müşfiqin “Bayram axşamı” şeirini oxuyun və mətnə təsvir olunanların həyatda necə yaşandığına şahid olun. Sonra şeiri nəsrə çevirib öz sözlərinizlə danışın.

BAYRAM AXŞAMI

Toplaşardıq* bir süfrənin
Gülə-gülə dövrəsinə.
Nənəm derdi: – Qurban olum
Yaradanın süfrəsinə.

Ocaq* yaxıb, od qalayıb
Üzərindən* atlanırdıq*.
Oynayırdıq* yorulunca,
Yorğunluğa qatlanırdıq*.

“Gün çıx” deyə, “Gün çıx” deyə
Çalxanırdı sevincimiz.
“Kəhər atı min çıx” deyə
Qışqırırdı ən dincimiz.

Əynimizdə təzə paltar,
Başımızda təzə papaq*.
Odlu* məşəl əlimizdə
Dolaşırdıq* soqaq-soqaq*.

Qışqırırdıq*, bağırırdıq*
Ölçə-ölçə küçələri.
Söz qısası, xoş keçirdi
Bizə bayram gecələri.

Sabah Novruz* bayramıdır
Deyə-deyə yatıyorduk*.
Çəkdiyimiz acıları
Sevinclərə* qatıyorduk*.

Mikayıl Müşfiq

SÖZLÜK

yaxmaq

yorğunluğa qatlanmaq

çalxalanmaq

12 Şeirdə milli folklor nümunələrindən olan “Günəşi çağırmaq” mövsüm-mərasim nəğməsi xatırlanır. Şeirdən həmin bəndi tapıb oxuyun və aşağıdakılardan uyğun bəndi seçərək bu nəğməni davam etdirin:

Oğlun qayadan uçdu,
Qızın təndirə düşdü
Keçəl qızı qoy evdə
Saçlı qızı götür çıx.

Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa
Qodu gülmək istəyir,
Qoymayın ağlamağa.

Novruz-novruz bahara
Güllər-güllər nübara,
Bağçamızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun...

13 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və qarşısında ədəbi dilimizə uyğun variantı yazın. Şəkliçilərin yazılışındakı fərqlərin səbəbini izah etməyə çalışın. Müəlliminizin köməyindən istifadə edin.

14 Şeirir yazıldığı dövrdən 100 ilə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, oradakı hadisələr, sanki indi baş verir. Şeirdən uşaqların bayram sevincini təsvir edən hissələri tapıb bir daha oxuyun. Bəs siz Novruz bayramını necə keçirirsiniz? Tarixi ənənələrimizi yaşada bilərsinizmi? Yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə müzakirəyə qoşulun.

15 Cümlələri düzgün əlaqələndirməklə şəxsi təəssüratınız əsasında “Novruz gəlir, xoş gəlir” mövzusunda kiçik bir inşa yazın.

16) Aşağıda verilmiş Novruz adətlərindən hansılar şeirdə öz əksini tapmamışdır?

- A) tonqal üzərindən tullanmaq
- B) təzə paltar geyinib, əldə məşəl küçələri dolaşmaq
- C) bayram axşamı bütün ailə üzvlərinin bir süfrə arxasında toplaşması
- D) “Kosa-kosa” və digər xalq oyunlarının keçirilməsi
- E) mərasim nəğmələri oxumaq

17) Uyğun gələn ədat və modal sözləri artırmaqla aşağıdakı cümlələri köçürün.

1) – xalqımız Novruz bayramını – çox sevir. 2) – Novruz bayramının gəlişinə uşaqlar – çox sevinirlər. 3) Novruzun – qədim adətlərindən biri də od üzərindən tullanmaqdır. 4) – Novruz süfrəsinə “S” ilə başlayan 7 növ ərzaq qoyulur. 5) – bu il qar az yağdı. 6) “–, fizikdir”, – deyə Nadir öz-özünə fikirləşdi. 7) Nə üçün, oğul, –, başa düşməmişən? 8) – bu gecə o, nə yeyəcək?

Köməkçi: ən, çox, daha, həqiqətən, fikrimizcə, fikrimcə, doğrudan da, mənəcə, heyf ki, bəlkə, şübhəsiz, bəs, məgər

❁ Necə bilirsiniz, şeirdə modal söz işlənmişdirmi? Fikrinizi konkret fakt əsasında izah edin.

ZƏMİDƏ BİR TURAC SƏSLƏNİRDİ...

Bizim kəndin yaz axşamları gözəl olur. Kəndimizin yarım kilometrliyindən* axan Quruçay şırıldayır, **elə bil ki**, axıb gəlidiyi qalın meşələrdən bizə qəribə *afsanələr* danışır. Qurbağalar *aramla* səslənir. Evimizin arxasındakı zəmidə isə bir turac dalbadal oxuyur:

Tut-du-du, tut-du-du... Tut-du-du, tut-du-du.

Bizim yaşıl yamaclarda*, çay kənarındakı Laləli dərədə turac* çox olur. **Lakin** evimizin yaxınlığında* hər səhər, hər axşam oxuyan bir turac təzə peyda olmuşdu.

Biz iki yoldaş idik. İkimizin **də** atası ovçu idi. Onlar otuz-qırx il idi **ki**, **balta dəyməmiş qorxulu Kirs meşələrində** ovçuluq* edirdilər. *Başlarına gəlmiş* işlər barəsində o qədər maraqlı* nağıllar danışmışdılar **ki**, biz **də** ovçu olmaq* xəyalına düşmüşdük. Lakin **nə** tufəngimiz var idi, **nə də** ov itimiz. Bunların* əvəzində, ala-bəzək iplərdən toxunmuş sapandımız var idi **ki**, daş qoyub atanda tapança **kimi** şaqıldayırdı*. Yoldaşım Həsən kəndimizdə birinci sapand atan idi. Quşu gözündən* vurardı. Onun qorxusundan* zəmilərimizə **bir** qarğa qona bilməzdi.

Bir axşam Həsən bizə gəlib dedi **ki**, hər nə cür olsa, **gərək**, [o turacı sabah tapıb ovlayaq*.] Mən *etiraz edib* dedim:

– **Axi** atamgil indi **heç** ova getmirlər*, deyirlər*, quşların* bala çıxaran

vaxtıdır*.

Həsənin **bir** pis xasiyyəti vardı **ki**, **çox** inadçı* idi. *Başına bir iş girdi-mi, gərək* hər nə cür olursa-olsun, yerinə yetirəydi. **Buna görə də sözündən*** dönmədi:

– **Məgər**, – dedi, – quşların* hamısı birdən bala çıxarır?

Mən istər-istəməz razı oldum.

Səhər balaca heybələrimizi yumru daşlarla doldurduq*, zəmidə gizlənilib turacın oxumasını gözlədik. O, oxumağa başlayan kimi, biz yavaş-yavaş səs gələn **tərəfə** süründük. Çox axtardıq*, bir şey tapa bilmədik. Birdən **lap** ayağımızın altından* pırıltı **ilə** bir quş uçaraq* havaya qalxdı. Həsən hazır saxladığı gödəkqollu sapandını tovlayıb atdı. Turac bir qədər havaya millənib, sonra qurğuşun **kimi** yerə düşdü. Biz adam boyu qalxmış sünbülləri aralaya-aralaya quş düşən yerə yüyürdük və gördük **ki**, o, kolun dibində bir ayağı üstündə dayanıb *ürkək nəzərləri** **ilə** ətrafına baxır. Bizi gören **kimi** gücünü toplayıb havaya qalxdı. Biz arxasınca yüyürdük. [O, bir qədər uçduqdan* **sonra** balaca böyürtkən koluna qondu.]

Necə bilirsiniz, uşaqlar turacı tuta biləcəklərmi, yoxsa o uçub canını qurtaracaqmı? Əhvalatı siz necə davam etdirərdiniz? Variantınızı təqdim edin.

Fikirləşdim* **ki**, yəqin, heyvan yaralı *canını bizdən qurtarmaq** **üçün** bu balaca kola pənah gətirdi. **Ancaq*** yaxınlaşdığımız zaman elə mənzərəyə rast gəldik **ki**, mən onu heç vaxt unutmayacağam. Yumurtadan **təzəcə** çıxmış kiçik bala anasına baxaraq* zəif səslə civildəyir və **elə bil ki**, deyirdi: “Ana, **bəs** mənim **üçün** gətirdiyin yem hanı?” Yaralı turac isə tək ayağının üstündə dayanıb *ürkək nəzərləri ilə gah* bizə, **gah da** balasına baxırdı.

“Yazıq quşcuğaz! Sən sınıq* ayağınla bu körpə balaya necə yem tapıb gətirəcəksən? **Bəs** bu gecə o, nə yeyəcək?” – deyə düşündüm. [Bu mənzərə yoldaşıma da təsir etmiş olmalıydı **ki**, *qaşqabağını sallayıb* başını buladı.]

– Yaxşı iş görmədik, – dedi.

Mən onu *məzəmmət etdim*:

– **Axi** sənə dedim **ki**, indi quşların* bala çıxaran vaxtıdır*.

[– Keçib, – deyə o, üzümə baxmadan kədərlə dilləndi.]

Heç nədən xəbəri olmayan körpə bala anasına baxıb hey civildəyirdi*.

– **Bəs** bunlar* necə olacaq*? – deyə Həsəndən* soruşdum.

– Aparaq* evə.

Körpə balanı **və** ananı üsulluca götürüb evə gətirdik. Onlar* **üçün** qəfəsdə yer düzəldtik. Qabaqlarına* dən səpdik, su qoyduq*. Qoca nənəm sınıqçı* idi. [O, quşun qıçını sarıdı.]

[O gecə Quruçay yenə də *əvvəlki kimi* şırıldayır, qurbağalar *səslənirdi*.] Yaz gecəsi heç bir şey olmamış **kimi**, yenə **də** öz əfsanələrini söyləyirdi. **Lakin** evimizin arxasındakı zəmidən **daha** turac nəgməsi eşidilmirdi.

İlyas Əfəndiyev

SÖZLÜK

sapand

millənmək

qurğuşun

peyda olmaq

üsulluca

sınıqçı

SÖZ EHTİYATI

quşu gözündən vurmaq

pənah gətirmək

1) Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyərək mətni oxuyun və hekayədən çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi bir-birinizlə bölüşün.

2) Müəllimin köməyi ilə aşağıdakı atalar sözlərinin mətnlə əlaqəsini izah etməyə çalışın. Necə düşünürsünüz, bunların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşməyəni varmı? Həmin atalar sözünü səsleşdirin və fikrinizi əsaslandırın.

ATALAR SÖZÜ

1) Sonrakı peşmançılıq fayda verməz. 2) Daldan atılan daş topuğa dəyər. 3) Əvvəl danışan bilsə ki, sonrakı nə danışacaq, heç danışmaz. 4) Zərərin yarısından qayıtmaq da qazandır. 5) Saqqalım yoxdur, sözüm keçmir. 6) Böyük sözünə qulaq asmayan xeyir tapmaz.

3) Necə düşünürsünüz, Həsənlə razılaşmaqla yoldaşı düzmü hərəkət etdi? Əslində o nə etməli idi? Debata qoşulun və fikirlərinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın. Nitqinizdə “mənəcə, fikrimcə, görünür, təəssüf ki, nəticədə, sözün düzü” və s. kimi modal sözlərdən istifadə etməyə çalışın.

1) Yoldaşı Həsənlə razılaşmamalı idi.

2) Yoldaşı Həsənlə razılaşmaya bilməzdi.

4) Mətn üzrə plan tərtib etməli olsanız, aşağıdakı variantlardan hansına üstünlük verərdiniz? Bu variantlar bir-birindən nə ilə fərqlənir? Müzakirə edin və fikrinizi açıqlayın.

I. 1) Bizim kəndin yaz axşamları gözəl olur.

2) Çox axtardıq, bir şey tapa bilmədik.

3) Biz də ovçu olmaq xəyalına düşmüşdük.

4) Bəs bunlar necə olacaq?

5) Quşların bala çıxaran vaxtıdır.

6) Mən onu heç vaxt unutmayacağam.

II. 1) Dostum Həsənin qərarı.

2) Qayğıkeş ana.

3) Yardım.

4) Yaralı turac.

5) Kəndimizin axşamları.

6) Peşmançılıq.

❁ Hansı planda mətndəki ardıcılıq pozulmuşdur? Fikrinizi əsaslandırın və düzgün ardıcılığı bərpa edin.

5 Necə düşünürsünüz, Həsənin öz əməlindən peşman olduğunu söyləmək olarmı? Müzakirə edin və fikirlərinizi mətndəki konkret faktlarla əsaslandırın.

❁ Bəs siz bu uşaqların yerində olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz? Söylənən müxtəlif fikirlərə münasibət bildirməklə müzakirə edin.

6 Mətdə kursivlə verilmiş sözlərin və ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin, sinonimlərini və antonimlərini səsləndirin.

7 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözləri mənə növləri üzrə qruplaşdırın və qrammatik mənasını izah edin. Onlardan bir neçəsini aid olduğu sözlərlə birlikdə səsləndirin.

8 Mətdə mötərizə içərisində verilmiş cümlələrdə “o”, “bu” əvəzliliklərindən sonra nə üçün vergül qoyulduğunun, yaxud qoyulmadığının səbəbini izah edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Modal sözlər cümlənin əvvəlində gəldikdə ondan sonra, ortada gəldikdə hər iki tərəfdən, axırda gəldikdə isə ondan əvvəl vergül işarəsi qoyulur. Məsələn: 1) **Məncə**, bu il yaz gecikir. 2) Sabah, **deyəsən**, yağış yağacaq. 3) Onlar gecikirlər, **deyəsən**. *Sanki, elə bil, guya* modal sözlərində vergül işarəsi qoyulmur.

9 Mətdə qara şriftlə verilmiş sözləri qrammatik mənaları üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda dəftərinizə yazın. Onların aralarındakı oxşar və fərqli cəhətləri izah edin. Hər birinin qarşısında mənə növünü qeyd etməyə çalışın.

10 Aşağıdakı cümlələrdə “da, də”-nin qrammatik mənasını izah etməyə çalışın. Çətinlik çəkdikdə müəllimin köməyindən istifadə edin.

1) Alim da, şair də, dağda çoban da

Deyir mahnısını ana dilində (S.Vurğun). 2) Bu mənzərə yoldaşıma da təsir etdi. 3) Atamgil Kirs meşələrində da ovçuluq edirdilər. 4) Sən də vaxtında gəl çıx da! 5) İldə da qurban bir olar, sənə qurban gündə də mən.

11 Mətdə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş ifadənin mənasını necə başa düşmək lazımdır? Fikrinizi söyləyin.

12 Cütlərlə işləyin. Hərəniz aşağıdakı birləşmələrdən birini müxtəlif qrammatik formalarda cümlələrdə işlədin və tərcümə edin.

yaz axşamları, qalın meşələr, qərribə əfsanələr, turac nəğməsi, böyürtkən kolu, adam boyu qalxmış sünbüllər, balaca heybələrimiz, yaşıl yamaclar, maraqlı nağıllar, yoldaşım Həsən, pis xasiyyət, yazıq quşcuğaz

13) Aşağıdakı cümlələrdə işlənmiş köməkçi nitq hissələrini tapıb səsləndirin və hər birinin qrammatik mənasını, dildə rolunu izah edin.

1) O, pul sahibinin halına da acıyırdı: düşünürdü ki, kim bilir, bəlkə, indi ağlaya-ağlaya pulunu axtarır? 2) “Olmaya, İmran səni incidib?” – dedim. 3) Əlini cibinə salan kimi rəngi qaçdı, elə bil barmaqlarına ilan toxunmuşdu. 4) Doğrusu, ona birinci cavab verən elə balaca oğlan oldu. 5) O, İmrangilə də gəlmişdi, ancaq İmran evdə yox idi. 6) Deyəsən, Əlişir məni ələ salır. 7) Elə bu vaxt Əlişir saraya girdi. 8) Əlişir, düzünü de, bu gecə bir yerdə od qalanmamışdı ki?

✿ Yuxarıdakı cümlələrdə işlənmiş köməkçi nitq hissələrinin orfoqrafik xüsusiyyətini və onlarda durğu işarələrindən istifadə qaydalarını faktlar əsasında izah edin.

14) Müxtəlif quşların bala verməsi ilə əlaqədar araşdırma aparın və əldə etdiyiniz maraqlı məlumatlar əsasında təqdimat hazırlayıb sinifdə yoldaşlarınıza oxuyun. Zoologiya müəlliminizin köməyindən və internetin imkanlarından istifadə edin.

15) Əgər mətn “Qoca nənəm quşun qıçını sarıdı” cümləsi ilə bitsə idi, siz onu necə davam etdirərdiniz? Qruplara bölünün və öz variantınızı hazırlayıb, təqdim edin. Cümlələrin düzgün əlaqələnməsinə və sonluğun orijinal olmasına çalışın.

ƏLLAMƏ

Azərbaycan xalq nağılı

Qədim zamanda Gəncə şəhərində bir oğlan yaşayırdı. Ağillı və hazırcavab olduğundan* hamı ona Əllamə deyərdi. Bir dəfə o, qala **divarlarının*** **dibində** yoldaşları* ilə oynayırdı*. Başını qaldıranda **uzaqdan*** bir kəndlinin* onlara* tərəf gəldiyini gördü. Kəndli eşşəyə minmişdi, **qoltuğunda** bir xoruz da var idi.1

Kəndli paltarını geymiş qonşu ölkənin **vəziri** idi. Vəzir çox tədbirli və hazırcavab olduğu üçün **padşah** onu tez-tez başqa **ölkələrə** danışığa göndərirdi. Vəzir **həmişə** sual-cavabda qalır və o yerin hökmdarından* yüz qızıl alıb **geri** qayıdırdı. **Bu dəfə** padşah onu Gəncə hökmdarının **yanına** göndərmişdi.2

Vəzir uşaqlara* yaxınlaşıb* dedi:

– **Ay** uşaqlar*, bir bura gəlin görüm!

Əllamə **irəli** keçib soruşdu:

- Nə buyurursan, əmi?
- De görüm, bu şəhərdəki böyükləri harada görmək olar?
- Gedək, mən sənə göstərim.

Onlar yola düşdülər. Bir qədər getmişdilər ki, Əllamə bir karvansaranın qabağında dayandı.

– Bax, əmi, **bizim** şəhərdə böyüklər burada yaşayırlar*. Odur, özləri* də orada durublar.

Vəzir **Əllamənin** göstərdiyi tərəfə baxanda üç-dörd dəvə görüb ucadan güldü.**3**

– **Ay** ağilsız uşaq, bu cür böyüklər yox **ey**, mən deyənlərin* uzun saqqalı* olur, – deyə öz saqqalını* göstərdi.

– Başa düşdüm, gedək.

Onlar* gəlib bir həyəətə çatdılar.**4**

– Əmi, bizim **şəhərdə** bunlardan* uzun saqqalı* yoxdur.

Söz döyüşdürməyə gələn vəzir bərk acıqlandı*:

– Buna bax, **bir qarış boyu** ilə məni dolayır. Böyük deyəndə dəvə, saqqal deyəndə keçi göstərir. Mən danışmağa adam axtarıram, bildin?

– Hə, siz adam axtarırsınız, adam mən, elə mənimlə danışın da.

Əlacı kəsilmiş vəzir:

– Adama bax, – dedi, – gör kimlə danışmaq* istəyir?! – Yaxşı, biz uzaq* yerdən gəlib bərk acmışıq*. Bircə dinar da **pulum** var. Bu bircə dinara nə alım ki, həm **özüm**, həm **xoruzum**, həm də **eşşəyim** ondan yeyə bilsin?

Əllamə **gözlərini*** qıyıb başını qaşıya-qaşıya cavab verdi:

– Gedək, əmi! Mən sizin üçünüzə də yaxşı bir şey alaram.

Yenə vəziri dalınca apardı. Onlar* böyük bir **bazara** gəldilər. Əllamə təpə kimi qalanmış **yemişlərdən*** birini seçib vəzirə verdi:

– Buyurun, lap siz deyən şeydir. İçini özünüz yeyin, toxumlarını **xoruzunuza** verin, **qabığı** da atın eşşəyə.**5**

Özünü hamıdan ağıllı hesab edən vəzir: “Bir **şəhərin** uşaqları* bu qədər ağıllı olanda, gör böyükləri necə olar!” – fikirləşib* geri qayıtdı.

SÖZLÜK	
dolamaq	söz döyüşdürmək
dinar	tədbirli

1 Nitqinizi uyğun səs tonu ilə tənzimləyərək mətni rollar üzrə oxuyun və mətndən çıxardığınız nəticəni müzakirə edin.

2 Necə düşünürsünüz, mətndə cümlələr arasında əlaqənin pozulması faktına yol verildiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün mətndən həmin hissəni tapıb oxuyun və uyğun bildiyiniz cümlələrlə əlaqəni bərpa edin.

3 Qruplara bölünün və mətn üzrə suallar tərtib edib yazın. Sualları müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa ünvanlayın və cavablara münasibət bildirməklə qiymətləndirmə aparın.

4 Mətni səhnələşdirin.

5 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümlələrin mətndə işlədilməsi zəruridirmi? Bəs bu cümlələr mətndəki hansı rəqəmin yerində işlədilməlidir?

Əllamə keçib tövlənin qapısını açdı. Oradan beş-altı keçi çıxdı.

A) 1 B) 2 C) 3 D) 4 E) 5

6 Necə bilərsiniz, Əllamənin hansı hərəkəti vəziri güldürdü, hansı hövsələdən çıxardı və hansı onu təəccübləndirdi? Həmin situasiyaları yadınıza salın və münasibət bildirməklə öz sözlərinizlə danışın.

7 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Onlarda işlənmiş düzəltmə və mürəkkəb sözləri seçib səsləndirin, hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyin. Sonra həmin sözlərin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini müəyyənəşdirin və düzəlmə yollarını izah edin.

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) *Ağıllı adamla dost ol, söhbət aç,*

Namərdən uzaq ol gündə min ağac. (Ömər Xəyyam)

2) *Ağıllı adamlar uzaqgörən olurlar. (Fridrix Şiller)*

3) *Ağıl gücə çevrilər, güc ağıla çevrilə bilməz. (Əbu Turxan)*

4) *Fikirləri yox, fikirləşməyi öyrənmək lazımdır. (İmmanuel Kant)*

5) *Qaranlıq günahlandırmaqdan, bir şam yandır. (Konfutsi)*

✿ Aforizmlərdə altından xətt çəkilmiş sözlərdən biri feil olmaq şərti ilə eyniköklü sözlər düzəldib yazın, sonra onları söz birləşmələri və cümlələrdə işlədin.

8 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlər arasındakı ümumi cəhət nədən ibarətdir? İzah edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

9 Mətnə çoxlu ədat işlənmişdir. Onları seçib səsləndirin, əlavə misallarla məna çalarlarını izah etməyə çalışın.

✿ Mətnədən qoşma və bağlayıcılara aid nümunələr tapıb deyın, nə bildirdiklərini cümlələrdə işlətməklə izah edin.

10 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edə bilərsinizmi? Fikrinizi bildirin və səbəbini izah edin.

11) Necə bilirsiniz, mətndə kursivlə verilmiş söz müxtəlif məqamlarda aşağıdakı variantların hamısına sinonim kimi işlədilə bilərmi? Bəs variantlardan hansı burada daha çox yerinə düşür?

- A) çox kiçik B) bapbalaca C) balaca D) xırda E) kiçik

12) Mətndən sifət, say və əvəzlilərə aid nümunələr seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın, hər birinin quruluşca növünü qarşısında qeyd edin və qrammatik mənasını izah edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Nitqdə **hiss və həyəcan bildirmək üçün** istifadə edilən sözlərə **nida** deyilir.

Nidalar sevinc, şadlıq, ağrı, alqış, təəccüb, kədər, qorxu, çağırış, nifrət, narahatlıq və s. kimi mənalar ifadə edir: Məsələn: 1) **Bəh-bəh**, nə gözəl güllərdir! 2) **Ay aman**, nə qaranlıq gecədir! 3) **Ay** uşaqlar, bir bura gəlin görüm! cümlələrindən birincisində işlənmiş nida sevinc, ikincisində qorxu, üçüncüsündə isə çağırış mənası bildirir.

Azərbaycan dilində **ən çox işlənən nidalar** aşağıdakılardır: ay can-ay can, bəh-bəh, paho, ura, ay aman, of, uf, ax, ay dad, ey, ay, hey, a, ah, vay, bıy, tfu, xox, bah, xa-xa-xa, eh, oxay, ehey, bay, ey vay, vay-vay, ay-hay, boy, can ey, heyhat və s.

13) Aşağıdakı atalar sözlərində buraxılmış sözləri yerinə qoyub oxuyun.

1) Ağıllı bildiyin söyləməz, – söylədiyini bilməz. 2) Ağıllı – nadan dostdan yaxşıdır. 3) – düşməndən qorxma, dəli dostdan qorx. 4) Ağıllı gördüyünü, ağılsız – söylər. 5) Ağıllı olan – aldanar. 6) Ağıl yaşda olmaz, – olar.

Köməkçi: düşmən, ağıllı, dəli, eşitdiyini, bir dəfə, başda

14) Aşağıdakı birləşmələri cümlələrdə işlədin.

başqa ölkələr, karvansaranın qabağında, ağılsız uşaq, uzun saqqal, böyük bazar, qala divarları, bir kəndli, hazırcavab oğlan, üç-dörd dəvə

15) Mətndə qara şriftlə verilmiş sözləri aşağıdakı sütunlara uyğun olaraq qruplaşdırıb köçürün. Sonra həmin sözləri mənalı hissələrinə ayırıb yazın.

Yalnız hal şəkilçili sözlər

Mənsubiyyət şəkilçili sözlər

16) Aşağıdakı cümlələri oxuyun və nidaları seçib nə bildirdiyini izah edin.

1) Aa, günorta oldu ki!... 2) Ah! – deyə ana fəğan etdi. 3) Ay-hay, – dedi. – Bu ilxının yiyəsi ölüb ki, hər yoldan ötən bir at aparsın?! 4) Eh, getmir-sən, getmə, onda mən getdim!... 5) – Bıy, ay Namiq, nə qəşəngləşmişən?! 6) – Ayə, yoxsa sən qaçaq* Kərəmsən?! – deyə ilxıcı sevincək və heyərlə soruşdu. 7) Eh, sən hara, mən hara? – dedi. 8) Gül açanda yaz olur, bəh-bəh-bəh! 9) Of, başım nə yaman ağrıyır, allah!

Buraxılış məlumatı

AZƏRBAYCAN DİLİ 7

Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Həvnə Abdullayeva,
İradə Əfəndiyeva,
Mələhət Ələsgərova**

Dil redaktoru **İsmayıl Kazımov**
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

Naşir **Xəlil Həsənoğlu**
Redaktor **Hafiz Rüstəm**
Texniki redaktor **Turqay Cəlallı**
Rəssam **Ülviyyə Həyatova**
Korrektor **Billurə Ələkbərova**
Dizayner **Tural Səfiyev**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2018-095.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018.

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki çap vərəqi 10,0. Formatı 70x100 1/16.
Səhifə sayı 160. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.
Tirajı 10799. Pulsuz. Bakı-2018.

“KÖVSƏR” NƏŞRİYYATI
Bakı, AZ 1010, Dilarə Əliyeva küç., 251A/8A

PULSUZ

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqсан ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sənin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!